

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOLOŠKI FAKULTET

Bojana V. Kovačević Petrović

**TRAGANJE ZA IDENTITETOM
U DELU KARLOSA FUENTESA**

doktorska disertacija

Beograd, 2017.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Bojana V. Kovačević Petrović

**A SEARCH FOR IDENTITY
IN CARLOS FUENTES'S OEUVRE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Бојана В. Ковачевић Петровић

**ПОИСК ИДЕНТИЧНОСТИ
В РАБОТАХ КАРЛОСА ФУЭНТЕСА**

Докторская Диссертация

Белград, 2017

MENTOR:

Prof. dr Dalibor Soldatić, redovni profesor u penziji Filološkog fakulteta
Univerzitet u Beogradu, Katedra za iberijske studije

ČLANOVI KOMISIJE:

1. Prof. dr Vesna Dickov, vanredni profesor, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Katedra za iberijske studije
2. Dr Aleksandra Mančić, viši naučni saradnik, Institut za književnost i umetnost, Beograd
- 3.

Datum odbrane: _____

Izrazi zahvalnosti

Najiskrenije zahvaljujem svojoj porodici, čije su razumevanje i podrška bili neprikosnoveni tokom izrade ove disertacije.

Neizmerno zahvaljujem prijateljima, kolegama, studentima i saradnicima čija dobronamernost je bila najveći podsticaj da istrajem u svojim naumima.

Istinski sam zahvalna neiscrpnom izvoru svojih istraživačkih i čitalačkih nadahnuća, čije izučavanje sam tek načela ovom disertacijom: Karlosu Fuentesu, koji nam je ostavio legat za XXI vek. Uverena sam da njegovo vreme tek dolazi.

U nadi da će moja disertacija ispuniti njihova očekivanja, zahvaljujem članovima komisije, koji su prepoznali značaj moje teme i odobrili ovo istraživanje.

Najsrdahnije zahvaljujem svom mentoru, profesoru i učitelju, Daliboru Soldatiću, koji mi je otvorio vrata nauke i doprineo pronalasku mog akademskog identiteta.

Naposletku, izražavam svoju zahvalnost hispanskom okruženju, koje nas svojim vrlinama i manama navodi da istrajno osvajamo nove teritorije.

Svaka od osoba na koje mislim dok ovo pišem udahnula je život stranicama koje slede, koje nisu završetak akademskog obrazovnog ciklusa njihovog autora, već novi početak koji premašuje naučne okvire.

Bojana Kovačević Petrović

TRAGANJE ZA IDENTITETOM U DELU KARLOSA FUENTESA

Rezime

Ova doktorska disertacija obuhvata temeljno kritičko razmatranje teme identiteta kao jednog od suštinskih pitanja latiaoameričkog društva i pojedinca, koje predstavlja okosnicu celokupnog dela meksičkog književnika Karlosa Fuentesa (Carlos Fuentes, 1928-2012). Cilj disertacije je da temeljnim sagledavanjem istorijskih, filozofskih i književnih tokova osveščivanja tamošnjeg čoveka i društva, kroz prizmu detaljne analize opusa Karlosa Fuentesa, ukažemo na osobenost i značaj hispanoameričkog identiteta i na doprinos meksičkog pisca traganju za njim odnosno njegovom pronalaženju. Našim istraživanjem nastojali smo takođe da sagledamo stavove ovdašnjih hispanista u vezi sa temom kojom se bavimo, kao i da nagovestimo prisustvo i uticaj dela Karlosa Fuentesa na našim prostorima.

Naša doktorska disertacija sastoji se iz dva dela: teoretski deo obuhvata ukazivanje na poimanja i značaja individualnog, kolektivnog i nacionalnog identiteta, sagledavanje osobenosti identiteta na tlu Latinske Amerike, tumačenje istorijskih okolnosti na tom kontinentu koje su uticale na društvo, te predočavanje stavova hispanoameričkih mislilaca koji su naročito doprineli formiranju identiteta: Simona Bolivara (Simón Bolívar), Hosea Eduarda Rodoa (José Eduardo Rodó), Hosea Martija (José Martí), Samuela Ramosa, Hosea Vaskonselosa (José Vasconcelos), Viktora Raula Aje de la Torea (V́ctor Raúl Haya de la Torre), Leopolda See (Leopoldo Zea) i Oktavija Pasa (Octavio Paz). Drugi deo disertacije predstavlja naše istraživanje opusa Karlosa Fuentesa u kontekstu identiteta – njegovih pripovetki objavljenih u zbirkama *Los días enmascarados*, *El naranjo*, *Todas las familias felices*; romana *La región más transparente*, *La muerte de Artemio Cruz*, *Una familia lejana*, *Cambi de piel*, *La cabeza de la hidra*, *Terra nostra*, *Cristóbal Nonato*, *Adán en Edén*, *La voluntad y la fortuna*, *Federico en su balcón*; novele *Aura* i *Cumpleaños*; pozorišnog komada *Todos los gatos*

son pardos i zbirki eseja *El espejo enterrado*, *Cervantes o la crítica de la lectura*, *Tiempo mexicano*, *Tiempos y espacios (Valiente mundo nuevo)*, *En esto creo*, *La nueva novela hispanoamericana*, *La gran novela latinoamericana*, *Myself with others*. Istraživanje obuhvata nekoliko podtema: osnovne znake identiteta sa Fuentesove tačke gledišta; vreme, prostor i istoriju u njegovom opusu; shvatanje utopije iz perspektive Španije i Latinske Amerike; Fuentesove stavove o crnoj legendi; prisustvo španskog konkistadora Ernana Kortesa (Hernán Cortés) i astečke robinje La Malinče (La Malinche) u njegovom proznom, esejističkom i dramskom delu; poimanje dvojnika/dvojnosti iz vizure hispanoameričkog čoveka; ogledalo kao jedan od osnovnih simbola identiteta tog podneblja i njegove relacije sa iberijskom kulturom; jezik i njegov značaj za književni identitet i stvaranje novog hispanoameričkog romana; različite vizije Meksika u Fuentesovom delu (mit, moderna prestonica, futurističko društvo ogrezlo u kriminal) i uticaj evropske kulture i tradicije na formiranje i kontinuitet latinoameričkog identiteta (sa akcentom na romanu *Tera nostra*).

Poseban deo istraživanja posvetili smo tumačenjima ovdašnjih pisaca i hispanista: Ivo Andrić je bio nadasve zainteresovan za misaono tlo Latinske Amerike, naročito za delo Simona Bolivara, a nekoliko naših sagovornika donelo nam je, u intervjuima koje smo uradili s njima povodom ovih istraživanja, sasvim nova saznanja: književnik Goran Petrović napisao je *Opsadu crkve Svetog Spasa* pod neposrednim uticajem Fuentesove *Tera nostre*, a latinoamerikanista i profesor na meksičkom Univerzitetu Monterej Dejan Mihailović izneo je dragocene stavove o delu Karlosa Fuentesosa i latinoameričkog identiteta u kontekstu naše teme.

Rezultati do kojih smo došli tokom pisanja disertacije su višeslojni: za identitet latinoameričkog čoveka, po mišljenju Karlosa Fuentesosa, ključni je pojam *mestizaje*, mešanje rasa, do kojeg je došlo nakon otkrića Amerike 1492. godine, „sudarom“ Starog i Novog sveta. Osnovu Fuentesovog opusa čini dijalog sa prehispankim kulturama, isticanje značaja otkrića Amerike za latinoamerički idenitet, ukazivanje na uticaj Španije na formiranje svesti hispanoameričkog čoveka i unutrašnju borbu Latinoamerikanca da prihvati sopstveno biće i uvidi da njegovo multikulturalno poreklo predstavlja jedinstveno bogatstvo i neprikosnovenu vrednost njegovog naroda i kontinenta, kao i uverenje da je Hispanska Amerika u XXI veku pronašla svoj identitet i da je pred njom novi izazov, a to je prepoznavanje i prihvatanje međusobnih različitosti.

Središte Fuentesovog opusa, kao što ćemo predočiti ovom disertacijom, jeste njegova postojbina, Meksiko, a njegovo polazište za tumačenje identiteta usmereno je na „roditelje“ prvog meleza, mestika odnosno Hispanoamerikanca: sina Ernana Kortesa i La Malinće. Kroz Fuentesov celokupni opus provlači se humana i kosmopolitska tvrdnja da Atlantik ne predstavlja ambis između dva kontinenta i dvadeset zemalja u kojima se govori španski jezik, već most zahvaljujući kojem se jedna polovina hispanskog, ili, kako ga Fuentes naziva, „indo-afro-iberoameričkog“ bića ogleda u drugoj. Njegova sveobuhvatna razmišljanja na tu temu sažeta su u knjizi eseja *Zakopano ogledalo. Razmišljanja o Španiji i Americi*, objavljenoj 1992, uoči proslave pet vekova od otkrića američkog kontinenta i dopunjenoj 2010. godine, iz vizure XXI veka, koja predstavlja uporište našeg istraživanja, baš kao i roman *Tera nostra* kao središnje delo Fuentesovog opusa.

Horizontalnim (hronološkim) i vertikalnim (uporednim) proučavanjem dela Karlosa Fuentes, od njegove prve zbirke priča do posthumno objavljenih romana, temeljnim proučavanjem i uporednom analizom više od dvadeset knjiga koje je napisao u različitim periodima života, kritičkim razmatranjem nekoliko stotina studija i članaka o negovom delu, kao i brojnim intervjuima koji je dao tokom karijere, nastojali smo da predočimo njegov značaj u domenu hispanoameričke književnosti, kao i njegov krucijalan doprinos traganju za identitetom latinoameričkog čoveka, te da otvorimo prostor za nova istraživanja dela tog meksičkog pisca.

Ključne reči: Karlos Fuentes, Latinska Amerika, Hispanska Amerika, Španija, identitet, književnost, kultura, mešanje rasa

Naučna oblast: Filološke nauke

Uža naučna oblast: Hispanistika (Hispanske književnosti)

UDK broj:

A SEARCH FOR IDENTITY

IN CARLOS FUENTES'S OEUVRE

Abstract

This doctoral dissertation deals with a detailed critical examination of the identity theme as one of the seminal questions when the Latin American society and a Latin American individual are concerned, which is a crucial point of the Mexican author Carlos Fuentes's oeuvre. The aim of the dissertation is to convey the characteristics and significance of Hispanic identity, as well as the author's contribution in the search of that identity and its forming, by the means of thorough analysis of historical, philosophical and literary emancipatory elements active both in the individual and in the society, as they are presented in Carlos Fuentes's works. The dissertation also offers the views of Serbian scholars of Hispanic literature and culture on this topic, and aims at establishing the presence and influence of Carlos Fuentes in our country.

The dissertation is comprised of two parts: the theoretical one, dealing with understanding and significance of individual, collective and national identity; the characteristics of identity on Latin American soil; the interpretations of historical circumstances on the continent which made an impact on the society; and the presentation of the ideas of highly influential Latin American thinkers such as: Simón Bolívar, José Eduardo Rodó, José Martí, Samuel Ramos, José Vasconcelos, Víctor Raúl Haya de la Torre, Leopoldo Zea and Octavio Paz. The second part of the dissertation encompasses the results from the research on Carlos Fuentes's work within the context of identity – his short stories published in the collections *Los días enmascarados*, *El naranjo*, *Todas las familias felices*; the novels *La región más transparente*, *La muerte de Artemio Cruz*, *Una familia lejana*, *Cambi de piel*, *La cabeza de la hidra*, *Terra nostra*, *Cristóbal Nonato*, *Adán en Edén*, *La voluntad y la fortuna*, *Federico en su*

balcón; the novellas *Aura* and *Cumpleaños*; the play *Todos los gatos son pardos* and in the collections of essays, *El espejo enterrado*, *Cervantes o la crítica de la lectura*, *Tiempo mexicano*, *Tiempos y espacios (Valiente mundo nuevo)*, *En esto creo*, *La nueva novela hispanoamericana*, *La gran novela latinoamericana*, *Myself With Others*.

There are several subsections in this research and they are as follows: the basic identity traits from Fuentes's point of view; time, space and history in his oeuvre; the meaning of utopia from Spanish and Latin American perspective; Fuentes's attitude towards the black legend; the presence of Hernan Cortes, the Spanish conquistador and the Aztec slave, La Malinche, in his fiction, essays and plays; the idea of the double and the doubleness from a Hispanic American perspective; the mirror as one of the key symbols of this part of the world and its connectedness to Iberian culture; the importance of language in creation of literary identity and in forming of new Hispanic American novel; images and aspects of Mexico in Fuentes's work (the myth, the modern capital, a futuristic society, a society immersed in criminal actions) and the influence of European culture and tradition in forming of Latin American identity and its continuity (especially in the novel *Terra nostra*).

A separate section of the research belongs to the interpretations offered by the domestic authors and Hispanic scholars: Ivo Andrić was very interested in Latin American thought and ideas, especially in Simón Bolívar's work. The interviews conducted during the research brought to light some significant new insights. For example, Goran Petrović wrote his novel *The Siege of the Church of Saint Salvation* under a direct influence of Fuentes's novel *Terra nostra* and the professor at the Mexican Monterrey University, Dejan Mihailović, provided me with some valuable views on the work of Carlos Fuentes related to the topic of our dissertation.

The results of the research presented here are multifaceted: the key concept of the Latin American identity, according to Fuentes, is *mestizaje*, or miscegenation that occurred after the discovery of America in 1492, due to the "clash" between the Old World and the New one. The founding elements of Fuentes's oeuvre can be seen in the dialogue with pre-Hispanic cultures; in stressing the importance of the Spanish influence in the formation of Hispanic American consciousness, and in the struggle of the people to accept their own being which leads to an understanding of the fact that

their multicultural origin represents a unique treasure and a prime value of the people and of the continent; also, in the belief that Hispanic America of the 21st century has found its identity and that ahead of it lies a challenge of understanding and accepting its mutual differences. The heart of Fuentes's work, as will be shown in this dissertation, is Mexico, his homeland, while his starting point in the interpretation of identity are the "parents" of the first Hispanic American child: the son of Hernan Cortes and La Malinche. Throughout the Fuentes's work there is a humane and cosmopolitan idea of the Atlantic Ocean connecting, not parting the two continents and the twenty Spanish speaking countries, and in which one half of the Hispanic (or Indo-African-Iberian, as Fuentes calls it) being mirrors the other. His overall thinking about this subject is comprised in the collection of essays *The Buried Mirror: Reflections on Spain and the New World*, published in 1992, in the dawn of the 500th anniversary of the discovery of America, followed by an expanded new edition in 2010, with a 21st century perspective. This book has been crucial for my research, as well as the novel *Terra nostra*, the central part of Fuentes's prose work.

Through a careful close reading, critical thinking and comparative analyses of more than twenty books by Carlos Fuentes, and of a several hundred research studies and articles about his work, as well as numerous interviews the author gave, I have tried to determine his position in the field of Hispanic American literature, and to establish the extent of his contribution to the search for identity of a Latin American person. Also, the aim of this dissertation is to open up new areas for further studies of the work of this Mexican author.

Key Words: Carlos Fuentes, Latin America, Hispanic America, Spain, identity, literature, culture, mixture of races

Field of study: Philology

Specific field of study: Hispanic Literature

UDC number:

ПОИСК ИДЕНТИЧНОСТИ В РАБОТАХ КАРЛОСА ФУЭНТЕСА

Резюме

Эта докторская диссертация содержит фундаментальное критическое исследование темы идентичности как одного из основных вопросов латиноамериканского общества и личности, что является основой работ мексиканского писателя Карлоса Фуэнтеса (Carlos Fuentes, 1928-2012). Целью диссертации является осознание местного человека и общества через фундаментальную оценку исторических, философских и литературных течений, выявление особенности латиноамериканской идентичности и значение вкладамексиканского писателя в поиск и открытие этой идентичности путем детального анализа работ Карлоса Фуэнтеса. В нашем исследовании мы попытались узнать мнения местных испанистов относительно нашей темы, а также отметить присутствие и значение работ Карлоса Фуэнтеса в нашем регионе.

Наша докторская диссертация состоит из двух частей: теоретическая часть включает в себя выявление важности понимания личностной, коллективной и национальной идентичности, понимания особенностей идентичности в Латинской Америке, интерпретации исторических обстоятельств на этом континенте, которые повлияли на общество, а также презентация мнений испаноговорящих мыслителей, особенно тех, что способствовали формированию идентичности: Симон Боливар (Simón Bolívar), Хосе Энрике Родó (José Eduardo Rodó), Хосе Марти (José Martí), Самуэль Рамос, Хосе Васконселос (José Vasconcelos), Виктор Рауль Айя де Ла Торре (Víctor Raúl Haya de la Torre), Леопольдо Сеа (Leopoldo Zea) и Октавио Пас (Octavio Paz). Вторая часть диссертации представляет наше исследование в контексте идентичности работ Карлоса Фуэнтеса, его рассказов, опубликованных в сборниках *Los días enmascarados*, *El naranjo*, *Todas las familias felices*; романов *La región más transparente*, *La muerte de Artemio Cruz*, *Una familia lejana*, *Cambi de piel*, *La cabeza de la hidra*, *Terra nostra*, *Cristóbal Nonato*, *Adán en Edén*, *La voluntad y la fortuna*, *Federico en su balcón*; новеллы *Aura i Cumpleaños*; театрального отрывка *Todos los gatos son pardos* и сборника эссе *El espejo*

enterrado, Cervantes o la crítica de la lectura, Tiempo mexicano, Tiempos y espacios (Valiente mundo nuevo), En esto creo, La nueva novela hispanoamericana, La gran novela latinoamericana, Myselfwithothers. Исследование включает в себя несколько подтем: основные признаки идентичности с точки зрения Фуэнтеса; время, пространство и история в его работах; понимание утопии в Испании и Латинской Америке; представления Фуэнтеса о черной легенде; присутствие испанского конкистадора Эрнана Кортеса и рабыни ацтеков Малинче в его прозе, эссе и драматических произведениях; понимание двойственности с точки зрения латиноамериканского человека; зеркало как один из главных символов идентичности этой области и его связь с пиренейской культурой; языком и его значение для литературной идентичности и создания нового испаноязычного романа; разные видения Мексики в работах Фуэнтеса (миф, современный мегаполис, футуристическое общество погрязшее в преступлениях) и влияние европейской культуры и традиций на формирование и сохранение латиноамериканской идентичности (с акцентом на роман *Terra nostra*).

Отдельную часть исследований мы посвятили интерпретации местных писателей и испанистов: прежде всего мысль Латинской Америки заинтересовала Иво Андрича, особенно работы Симона Боливара. Некоторые из наших интервью, которые мы сделали с ними для этого исследования привели нас к совершенно новым знаниям: писатель Горан Петрович написал «Осада церкви Святого Спасителя» под непосредственным впечатлением от *Terra nostra* Фуэнтеса и латиноамериканист и профессор Университета Монтеррей Деян Михайлович представили свои ценные мнения о работах Карлоса Фуэнтеса в контексте нашей темы.

Результаты, полученные нами при написании диссертации, многослойны: в идентичности латиноамериканского человека, по мнению Карлоса Фуэнтеса, ключевая концепция -mestizaje, метисация, смешение рас, которое произошло после открытия Америки в 1492 году, после столкновения Старого и Нового Света. Основу Фуэнтесовых работ составляет диалог с доиспанскими культурами, подчеркнутая важность открытия Америки для латиноамериканской идентичности, влияние Испании на формирование сознания испаноамериканского человека и внутренняя борьба латиноамериканца в принятии собственной

сущности и осознание того, что его мультикультурное происхождение является уникальным богатством, не имеющей аналогов ценностью своей нации и континента, а также убеждение, что испаноязычная Америка в XXI веке нашла свою идентичность, и что перед ней новый вызов - взаимное признание и принятие различий. Центром Фуэнтесовых работ является его родина, Мексика, и отправной точкой для интерпретации идентичности ориентированной на "родителей" - первых метисов латиноамериканцев: сына Эрнана Кортеса и Малинчи. Во всех работах Фуэнтеса проходит гуманное и космополитическое утверждение, что Атлантика не представляет пропасть между двумя континентами и двадцати странами, в которых говорят на испанском языке, но силу, благодаря которой одна половина испанского, или, как его называет Фуэнтес, "индо-афро-ибероамериканского" существа отражается в другом. Его всесторонниеразмышления по данному вопросу приведены в книге очерков «Закопанное зеркало». «Размышления об Испании и Америке», опубликованные в 1992 году, накануне празднования пяти веков после открытия американского континента, дополненные в 2010 году, с точки зрения XXI века, является основой наших исследований, также как и роман Terra Nostra как центральная работа Фуэнтесового творчества.

Фундаментальными исследованиями, критическими осмыслениями и сравнительным анализом более двадцати книг Карлоса Фуэнтеса, сотнями исследований и статьями о его работах, а также многочисленными интервью, которые он дал во время жизни, мы попытались предсказать его значение в области латиноамериканской литературы, а также его решающий вклад в поиск идентичности латиноамериканского человека, и открыли пространство для новых научно-исследовательских работ этого мексиканского писателя.

Ключевые слова: Карлос Фуэнтес, Латинская Америка, Испанская Америка, Испания, идентичность, литература, культура, смешение рас

Научная область: филология

Специальность: испанистика (латиноамериканская литература)

УДК:

SADRŽAJ

1. UVODNE NAPOMENE	1
2. ŽIVOTNI I KNJIŽEVNI PUT KARLOSA FUENTESA	11
3. POIMANJE I ZNAČAJ IDENTITETA	27
3.1 Individualni identitet	32
3.2 Kolektivni identitet	33
3.3 Nacionalni identitet	34
3.4 Jezik kao obeležje identiteta	36
4. MULTIKULTURALNI IDENTITET LATINSKE AMERIKE	39
4.1. Varijante naziva Novog sveta	40
4.2 Istorijske okolnosti Latinske Amerike	43
4.3 Simon Bolivar	55
4.4 Hose Enrike Rodo	58
4.5 Hose Marti	61
4.6 Samuel Ramos	63
4.7 Hose Vaskonselos	65
4.8 Viktor Raul Aja de la Tore	68
4.9 Leopoldo Sea	70
4.10 Oktavio Pas	72
4.11 Zajednički stavovi	74
5. SUSRET EVROPE I AMERIKE: ODRAZ SIROČETA U OGLEDALU IDENTITETA	76
5.1 Znaci identiteta	78
5.2 Vreme, prostor, istorija	84
5.3 Utopija	89
5.4 Crna legenda	93
5.5 Ernan Kortes	98

5.6 La Malinće	106
5.7 Dvojniki / dvojnost	115
5.8 Ogledalo kao simbol identiteta	123
5.9 Jezik	127
5.10 Meksiko u delu Karlosa Fuentesesa	132
5.10.1 Traganje za ličnim identitetom	132
5.10.2 Meksiko i revolucija	135
5.10.3 Vizije Meksikau Fuentesovom delu	139
5.10.4 Meksiko i mit	145
5.11 Uticaji evropske kulture na latinoamerički identitet	149
5.11.1 Elementi evropske kulture u romanu <i>Tera nostra</i>	149
5.11.1.1 Istorija, metaistorija, intraistorija	150
5.11.1.2 Eskorijal – astečka piramida	155
5.11.1.3 Huan i Huana	156
5.11.1.4 Književna preplitanja	159
5.11.1.5 Don Kihote	160
5.11.1.6 Don Huan	163
5.11.1.7 Selestina	165
5.11.1.8 Umetnost u romanu <i>Tera nostra</i>	166
5.11.1.9 Jezička i vizuelna polifonija	171
5.11.1.10 <i>Tera nostra</i> i <i>Opsada crkve Svetog Spasa</i>	172
5.11.2 Dioklecijanova palata u Fuentesovom delu	174
6. ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA	178
7. BIBLIOGRAFIJA	183
Biografija autorke	194

1. UVODNE NAPOMENE

Identitet Latinske Amerike, s obzirom na osobenost istorije naroda koji tamo žive, višeslojnosti njihovih kultura i geografsku raznolikost tog kontinenta, spada u jednu od najčešće obrađivanih tema kada je u pitanju prekookeansko špansko govorno područje. Reč je o temi koja već više od jednog veka nadahnjuje naučnike i književnike na raznovrsne pristupe proučavanja i različita, tradicionalna i moderna poimanja, ali istovremeno, naročito u XXI veku, ostavlja prostor za nova tumačenja. S druge strane, naša doktorska disertacija, koja će nastojati da sagleda problem hispanoameričkog identiteta kroz prizmu dela jednog od najvećih meksičkih pisaca svih vremena, Karlosa Fuentesa, predstavlja pokušaj da se doprinese sveobuhvatim proučavanjima bogatog, slojevitog i raznorodnog opusa tog meksičkog pisca.

Interesovanje za sopstveni identitet pojedinaca i naroda na teritoriji Latinske Amerike počelo je takoreći odmah nakon španskog osvajanja tog kontinenta (takozvane Konkiste), kada je došlo do mešanja nekoliko rasa i mnogo različitih kultura. Upravo taj sudbonosni susret, tačnije „sudar“ Starog i Novog sveta na tlu Srednje i Južne Amerike, predstavlja čvor ili žižu interesovanja Karlosa Fuentesa, te bismo mogli reći da se upravo od njega grana celokupan opus tog meksičkog pisca. U želji da predočimo osnovne tokove njegovog stvaralaštva, teme koje su ga najviše zaokupljale, literarne i životne nemire koji su se najčešće preklapali u brizi za čoveka i svet – u najširem smislu – kao i duboko interesovanje za istoriju i suštinske porive njegovog Meksika, koncipirali smo ovu disertaciju tako da njome obuhvatimo kako pregled osnovnih tema, motiva i tendencija Fuentesovog bogatog stvaralaštva, tako i tumačenja koja se tiču

mislilaca, filozofa i književnika na kojima počiva Fuentesova misao o latinoameričkom identitetu u najširem smislu.

U prvom delu disertacije predstavimo književni i životni put Karlosa Fuentesa, predočićemo određene definicije, tumačenja i relacije koje se tiču identiteta i njemu srodnih pojmova, kao i geografskih, istorijskih i kulturoloških termina kontinenta koji se prostire od Meksika do Argentine. Govorićemo o heterogenom karakteru kulture naroda koji tamo žive, o pojmu *mestizaje* (mešanje rasa), koji Karlos Fuentes smatra ključnim za razumevanje tog podneblja, i naposljetku o jeziku kao jednom od osnovnih obeležja nacionalnog identiteta, sasvim osobenom kada je reč o tlu Hispanske Amerike, s jedne strane stoga što se na tom području govori na desetine domorodačkih jezika, a s druge zato što su hispanoamerički pisci decenijama razvijali svest o nedostatku univerzalnog jezika i potrebi da se stvori njegova zajednička struktura na putu ka slobodi i osvešćenju, o čemu je Fuentes govorio i nakon što mu je uručeno najznačajnije književno priznanje španskog govornog područja, Nagrada Servantes (1987).

Naredni segment disertacije posvetićemo putu Meksika ka sopstvenom identitetu. Cilj našeg istraživanja biće sagledavanje različitih pogleda na istu temu nekoliko meksičkih književnika i filozofa: Hosea Vaskonselosa, Samuela Ramosa, Leopolda See, Alfonsa Rejesa, Oktavija Pasa, kao i njihovih latinoameričkih otaca: „Oslobodioca“ Simona Bolivara, kubanskog pesnika i revolucionara Hosea Martija, peruanskog političara i filozofa Viktora Raula Aju dela Torea. Kroz njihovo delo osvetličemo i stavove Karlosa Fuentesa, velikog poštovaoca svakog od tih pisaca, i neposrednog učenika Rejesa i Pasa. Ovo poglavlje biće usmereno i na proučavanje načina na koji je Meksiko prisutan u Fuentesovom opusu, izdvajanjem značajnih primera kako iz njegovih ranih dela tako i iz poznih romana i eseja.

Budući da su prvi zvanični roditelji jednog Hispanoamerikanca (po imenu Martin) bili španski konkistador Ernan Kortes i indijanska robinja La Malinće, te da su te dve istorijske ličnosti sveprisutne u opusu Karlosa Fuentesa, njima smo u ovoj disertaciji posvetili posebnu pažnju. O korenima i traganju za identitetom

hispanoameričkog čoveka pisali su i govorili brojni meksički pisci, ali je Karlos Fuentes, upornim istraživanjem sopstvenog bića i porekla, prehispanse prošlosti, evropske istorije, savremenog Meksika i mešovite rase svog naroda, pred kraj životnog i književnog puta otišao najdalje: pokazao je da je latinoamerički čovek pronašao svoj identitet i da novi vek pred njega postavlja i novi zadatak: prihvatanje i uvažavanje različitosti.

Kroz naš tragalački put umnogome nam je pomoglo jedno od ključnih Fuentesovih dela, koje smo stvarajući ovu disertaciju izdvojili kao okosnicu, sažetak i ključ za tumačenje celokupnog njegovog opusa, a to je knjiga eseja *Zakopano ogledalo. Razmišljanja o Španiji i Americi (El espejo enterrado. Reflexiones sobre España y América)*, nastala 1992. godine, povodom obeležavanja pet vekova od otkrića američkog kontinenta, i bezmalo dve decenije kasnije, 2010. godine, proširena završnim poglavljem koje sadrži autorove stavove na tu temu iz perspektive XXI veka. Upravo ta knjiga pomoći će nam da objasnimo gotovo sve segmente i domete Fuentesovog stvaralaštva.

Opus Karlosa Fuentesesa ne bismo mogli razumeti bez uvida u prehispansko doba, prisutno od njegove prve knjige, *Maskirani dani (Los días enmascarados, 1954)*. Smatrajući da je jedno od najvećih bogatstava hispanoameričkog čoveka njegovo bogato prekolumbovsko nasleđe, Fuentes je još pre nego što je, sa šesnaest godina, odlučio da će postati pisac, zašao u taj raskošni, ponajviše toltečki, majanski i astečki svet, kako bi sebi, a potom i svojim čitaocima, pojasnio njegovo složeno nasleđe. Otuda smo u nekoliko poglavlja pažnju posvetili neizbežnim i brojnim prehispankim motivima, simbolima i mitovima u Fuentesovom delu, tek okrznuvši nepregledne slojeve koje taj pisac prožima kroz celokupni opus. Jedan od njih je reč/ simbol „ogledalo“, sveprisutan u svakoj Fuentesovoj knjizi: nadovezujući se na postojeća istraživanja, koja beleže da se u romanu *Najprozračniji kraj (1958)* pojam *ogledalo* pominje trideset i četiri puta, u knjizi *Smrti Artemija Krusa (1962)* dvadeset osam, u *Kristalnoj granici (1995)* petnaest i *Godinama sa Laurom Dijes (1999)* šezdeset sedam puta; uočili smo da se isti pojam u romanu *Promena kože (1967)* spominje 64 puta, u

delu *Tera nostra* (1975) čak 277 puta, u knjizi *Stari gringo* (1985) 55 puta, u esejima *Zakopano ogledalo* 41 put, u noveli *Inesin instinkt* (2001) 13 puta i u romanu *Orlov presto* (2003) 21 put. To nas navodi na zaključak da je ogledalo kao simbol identiteta jedan od osnovnih motiva celokupnog Fuentesovog stvaralaštva i nadahnjuje da upravo njemu posvetimo jedno potpoglavlje ove disertacije.

Najosobniji istraživački rad i naš, verujemo, najveći naučni doprinos u domenu ove disertacije, tiče se sagledavanja – kroz nekoliko knjiga Karlosa Fuentes: *Tera Nostra, Rođendan (Cumpleaños, 1969)*, *Sve srećne porodice (Todas las familias felices, 2006)* – kako je na identitet hispanoameričkog čoveka, društva i kontinenta uticala evropska kultura i tradicija, a naročito na koji način je ovaj meksički pisac koristio evropsku istoriju, arhitekturu, književnost, slikarstvo, muziku, da filigranski i slojevito isprede sopstvenu fikciju.

Budući da je reč o jedinom do sada skromno istraženom polju Fuentesovog stvaralaštva, te da je njegovo celokupno delo protkano evropskim elementima u najširem smislu, kao i da *Zakopano ogledalo* donosi Fuentesove ključne stavove o značaju Evrope za istoriju latinoameričkog kontinenta i za formiranje identiteta tamošnjeg čoveka, ova tema je istovremeno najuži predmet našeg interesovanja i polje na koje ćemo nakon ove disertacije usmeriti svoja buduća istraživanja.

Centralni deo tog potpoglavlja posvetićemo Fuentesom celovitom romanu (*novela total*) *Terra Nostra*, koji četiri decenije nakon objavljivanja prvog izdanja (1975) i dalje predstavlja neiscrpnu građu za hispaniste, istoričare književnosti i naučnike, koji pretežno izučavaju latinoameričke teme, motive i simbole prisutne u tom delu. Budući da roman obiluje intertekstualnim elementima iz evropske povesti, kulture i umetnosti, pokušali smo da sagledamo istorijske činjenice na koje se pisac oslanja – preuzima ih, modifikuje i domaštava, potom likove iz tradicionalne španske književnosti, vešto upletene u radnju romana, i naposljetku dela španskih i flamanskih slikara koja Fuentes koristi kao scenografiju i kao simbol.

Naše istraživanje je zasnovano pre svega na izvorima iz samog romana – osim štampanog izvornika i prevoda, koristili smo i prvo elektronsko izdanje romana *Tera*

Nostra na španskom jeziku (2013) – a potom na tumačenjima samog autora u knjigama i intervjuima objavljenim u periodu od 1976. do 2012. godine i stavovima brojnih stranih i domaćih stručnjaka za hispanoameričku književnosti koji su se, naročito u skorašnje vreme, bavili ovim delom. U svom najambicioznijem romanu *Fuentes* na bezmalo 1000 stranica ispisuje društveni, istorijski i kulturni razvoj Evrope (ponajviše katoličke Španije) i Amerike (pre svega Meksika, paganskog i pokatoličenog, pre i posle otkrića američkog kontinenta). Osim predočavanja istorijskih činjenica za kojima pisac poseže, i njihovog izmeštanja u vremenu i prostoru, ukazaćemo na književne uticaje i likove iz tradicionalne španske literature, te dela španskih i flamanskih slikara koja pisac u romanu koristi kao scenografiju, i kao simbol.

U okviru istog potpoglavlja iznećemo i našu pretpostavku zbog čega je Karlos Fuentes upravo Dioklecijanovu palatu odabrao kao prostor u kojem se odvija – delimično ili u celini – radnja njegovih knjiga.

Nakon tumačenja koncepcije i rezimea sadržine disertacije, valjalo bi da pojasnimo i puteve naših istraživanja. Naime, obrađujući temu identiteta već od svojih prvih knjiga: zbirke priča *Los días enmascarados* (1954) i romana *La región más transparente* (*Najprozračniji kraj*, 1958), Fuentes je temeljno proučavao kako prehispanku tako i neposrednu prošlost Meksika i Latinske Amerike, do tačina spoznao probleme latinoameričkog čoveka i društva u kojem živi i vrlo rano kroz fikciju počeo da predočava svoju viziju budućnosti tog kontinenta. Smatrajući da unutrašnji sukob tamošnjeg pojedinca potiče od sukoba Starog i Novog sveta, Karlos Fuentes je prvi put o tome progovorio u svom ranom romanu *Las buenas conciencias* (*Čiste savesti*, 1959), knjizi eseja *Tiempo mexicano* (*Meksičko vreme*, 1971) i svom kapitalnom delu *Terra Nostra* (1975).

Ipak, knjiga koju većina proučavalaca Fuentesovog dela smatra naročito značajnom za razumevanje latinoameričkog identiteta, sa čime smo i mi saglasni, jeste *El espejo enterrado* (*Zakopano ogledalo*, prvo izdanje 1992; drugo, prošireno i dopunjeno, 2010), nastala povodom obeležavanja pet vekova od otkrića Amerike, dakle

trenutka kada je počelo ukrštanje, apsorbovanje i integrisanje više različitih civilizacija, rasa, kultura, duhovnosti.

Kroz Fuentesovo izučavanje kontinuiteta tih jedinstveno složenih i bogatih kultura, konkiste i rekonkiste Novog sveta, imperijalističkog doba, Gojinog vremena, sticanja nezavisnosti od kolonija, kao i istorije matične Španije, sagledaćemo evropske – a naročito španske – uticaje na formiranje i sazrevanje tog indoevropskog, afroevropskog, kreolskog i mulatskog društva. Posežući za jednim od svojih omiljenih simbola, ogledalom, jednako prisutnom u prehispankim ritualima, Meksičkoj revoluciji, te Servantesovim i Velaskesovim delima, Fuentes je prikazao odraz identiteta naroda s obe strane Atlantika. Koncizno i precizno, besprekornom spisateljskom tehnikom, u 18 poglavlja i dragocenom uvodu, kroz etnički bujnu, istorijski burnu i kulturno-intelektualno bogatu Španiju, opisom prirode, običaja, religije, paganskog kulta Hispanske Amerike, postavljanjem pitanja o poreklu i smislu postojanja naroda koji govore istim (španskim) jezikom, meksički pisac u intraistorijskom dijalogu progovara o jeziku, mitovima, bogovima, muzici, umetnosti, hrani, ličnostima koje su obeležile razne epohe njihovih složenih povesti, kako bi rastumačio kulturni identitet Latinske Amerike.

Knjiga *El espejo enterrado* nastala je zajedno sa televizijskom serijom istoimenog naziva u kojoj je Fuentes kao autor, scenarista i narator kroz pet jednočasovnih epizoda na autentičnim lokacijama dočarao ključne trenutke španske i latinoameričke istorije i dokumentarnim snimcima podario hispanskom svetu dragocen kulturološki dokument. U svojim razmišljanjima o Španiji i Novom svetu, Karlos Fuentes piše da u svesti Latinoamerikanca postoje mnogi stereotipi, mnoge „Španije“; jedna od njih je „Španija iz 'crne legende': inkvizicije, netolerancije i kontrareformacije“, druga „Španija bikova, Karmen i flamenka“ treća „Španija majka (...) surovog konkistadora i svetog misionara“ (Fuentes, 2010: 17). Ipak, do pravog spoja dva kontinenta došlo je rođenjem prvog meleza odnosno mestika (*mestizo*), sina španskog osvajača pripadnice astečkog naroda Malinalji Tenepatl, Malinće.

Smatrajući da Atlantik ne predstavlja ambis već most, Karlos Fuentes nam kroz svoje delo ukazuje na sopstveno uverenje da je Španija na neki način „opšte mesto“ latinoameričkog kontinenta i da su španski osvajači dolaskom u Novi svet doneli tamošnjim narodima barem polovinu njihovog bića. S druge strane, burna istorija Latinske Amerike i izgradnja identiteta tamošnjeg čoveka i društva počela je mnogo pre dolaska evropskih osvajača i otkrića tla za koje se u Evropi decenijama smatralo da pripada azijskom kontinentu. Formiranje Hispanoamerikanca vezano je za Španca i Mediteran, Mare Nostrum kao mesto susreta Evrope, Azije i Afrike, tri kontinenta koja su zahvaljujući španskim osvajačima i doseljenicima najrazličitijeg porekla, afričkim robovima i domorodačkim narodima, objedinjena na području Latinske, Hispanske, Iberijske Amerike.

Ističući da je multikulturalnost najveće bogatstvo kontinenta na kojem je rođen, Karlos Fuentes je za sebe najčešće govorio da je Latinoamerikanac. Duboko zainteresovan za identitet svog naroda, kao pisac, mislilac i čovek, decenijama je kroz svoje romane, eseje i članke tragao za odgovorom na pitanje da li je Latinska Amerika kroz pojedinca i društvo pronašla svoj „indo-afro-iberoamerički identitet“, osvojila svoju slobodu i pomirila se sa sopstvenom istorijom otvorivši sve njene, prošle, sadašnje i buduće horizonte.

Latinoamerički kontinent, vekovima eksploatisan i siromašen, ipak je mnogo toga dobio: jedinstveno, slojevito i privilegovano kulturno bogatstvo. Taj razuđeni mikrokosmos jedinstvene lepote i snage, stvoren na višeslojnim čvrstim temeljima, uspeo je, uprkos istorijskim, društvenim i političkim turbulencijama, da očuva ključne osobine svog/ svojih identiteta, stekne samopouzdanje kroz stoleća i u XXI veku pogleda u oči ostatku sveta, kako bi u ovom veku dobio novi zadatak: premošćavanje, prihvatanje i poštovanje međusobnih razlika koje čine njegovo bogatstvo.

Imajući u vidu da se opus Karlosa Fuentesa sastoji od preko sedamdeset dela, među kojima su dvadeset tri romana, osam zbirki priča, šesnaest knjiga eseja, osam filmskih scenarija, četiri drame i sedam knjiga razgovora, razmišljanja i sećanja, temeljnim proučavanjem njegovog proznog i esejističkog dela, intervjuua koje je dao

tokom života i brojnih selektivnih članaka koji govore o njegovom delu, predočićemo njegov značaj za celokupnu hispanoameričku književnost, a naročito za tumačenje identiteta pre svega meksičkog naroda, ali i svih ostalih ibero-američkih stanovnika tog kontinenta.

Iz Fuentesovog tematski raznovrsnog esejističkog dela, u kojem dolazi do izražaja sva širina njegovog obrazovanja i kosmopolitski stvaralački duh, izdvojićemo i njegova razmišljanja o savremenom hispanoameričkom romanu, autorima „buma“ i sopstvenom doprinosu istoriji književnosti Latinske Amerike u trenutku dok je taj književni fenomen još uvek trajao: *La nueva novela hispanoamericana* (Novi hispanoamerički roman, 1969); portret meksičke istorije i stvarnosti u raznim epohama, od prehispanskog doba do druge polovine XX veka, *Tiempo Mexicano* (Meksičko vreme, 1971); knjigu *Cervantes o la crítica de la lectura* (Servantes ili kritika čitanja, 1976) koja je nastajala uporedo sa romanom *Tera Nostra* te istovremeno predstavlja tumačenje najambicioznijeg Fuentesovog književnog ostvarenja, autorovu poetiku i omaž *Don Kihotu* kao najznačajnijem delu napisanom na španskom jeziku kojem se svake godine neumorno vraćao; Fuentesov pregled evolucije hispanoameričkog romana od otkrića Amerike do XXI veka – *La gran novela latinoamericana* (Veliki latinoamerički roman, 2011) – za koji bismo mogli reći da predstavlja krunu njegovih razmišljanja o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti te prozne vrste na hispanoameričkom kontinentu, takođe značajne za formiranje nacionalnog i kolektivnog identiteta.

U Fuentesovim tematski raznovrsnim romanima i pripovetkama, pisanim različitim stilskim postupcima, s jedne strane dominiraju univerzalne ideje metafizičkog karaktera, a s druge autorovo viđenje sudbine Meksika i njegovih stanovnika, odnosno rase koja je plod ukrštanja doseljenika i starosedelaca, usled čega je u stalnoj potrazi za sopstvenim identitetom. Žustrim govorom i britkim perom, ovaj meksički, hispanoamerički i svetski pisac pred kraj života je izjavio da je njegov narod, u najširem smislu te reči, napokon pronašao svoj identitet, ali da je pred njim nov problem, a to je prihvatanje različitosti odnosno raznolikosti – verske, ideološke, seksualne i svake druge.

U poglavljima koja slede nastojaćemo da pokažemo kako u svom celokupnom opusu Karlos Fuentes vodi dijalog sa prehispanском prošlošću, španskom i meksičkom istorijom, mitologijom koja sadrži odgovore na sva pitanja savremenog čoveka, Don Kihotom kao velikim čitaocem, a pre svega problemom koji je polazna i završna tačka Fuentesovog opusa: identitetom hispanoameričkog naroda i pojedinca. Predočićemo takođe način na koji je Karlos Fuentes gradio svoj stav, izražen u knjizi *En esto creo (U to verujem, 2002)*, gde kaže sledeće: „Potraga za nacionalnim identitetom – nacija/verispovest – vekovima nas je podsticala. Vera u sopstveni identitet predstavlja pretkopernikanski način doživljaja svemira. Ona nam daje opravdanje da stečeni identitet ne zamenim osvojenom raznolikošću. Upravo u toj tački, nacionalni i lični identitet pretvaraju se u podsticajni izazov“ (Fuentes, 2005: 140-141). Horizontalnim (hronološkim) i vertikalnim (uporednim) proučavanjem dela Karlosa Fuentes, od njegove prve zbirke priča do posthumno objavljenih romana, pokazaćemo razvoj njegove književne misli, sazrevanje njegovog literalnog stvaralaštva i genezu njegovog razmišljanja o hispanoameričkom čoveku, indo-afro-evropskog porekla.

Proučavajući opus Karlosa Fuentes imali smo uvid u veliki broj članaka uglednih hispanista koji se bave Fuentesovim pojedinačnim delima, njegovim opusom, temom identiteta, prehispanском tradicijom, Meksikom. Literatura koju smo koristili u ovom istraživanju sastoji se od oko dve stotine bibliografskih jedinica na tri jezika (španskom, engleskom i srpskom). Uz sagledavanje raznih uglova tumačenja i razmišljanja, naročitu pažnju posvetili smo unutrašnjem istraživanju Fuentesovog dela i zaključcima do kojih smo došli ličnim poređenjem i uporednom analizom bezmalo trideset knjiga koje je napisao.

Rezultatima ove disertacije posebno je doprinela lična arhiva našeg mentora, profesora dr Dalibora Soldatića, bogata biblioteka profesora dr Dejana Mihailovića, biblioteke Univerziteta Komplutense u Madridu i Univerziteta u Haenu (Španija), digitalni bibliotečki fond Univerziteta u Torontu (Kanada), te Biblioteka Matice Srpske, biblioteke Filološkog fakulteta u Beogradu i Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, kao i

naša lična arhiva koju čini preko dve hiljade naslova iz domena meksičke i hispanoameričke književnosti.

Doktorska disertacija pod nazivom *Traganje za identitetom u delu Karlosa Fuentes* donosi prvi pokušaj sveobuhvatnog uvida u delo tog velikog meksičkog pisca na našim prostorima, i nastoji da ponudi odgovore na brojna pitanja kojima se on bavio tokom svog književnog stvaralaštva. Istovremeno, želja nam je bila da postavimo nova pitanja i otvorimo puteve novih istraživanja, svesni da su našim doprinosom brojna područja kojima se ovaj meksički pisac bavio tek nagoveštena.

2. ŽIVOTNI I KNJIŽEVNI PUT KARLOSA FUENTESA

Meksički pisac Karlos Fuentes (Carlos Fuentes) rođen je u 1928. godine u Panami. Odrastao je u diplomatskoj porodici koja je često menjala mesto boravka; detinjstvo i ranu mladost proveo je u Vašingtonu, čileanskom Santjagu, Buenos Ajresu, Rio de Žaneiru. Tokom boravka u Sjedinjenim Američkim Državama zauvek se zainteresovao za odnos SAD i Meksika; u Čileu je otkrio Gabrijelu Mistral (Gabriela Mistral) i Pabla Nerudu, a kada je imao petnaest godina Argentina je u njegov život dovela Borhesa (Borges). Porodica Fuentes čuvala je meksičke običaje i provodila praznike u domovini, gde su živele ključne osobe u Karlosovom detinjstvu: njegove babe, od kojih je najviše naučio o ljudima i običajima.

Karlos Fuentes počeo je da piše sa petnaest godina, a konačno se nastanio u Meksiku godinu dana kasnije. Prvi put suočen sa tamošnjom svakodnevicom, nadasve zainteresovan za istoriju, književnost, likovnu umetnost, film i novinarstvo, shvatio je da želi da bude pisac. Podstaknut ubeđenjima Alfonsa Rejesa da mu je potrebna temeljna osnova, završio je Pravni fakultet na Nacionalnom autonomnom univerzitetu u Meksiku i ekonomiju na Međunarodnom visokoškolskom institutu u Ženevi. Zahvaljujući okruženju u kojem je odrastao, širokom obrazovanju, oštrom i istančanom daru zapažanja, ogromnoj potrebi za traganjem za suštinom meksičkog identiteta (čime će se baviti celog života), ali i za aktuelnim problemima svog naroda i čitavog čovečanstva, Karlos Fuentes je vrlo brzo postigao književni uspeh i formirao se kao samostalan mislilac. Njegova velika prijateljica, meksička književnica i novinarka Elena Ponijatovska (Poniatowska), više puta ga je intervjuisala tokom njegove karijere. U

jednom od prvih, njen sagovornik je na pitanje kakvi su mu životni planovi odgovorio sledeće:

Voy a inaugurar un nuevo tiempo, voy a sacudir las buenas conciencias, voy a cambiar el *status quo*, voy a jugármela, voy a ser escritor, voy a entrar a todas las casas, meterme en camas victorianas y virginales, cargar todas las culpas, voy a hacerle ver a mis contemporáneos y a sus hijos y a los hijos de sus hijos toda la corrupción y la hipocresía de la sociedad emanada de la Revolución mexicana, largar todo el velamen, recorrer los paralelos y los meridianos de la tierra, voy a atreverme a todo, voy a darle la vuelta a todos los cerebros, a la cintura de todas las mujeres¹ (Poniatowska 2012: 9).

Prvu knjigu, zbirku priča *Los días enmascarados* (*Maskirani dani*), Karlos Fuentes objavio je 11. novembra 1954, na svoj 26. rođendan. Naslov se odnosio na poslednjih pet dana u godini prema astečkom kalendaru (*nemontemi*), tokom kojih je prestajala svaka aktivnost izuzev međusobne posete porodice i prijatelja. Zbirka je sadržala četiri priče mladog, obrazovanog pisca – među kojima je i jedna od najznačajnijih koje je ikada napisao, „Ćak Mol“ (*Chac Mool*) – i rasprodata je u roku od nekoliko nedelja.

Pomenuta pripovetka, zasnovana na tada sasvim inovativnoj tezi o neuništivom prehispankom nasleđu modernog Meksika, i danas se smatra jednom od ključnih priča meksičke književnosti. Naredne, 1955. godine, Karlos Fuentes i Oktavio Paz (Octavio Paz), „maestro de sus primeros años de vida literaria”² (González Hernández, 2002: 169), osnovali su časopis *Revista mexicana de literatura* (*Meksički književni časopis*), koji je izlazio deset godina i čijem su uspehu i kvalitetu doprinela Fuentesova

¹ Nameravam da započnem novu eru, prodrmaću čiste savesti, promeniću ovaj *status quo*, poigraću se sa svima, biću pisac, zaći ću u sve kuće, ući u viktorijske i devičanske krevete, preuzeću sve krivice, otvoriću oči svojim savremenicima i njihovoj deci, i deci njihove dece, kako bi videli korupciju i licemerje društva izniklog iz Meksičke revolucije, raširiću jedra i proći svim meridijanima kugle zemaljske, odvažiću se na sve, zavrteću sve mozgove i struk svih žena. (Prim. aut.)

² Učitelj njegovih prvih godina književnog života. (Prev. aut.)

poznanstva širom sveta. Upravo Pas upoznao ga je sa meksičkom glumicom Ritom Masedo (Rita Macedo), muzom reditelja Luisa Bunjuela (Buñuel), koja će mu ubrzo postati supruga i s kojom će 1962. dobiti ćerku Sesiliju (Cecilia).

Premda smatra da je Fuentes „un magnífico autor de cuentos”³ (Franco, 2002: 334), Džin Franko (Jean Franco) ističe da je ovaj meksički pisac „su principal contribución a la literatura ha hecho en el campo de la novela. En este terreno todos sus esfuerzos se dirigen a romper con la narración lineal”⁴ (*idem*). Sličan stav ima i Hose Migel Ovijedo (José Miguel Oviedo) koji u svojoj *Istoriji hispanoameričke književnosti (Historia de la literatura hispanoamericana)* navodi da Fuentes, čija su izuzetna istrajnost i postojanost obeležile više od pola veka meksičke književnosti, „es uno de los más ambiciosos novelistas de nuestro tiempo; ambicioso en el sentido de que ha realizado proyectos cuyas proporciones bien pueden compararse con los de Carpentier o los del propio García Márquez”⁵ (Oviedo, 2004: 315-316).

Prvi roman, *La región más transparente (Najprozračniji kraj)* objavio je 1958. godine i njime izazvao pravu buru u književnim i intelektualnim krugovima u Meksiku. To delo složene strukture, kojim defiluje na desetine živopisnih likova, otvorilo mu je sva vrata i donelo prijateljstvo s argentinskim piscem Huliom Kortasarom (Julio Cortázar), koji mu je poslao pismo s detaljnom analizom romana na dvadeset stranica i pozivom da dođe kod njega u Pariz. Osim što *Najprozračniji kraj*, kao prvi meksički urbani roman, predstavlja sliku modernog Meksika punog kontrasta i uvodi kružni tok vremena kao jednu od konstanti Fuentesovog dela, zbog inovativne narativne tehnike mnogi književni kritičari i istoričari smatraju ga romanom kojim je zapravo započela internacionalizacija hispanoameričke književnosti koja će promeniti istoriju svetske literatura: takozvani „bum“.

³ Veličanstveni pripovedač. (Prev. aut.)

⁴ Svoj glavni doprinos književnosti dao na polju romana. Na tom terenu su svi njegovi napori usmereni na razbijanje linearne naracije. (Prev. aut.)

⁵ Jedan od najambicioznijih romanopisaca našeg vremena; ambiciozan u smislu da je ostvario projekte čije proporcije se mogu porediti sa onima Aleha Karpentjera ili čak Gabrijela Garsije Markesa. (Prev. aut.)

Fuentes je, poput mnogih intelektualaca i pisaca tog doba, podržao Kubansku revoluciju 1959. godine; odmah je otišao u Havanu da bi učestvovao u proslavi pobjede Fidela Kastroa i Ernesta Gervara, ali se ubrzo trajno odrekao podrške kubanskim liderima, otvoreno se protiveći totalitarističkom režimu te zemlje koji je delovao protiv sopstvenih građana, ali i imperijalističkom stavu Sjedinjenih Američkih Država protiv Kube. Iste godine objavio je naredni roman, *Las buenas conciencias* (*Čiste savesti*, 1959), gde je ponovo progovorio o temi koja će ga zaokupljati čitavog života, a to je mešavina rasa – bolna tačka i ključ razumevanja Meksika i čitavog hispanoameričkog kontinenta. Kroz licemerje jedne porodice, Fuentes u tom delu otkriva hipokriziju čitavog društva i lažne „čiste savesti“ suštinski nesrećnog i emotivno neispunjenog ljudskog bića.

Roman *La muerte de Artemio Cruz* (*Smrt Artemija Krusa*), objavljen 1962. godine, kada zvanično počinje „bum“ hispanoameričke književnosti, odnosno njena svetska ekspanzija čiji su nosioci, pored Fuentesa, bili Mario Vargas Ljosa (Vargas Llosa), Gabrijel Garsija Markes (Gabriel García Márquez) i Hulo Kortasar. Ti pisci su utemeljili novu hispanoameričku prozu, čija inovacija je bila usmerena na strukturu, mit i jezik, i koja je doživela planetarni uspeh zahvaljujući buđenju čitalačke svesti, jačanju ekonomske moći, naprednoj izdavačkoj delatnosti i dakako talentovanim piscima koji su drastično promenili negativnu sliku o latinoameričkom kontinentu. Svojom kritikom meksičke revolucije, korupcije i licemerja političara, te odvažnim pogledom na istoriju savremenog Meksika, Fuentes je napisao jednu od najčitanijih meksičkih knjiga širom sveta. Za razliku od dotadašnjih linearnih romana pisanih ustaljenim formama i književnim jezikom, Fuentes je svoju pripovest započeo obrnutim postupkom: sa samrtne postelje beskrupuloznog revolucionara Artemija Krusa, koji se priseća svog života i u odsutnom času, kroz složene unutrašnje monologe, uviđa nepravde, paradokse i razočaranja modernog sveta, rukovođenog korupcijom i moći. Priča o Artemiju Krusu je zapravo alegorija rađanja, razvojnog puta i smrti meksičke revolucije.

Iste godine Fuentes je objavio novelu koja će postati predmet neiscrpnih analiza i tumačenja, kritičkih komentara i naučnih radova: *Aura*. Na tragu romana *Pedro Paramo* Huana Rulfa, koji je smatrao najboljim meksičkim romanom u istoriji, i priče *La Cena (Večera)* Alfonsa Rejesa (Reyes), s kojim ga je vezivalo snažno književno prijateljstvo, Fuentes je stvorio harmoničnu fikcijsku pripovest u maniru najbolje gotske literature za koju je Borhes izjavio da je odličan primer poigravanja vremenom. Osim što se smatra jednim od najuspelijih dela Karlosa Fuentesa, *Aura* spada i u najznačajnija ostvarenja meksičke književnosti XX veka.

Svoju drugu zbirku priča, *Cantar de ciegos (Pesma slepaca)* – čiji naziv vodi poreklo iz španske srednjovekovne poezije odnosno iz *Knjige o dobroj ljubavi* Huana Ruisa, arhiprezvitera iz Ite, čiji stihovi otvaraju knjigu – Fuentes je objavio 1964. Knjiga sadrži sedam priča pisanih različitim književnim tehnikama, među kojima su i *Las dos Elenas (Dve Elene)*, *Muñeca reina (Lutka kraljica)* i *Un alma pura (Čista duša)*.

Godine 1967. Karlos Fuentes objavljuje dva romana: *Zona sagrada (Sveta zona)* i *Cambio de piel (Promena kože)*. U prvom, kroz složen odnos filmske dive i njenog sina, pisac strukturom zasnovanom na kinematografskoj tehnici ironično progovara o univerzalnom mitu (Odiseju) i tradiciji pod maskom modernog sveta. Pripovedanjem u drugom licu, Fuentes radnju o dva sveta, odnosno subjektivnoj i objektivnoj stvarnosti nadahnutoj romanom *Pedro Paramo* Huana Rulfa (Juan Rulfo), počinje i završava u sadašnjosti. Roman *Promena kože*, posvećen Huliju Kortasaru⁶ i njegovoj tadašnjoj supruzi Aurori, u kojem se takođe prepliću stvarnost i mit, imao je paradoksalnu sudbinu: iste godine kad je objavljen dobio je nagradu *Biblioteca Breve* španske izdavačke kuće *Seix Barral*, ali je u Frankovoj Španiji odmah cenzurisan, pod izgovorom da je pornografski, antireligijski, prokomunistički, projevrejski i antinemački. Na Iberijskom poluostrvu je štampan tek posle smrti španskog diktatora, 1975. godine.

⁶ U knjizi postoji direktna referenca na Kortasara: u poslednjem poglavlju Narator pripoveda kako je naslonio glavu na jedan primerak *Školica* koji koristi kao jastuk (Fuentes, 2001: 356).

Posebno mesto u Fuentesovom životu imao je Pariz, grad u kojem je stvorio svoj drugi dom i gde je boravio u doba Majske revolucije 1968. godine, kada je 10.000 studenata protestovalo protiv vlade Šarla de Gola (Charles de Gaulle). Taj događaj Fuentes će neposredno opisati u knjizi *Paris: la revolución de mayo* (*Pariz: majska revolucija*, 1968). U Parizu je ostvario diplomatsku karijeru do 1975. do 1977. godine, kada je dao ostavku na mesto ambasadora u znak protesta protiv imenovanja bivšeg meksičkog predsednika Gustava Dijasa Ordasa (Gustavo Díaz Ordaz) za ambasadora Meksika u Španiji nakon Frankove smrti, budući da je on 1968. godine bio odgovoran za masakr studenata na trgu Tlatelolko u glavnom gradu Meksika. Francuska prestonica nadahnjivala ga je čitavog života i prisutna je u više njegovih književnih dela.

Nakon Pariza vratio se u Meksiko, razveo od Rite Masedo i ubrzo upoznao novinarku Silviju Lemus s kojom se venčao 1972. godine i dobio dvoje dece: Karlosa i Natašu. Mladi Karlos bio je talentovani pesnik i slikar, ali od rođenja bolešljiv. Preminuo je sa 25 godina od posledica hemofilije, a deset dana nakon njegove smrti, 15. maja 1999. godine, Karlos Fuentes objavio je u španskom listu El Pais emotivan tekst *Mi hijo: un hombre hasta el final* (*Moj sin: čovek do kraja*)⁷ koji je zapravo bio njegovo oproštajno pismo od sina. Čerka Nataša, koja je takođe nasledila očev književni i čitalački dar, imala je nepunih 30 godina kada je (2005) nađena mrtva ispod pešačkog mosta u opasnoj četvrti meksičke prestonice.

Bolni omaž preminuloj ćerki pisac će godinu dana kasnije pretočiti u priče pod nazivom *Sve srećne porodice* koje vezuju horski pasaži u maniru modernih grčkih tragedija.

Godine 1969. Karlos Fuentes je objavio kratak roman *Cumpleaños* (*Rođendan*), tajanstvenu fikciju posvećenu glumici Širli Meklejn (Shirley MacLaine), koji kritičari smatraju omažom Horheu Luisu Borhesu (Jorge Luis Borges) i svojevrsnim poklonom velikom argentinskom piscu za njegov 70. rođendan. Radnja te novele odvija se u Dioklecijanovoj palati u Splitu, kojom je Fuentes bio fasciniran i kojoj će se vratiti

⁷ Izvor: http://elpais.com/diario/1999/05/15/cultura/926719207_850215.html (pristupljeno 5. februara 2016.)

nekoliko godina kasnije u svom kapitalnom delu, *Terra Nostra*, a potom i u zbirci priča *Sve srećne porodice*.

Sveobuhvatni roman (*novela total*) složene strukture, *Terra Nostra* predstavlja Fuentesovo osobeno, mozaičko viđenje nacionalnih korena odnosno sudara Starog i Novog sveta nakon otkrića Amerike. U tri dela romana, simboličnih naziva Stari svet, Novi svet i Drugi svet, Fuentes provodi čitaoca kroz više od pet vekova (1492–1999) sažetih u šest meseci budućnosti: radnja započinje 14. jula 1999, a završava se 31. decembra iste godine. Vreme i prostor se ne uklapaju u tradicionalne obrasce: prošlost, sadašnjost i budućnost izmešani su prema piščevom nahodjenju. Veći deo radnje te mitske poeme odvija se u Španiji XVI veka, u dvorcu Eskorijal i na tlu današnjeg Meksika, ali nas Fuentes, naročito u trećem delu knjige, vodi diljem Evrope: u Toledo, Split, Veneciju, Flandriju, Briž, na Kapri, gde je Španiju zadesilo Tiberijevo prokletstvo – da će njena teritorija biti razorena, podeljena i rasuta. Za roman *Terra nostra* Fuentes je 1977. godine dobio nagradu „Romulo Galjegos“.

Naredno delo, *La cabeza de Hidra (Hidrina glava)*, objavljeno je 1978. godine i svojevrsan je piščev eksperiment sa kriminalističkim žanrom odnosno filmskim trilerom prenetim u okvire knjige. Junak romana, simboličnog imena Feliks Maldonado, postaje špijun kako bi svoju zemlju odbranio od novih osvajača čiji cilj je ovoga puta crno zlato Latinske Amerike, nafta. U ovom romanu se, na osoben način, takođe pojavljuje lik izdajnice-ljubavnice-žrtve Malinće, koja je jedan od lajtmotiva Fuentesovog opusa.

Kroz priču o kolonijalnom dobu i sticanju nezavisnosti, odnosu Meksika i Francuske i svojoj večnoj temi sukobljavanja Novog i Starog sveta u traganju za identitetom, Fuentes 1980. godine u fantastičnom romanu *Una familia lejana (Daleka rodbina)* izražava svoju poetiku, svoju osobenu viziju stvarnosti koja je proizvod piščeve mašte. Pet godina kasnije objavljuje pripovest zasnovanu na životu novinara i pisca Embrouza Birsa (Ambrose Bierce), psihološki roman *Gringo viejo (Stari gringo)* o američkom književniku i kolumnisti koji sve napušta da bi otišao u Meksiko i pridružio se čuvenom revolucionaru Panću Vilji (Pancho Villa). Taj roman je postao

Fuentesov prvi bestseller u Sjedinjenim Američkim Državama i po njemu je 1989. godine Luis Puenso (Puenzo) snimio film *Old Gringo* u kojem su glavne uloge igrali Gregori Pek (Gregory Peck) i Džejn Fonda (Jane Fonda).

Fuentesova naredna knjiga, narativni kvartet *Agua quemada* (*Spaljena voda*, 1981) sastoji se iz četiri priče u kojima pisac sučeljava prošlost i sadašnjost, kroz različite generacije likova i društvene klase. Budući da priče međusobno povezuju nekolicu protagonista i da sve obrađuju istu temu iz različitih uglova, pojedini kritičari i teoretičari književnosti smatraju da je zapravo reč o romanu, a ne zbirci pripovedaka. Tumačena kao elegija za izgubljenim Meksikom, ova knjiga upravo tako i počinje: čuvenim citatom Alfonsa Rejesa vezanim za najprozračniji kraj, ovoga puta iz eseja „Palinodia del polvo“ (1940)⁸ i stihovima Oktavija Pasa⁹.

Osamdesetih godina XX veka Karlos Fuentes dobio je dva velika literarna priznanja: Nacionalnu nagradu za književnost 1984. i najznačajniju književnu nagradu španskog govornog područja, *Premio Cervantes* 1987. Te godine objavio je roman *Cristóbal Nonato* (*Kristofer Nerođeni*), inspirisan delom *Tristram Shandy* britanskog pisca Lorensa Sterna (Laurence Sterne) o nacionalnoj apokalipsi viđenoj očima (glasom) nerođenog deteta. Njegov monolog smešten je u buduću 1992. godinu, kada će ceo svet proslavljati pet vekova od otkrića Amerike, uključujući i korumpirani, razjedinjeni Meksiko. U državi koja manipuliše narodom pomoću zabava i kvizova, dete u majčinoj utrobi zapaža sve strahote sveta i pita se da li uopšte vredi roditi se.

Međutim, pomenuti roman značajan je iz još jednog razloga: Fuentes je njegovim objavljivanjem obznanio da je odlučio da svom opusu da naziv *La Edad del Tiempo* (*Starost vremena*). Njegov životni književni projekat bio je podeljen na dvanaest sekcija, i obuhvatao je dvadeset jedan roman, od kojih je u tom trenutku

⁸ „¿Es ésa la región más transparente del aire? ¿Qué habéis hecho, entonces, de mi alto valle metafísico?“ (Zar je to oblast sa naprozračnijim vazduhom? Šta ste onda uradili sa mojom metafizičkom visoravni? – Prev. aut.)

⁹ „se quebraron los signos / atl tlachinolli / se rompió / agua quemada“ („Vuelta“). (slomiše se znaci / atl tlachinolli / razbi se / spaljena voda – Prev. aut.)

osamnaest već bilo objavljeno. *La Edad del Tiempo* – kako u svom nazivu tako i u tumačenju – podrazumevala je, s jedne strane, istorijsko vreme, a s druge vreme velikih mitova koje je stvorio čovek, „donde la destrucción es anuncio de un nuevo renacer, donde todo está o estará vivo en algún momento de ciclos e imágenes eternos como los que brinda el lenguaje de la novela y la poesía”¹⁰ (Oviedo, 2004: 316). Njegova kosmopolitska vizija prehispankog, afro-iberoameričkog i futurističkog Meksika donela je jedinstvenu univerzalnost meksičkoj prozi, a njegov narativni opus „puede considerarse una novela del tiempo y una fascinante invitación a vivir en el tiempo de la novela”¹¹ (Oviedo 2004: 316).

Pet Fuentesovih novela objedinjeno je pod nazivom *Constancia y otras novelas para vírgenes* (*Konstanca i drugi romani za device*, 1990), a u njima se mešaju duhovi prošlosti i sadašnjosti, kroz porodicu ruskog porekla koju su ubili Frankovi vojnici i koja se ponovo „sreće“ nakon četiri decenije. Fuentes je pričom o vampirici Konstanci, na stranicama obavijenim velom tajanstva i misticizma, fikcijom ispitao granice mogućnosti ljudske rase i postavio složen zadatak pred čitaoca.

Istorijski roman *La Campaña* (*Pohod*, 1990) kroz izmeštenu perspektivu Rata za nezavisnost (1810-1821) govori o jednoj od Fuentesovih omiljenih tema: sudbini Hispanske Amerike. U neobičnoj atmosferi Buenos Ajresa, uz obilje simbola i intertekstualnih referenci, pisac vodi dijalog između pojedinca i istorije, u potrazi za društvenom utopijom Latinske Amerike XIX veka.

Jedini istinski autobiografski roman Karlosa Fuentesa, *Diana o la cazadora solitaria* (*Dijana ili usamljena boginja lova*, 1994) govori o njegovoj ljubavnoj aferi sa holivudskom glumicom Džin Siberg (Jean Seberg) krajem šezdesetih godina. Kroz intimnu priču o njihovoj burnoj vezi Fuentes analizira period velikih ideoloških i političkih promena u Sjedinjenim Američkim Državama i svetu, seksualnu revoluciju, studentski pokret 1968. i sve izraženiji rasizam, zbog kojeg je pod nerazjašnjenim

¹⁰ Gde je uništenje najava novog rađanja, gde je sve živo ili četo biti u nekom trenutku životnih ciklusa i večnih prizora, poput onih koje slavi jezik romana i poezije. (Prev. aut.)

¹¹ Može se smatrati romanom vremena i fascinantnim pozivom da živimo u vremenu romana. (Prev. aut.)

okolnostima tragično okončan život mlade glumice, povezane sa revolucionarnom afroameričkom organizacijom „Crni panteri“.

Među brojnim priznanjima koje je Karlos Fuentes dobio tokom karijere nalazi se i nagrada „Princ od Asturije“ (danas „Princeza od Asturije“) koja mu je 1994. godine uručena za celokupno književno stvaralaštvo. U govoru koji je tom prilikom održao, istakao je da svaku svoju nagradu smatra priznanjem za sopstvenu domovinu i kulturu svoje zemlje, Meksika. Iste godine, Fuentes je objavio zbirku priča *El naranjo* (*Narandžino drvo*) u kojoj se, među pet priča zasnovanih na istorijsko-kulturloškom dualitetu (*Dve Numansije, Dve Amerike*), nalazi i antologijska *Las dos orillas* (*Dve obale*), koja nudi jednu od autorovih vizija Kortesovog osvajanja Meksika. Poigravajući se brojnim mitovima i istorijskim događajima, autor koristi narandžino drvo kao vezivno tkivo i sintezu pripovedaka koje bismo, opet, mogli smatrati i romanom. Ova knjiga u neku ruku oslikava Fuentesovo fikcijsko nastojanje da stvori sopstvenu viziju istorije iz postmoderne i postkolonijalne perspektive, kroz kružni tok vremena, drevne meksičke mitove prožete kroz priče i maske koje prikrivaju/otkrivaju identitet. Slično se može reći i za njegovu narednu zbirku, *La frontera de cristal* (*Kristalna granica*, 1995) čiji podnaslov glasi „roman u devet priča“ i u kojoj još jednom dolazi do izražaja Fuentesov agresivan, vitalan i moćan pripovedački talenat.

Epsku pripovest i porodičnu sagu *Los años con Laura Díaz* (*Godine s Laurom Dijas*, 1999) Fuentes posvećuje svim babama istog imena: Emiliji Rivas Hil de Masijas i Emiliji Boetiger de Fuentes, koje smatra najboljim pripovedačima na svetu, a pre svega svojim prvim književim nadahnućem, o čemu govori u kratkom epilogu na kraju knjige. U tom obimnom i ambicioznom romanu, u kojem potvrđuje svoj stav da su književnost i istorija nerazdvojne, pisac iz perspektive glavne junakinje sagledava Španski građanski rat, nacizam, emigraciju španskih (i evropskih) intelektualaca, postkolonijalni Meksiko. Nakon brojnih likova koji prolaze kroz život Laure Dijas, ćerke nemačkih emigranata, drugi deo romana zadržava se na dva: Dijegu Riveri i Fridi Kalo, rečima oslikavajući mural na kojem je, nalik Riverinim delima, prikazan jedan vek meksičke istorije.

Instinto de Inez (Inesin instinkt, 2001) na izvestan način predstavlja Fuentesov omaž Faustu. Kroz dva pripovedna toka koji se na kraju objedinjuju, priča o penzionisanom dirigentu i čuvenoj operskoj pevačici, odnosno o susretu muškarca i žene, nelinearnom strukturom na vremenskoj relaciji XX vek – preistorija, na prostoru Pariza, Londona i Meksika, Fuentes dotiče ključne teme čovečanstva i postavlja niz pitanja na koje ono nema odgovor; te dve strane istorije simbolično su prikazane kroz operu-oratorijum *Faustovo prokletstvo* Hektora Berlioza. Autor rafinisanim stilom kroz ciklično vreme još jednom potvrđuje da su prošlost i budućnost jedna celina i nagoveštava da trenutak u kojem živimo treba prepustiti instinktu.

Naredne godine iz štampe izlazi knjiga *En esto creo (U to verujem)* definisana kao „lični dnevnik“ Karlosa Fuentesa, dragocena za razumevanje njegovog života i dela jer sadrži razmišljanja i stavove o prijateljstvu, ljubavi, Bogu, smrti, seksu, vremenu, Meksiku, revoluciji, Bunjuelu, *Don Kihotu*... Ova originalna književna biografija, primer vrhunske moderne esejistike, postavlja pitanja i nudi odgovore na suštinske životne teme i na pojmove/ pojave/ ljude koji su od značaja za lični život pisca (Film, Porodica, Sloboda, Meksiko, Žene, Politika, Revolucija, Vreme; Šekspir, Servantes, Balzak, Bunjuel, Velaskes, Fokner, Kafka). Knjiga je posvećena sećanju na piščevog sina, Karlosa Fuentesu Lemusa.

U Fuentesovim tematski raznovrsnim romanima i pripovetkama, pisanim različitim stilskim postupcima, s jedne strane dominiraju univerzalne ideje metafizičkog karaktera, a s druge autorovo viđenje sudbine Meksika i njegovih stanovnika, odnosno rase koja je plod ukrštanja doseljenika i starosedelaca, usled čega je u stalnoj potrazi za ličnim i nacionalnim identitetom: „Prácticamente toda la obra de Fuentes refleja el problema de la búsqueda de identidad, indagando en el pasado histórico para encontrar en él, como ya lo intentaron los escritores de la mexicanidad desde la década de los treinta a los sesenta, las claves que permitan descifrar dicha identidad”¹² (González

Hernández, 2002: 169). Fuentesova nova, veoma uspela i prilično mračna kritička vizija savremenog (meksičkog) društva oličena je u njegovom epistolarnom romanu *La silla del águila* (*Orlov presto*, 2003). U toj političkoj satiri on predočava futuristički pogled na Meksiko 2020. godine, sa svim prepoznatljivim političkim i socijalnim problemima: štrajkovima radnika uoči predsedničkih izbora, studentskim pobunama, nezadovoljnim seljacima. Precizno formulisani likovi oličavaju sve univerzalne pošasti savremenog sveta: volju za moći, prizemne instinkte ljudskog bića, političku silu u funkciji ličnih ambicija.

Još jedan roman/ zbirka priča, koji smo već spominjali, objavljen je 2006. godine pod nazivom *Todas las familias felices* (*Sve srećne porodice*). Baveći se ključnim temama religije i književnosti: kućnim razmiricama, porodičnim nasiljem, manipulacijom masama, kriminalom, homoseksualnošću... šesnaest priča o porodici u savremenom dobu, čiji zajednički naziv aludira na *Anu Karenjinu* Lava Tolstoja, autor razdvaja horskim napevima u maniru antičkih tragedija, posvećenim ugroženim ćerkama, ubijenim porodicama, udatim ženama, neutešnoj deci...

Godine 2007. Karlos Fuentes je donirao Nacionalnoj biblioteci u glavnom gradu Meksika svoju baštinu, „Fond Karlos Fuentes“, koja obuhvata sva prva izdanja njegovih knjiga, prevode na preko 20 jezika, kao i njegovu ličnu kolekciju časopisa.

Roman *La voluntad y la fortuna* (*Volja i sudbina*, 2008) proglašen je za moderni klasik meksičke književnosti čim je objavljen. Fuentes u njemu nudi viziju savremenog Meksika kao države zločina, korupcije i žrtve. Zasnovana na makijavelističkim postulatima (i naslov je preuzet iz VII poglavlja Makijavelijeve knjige *Vladalac*), *Volja i sudbina* je istovremeno biblijsko-mitska priča o dvojici mladića koji zajedno odlaze da osvoje sopstvenu budućnost, u nameri da odgonetnu cilj ljudskog postojanja. Duhovni blizanci završavaju kao Avelj i Kain, na suprotnim polovima savremenog sveta: političkom i ekonomskom. Umesto predgovora, roman *Volja i sudbina* ima Preludij, a izmenjeni Meksiko u njemu poprima identitet Danteovog Pakla.

¹² Praktično u celokupnom Fuentesovom delu odražen je problem potrage za identitetom, čiji predmet istraživanja je istorijska prošlost, a njime su se bavili meksički pisci od tridesetih do šezdesetih godina, kako bi pronašli znake koji bi im pomogli da odgonetnu taj identitet. (Prev. aut.)

Politički roman *Adán en Edén* (*Adam u Edenu*, 2010) takođe se odvija u modernom Meksiku, koje je sada ogledalo haosa, bezvlašća, trgovine drogom i zakona tržišta. Karikaturalnim prikazom dva glavna lika koji se istovetno zovu Adam – od kojih je jedan moćni multimilioner, a drugi beskrupulozni policajac u fiktivnoj borbi protiv kriminala zarad sopstvene koristi – Fuentes dovodi čitaoca do raspleta surovog kao meksička stvarnost. Iste godine objavljena je i zbirka od osam priča na granici stvarnosti i fantastike, *Carolina Grau* (*Karolina Grau*). Ta knjiga je svojevrsni omaž romanu *Grof Monte Kristo* Aleksandra Dime (Alexandre Dumas), a traganje za junakinjom iz naslova koja u svakoj priči ima drugačije obličje zapravo je potraga za slobodom.

Poslednji kratak roman koji je objavljen za života Karlosa Fuentesa bila je pripovest o mračnoj strani ljudskog društva obavijena pričom o vampirima, *Vlad* (2010), prethodno publikovana u knjizi *Inquieta Compañía* (2004), zajedno sa još pet pripovedaka. Ta novela iz Fuentesove perspektive oličava Drakulu koji je iscrpeo evropsku krv i stoga odlazi u meksičku prestonicu u kojoj živi dvadeset miliona ljudi, u potrazi za novom krvlju i erotskim doživljajima.

Neposredno nakon Fuentesove smrti objavljen je roman *Federico en su balcón* (*Federiko* odnosno *Fridrih na svom balkonu*) čiji centralni lik je nemački filozof Fridrih Niče. Poigravajući se identitetima svojih protagonista, Fuentes ukazuje na niz velikih revolucija koje su se odigrale u istoriji – od Francuske do Kubanske – odnosno, još jednom, na točak povesti koji se neumitno ponavlja.

Za sada poslednje Fuentesovo, posthumno objavljeno delo, *Aquiles o El guerrillero y el asesino* (*Ahil ili Gerilac i ubica*, maj 2016), smatra se njegovom književnim testamentom. Ovaj roman-hronika bavi se životom Karlosa Pisara (Carlos Pizarro), jednog od vođa kolumbijske gerilske grupe poznate pod imenom M-19, i Fuentes je na njemu radio čitave dve decenije, ali po rečima njegove udovice Silvije Lemus (Silvia Lemus), nije hteo da ga objavidok se najstariji oružanu sukob u Latinskoj Americi ne okonča. U značajnom prologu Hulija Ortege (Julio Ortega) navodi se da Fuentes „no escribió dos novelas iguales: cada libro agotaba una formulación, que se

hacía irreplicable¹³ (2016: 10), ali i da je u *Ahilu* dosledan jednoj od središnjih tema svog opusa: čoveku suočenom sa sopstvenom sudbinom.

Karlos Fuentes je između 1970. i 1990. napisao i pet dramskih dela: *El tuerto es rey* (*Jednooki je kralj*, 1970), *Todos los gatos son pardos* (*Sve mačke su mrke*, 1971), *Los reinos originarios* (*Autohtona kraljevstva*, 1971), *Orquídeas a la luz de luna* (*Orhideje na mesečini*, 1982) i *Ceremonias del alba* (*Svečanosti u zoru*, 1991) – reviziju komada *Todos los gatos son pardos*. Nakon toga je izjavio da romanopisac ne treba da piše dramska dela jer je reč o sasvim drugačijem diskursu koji traži otelovljenje na sceni, sa živim bićima, u dramskoj radnji.

Opus Karlosa Fuentesa sastoji se od preko 70 dela, među kojima su 23 romana, 8 zbirki priča, 16 knjiga eseja, 8 filmskih acenarija, 4 drame i 7 knjiga razgovora, razmišljanja i sećanja. Osim brojnih nagrada koje je dobio tokom karijere, treba napomenuti da je Karlos Fuentes imao značajnu univerzitetsku i diplomatsku karijeru, bio je počasni član Meksičke akademije za jezik i počasni doktor nauka na brojnim univerzitetima širom sveta, od Nacionalnog univerziteta u Meksiku do Harvarda u Sjedinjenim Američkim Državama i Kembdridža u Engleskoj. Držao je predavanja pred velikim auditorijumom na španskom i engleskom jeziku, a taj segment njegove stvaralačke biografije nadasve je značajan za razumevanje njegove intelektualne dimenzije i uticaja na književnu misao XX i XXI veka.

U svojoj *Istoriji hispanoameričke književnosti* Hose Migel Ovijedo navodi da je Karlos Fuentes „más que un escritor: es un *vocero* de nuestra cultura y nuestra actualidad política, no solo lúcido sino también valiente”¹⁴ (2004: 315). Osim toga, kako Dalibor Soldatić ističe, „malo je intelektualaca u svetu koji na tako veran i iscrpan način odražavaju atmosferu, raspoloženje, opsesije i promene koje doživljava

¹³ Nikada nije napisao dva ista romana: sva knjiga je do kraja iscrpljivala jednu formulaciju, koja je postajala neponovljiva. (Prev. aut.)

¹⁴ Više od pisca: on je *glasnik* naše kulture i aktuelne politike, on nije samo lucidan već je i hrabar. (Prev. aut.)

hispanoamerički kontinent“ (2002: 171). To je, dakako, samo jedan aspekt njegovih književnih interesovanja, jer na osnovu „sintetičkog viđenja svekolikog hispankog sveta kroz prizmu multikulturalnih odnosa, Fuentes je izgradio svoj bogati književni opus, uzimajući u obzir pretpostavku da svako umetničko delo (uključujući i literarno) nastaje zahvaljujući prethodnim, sveukupnim sazanjima autora“ (Dickov, 2016: 214).

Iz Fuentesovog tematski raznovrsnog esejističkog dela, u kojem dolazi do izražaja sva širina njegovog obrazovanja i kosmopolitski stvaralački duh, izdvojićemo njegova razmišljanja o savremenom hispanoameričkom romanu, autorima „buma“ i sopstvenom doprinosu istoriji književnosti Latinske Amerike u trenutku dok je taj književni fenomen još uvek trajao: *La nueva novela hispanoamericana (Novi hispanoamerički roman, 1969)*; potom zbirku eseja o književnosti, slikarstvu i filmu *La casa con dos puertas (Kuća s dvoja vrata, 1970)*; portret meksičke istorije i stvarnosti u raznim epohama, od prehispanskog doba do druge polovine XX veka, *Tiempo Mexicano (Meksičko vreme, 1971)*; knjigu *Cervantes o la crítica de la lectura (Servantes ili kritika čitanja, 1976)* koja je nastajala uporedo sa romanom *Terra Nostra* te istovremeno predstavlja tumačenje najambicioznijeg Fuentesovog književnog ostvarenja, autorovu poetiku i omaž *Don Kihotu* kao najznačajnijem delu napisanom na španskom jeziku kojem se svake godine neumorno vraćao; Fuentesovu kritičku viziju Evrope i Amerike nastalu povodom pet vekova od otkrića američkog kontinenta, a zasnovanu na traganju za identitetom kao konstantom iberoameričke istorije – *El espejo enterrado (Zakopano ogledalo, 1992)*; razmišljanja o umetnosti romana kao instrumentu globalne, kreativne kritike stvarnosti kakvu nude Milan Kundera, Đerđ Konrad, Salman Ruždi, Augusto Roa Bastos... objedinjena pod naslovom *Geografía de la novela (Geografija romana, 1993)* i Fuentesov pregled evolucije hispanoameričkog romana od otkrića Amerike do XXI veka – *La gran novela latinoamericana (Veliki latinoamerički roman, 2011)* – za koji bismo mogli reći da predstavlja krunu njegovih razmišljanja o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti romana na hispanoameričkom kontinentu.

Film je bio još jedna velika Fuentesova strast. Osim brojnih eseja i novinskih članaka nadahnutih kinematografijom, napisao je osam filmskih scenarija. *El gallo de oro* (*Zlatni petao*, 1964), zasnovan na priči meksičkog pisca Huana Rulfa (Juan Rulfo), nastao je u saradnji sa Garsijom Markesom, kao i vestern *Tiempo de morir* (*Vreme za umiranje*) dve godine kasnije, u režiji Artura Ripstajna (Ripstein). Fuentes je takođe bio koscenarista filma *Pedro Paramo* snimljenog po istoimenom romanu Huana Rulfa, u režiji Karlosa Vela (Carlos Velo), koji je bio prikazan na Kanskom festivalu 1967. godine. Tokom čitave karijere saradivao je sa dnevnim listovima i časopisima s obe strane okeana, a deo tih, uvek aktuelnih tekstova, objavljen je u knjizi *Contra Bush* (*Protiv Buša*, 2004).

Premda je umro u „svom“ Meksiku, ostaci Karlosa Fuentesa počivaju u porodičnoj grobnici, na groblju Monparnas u Parizu.

Odmah nakon njegove smrti, 2012. godine, meksička vlada je ustanovila Međunarodnu nagradu za književno stvaralaštvo na španskom jeziku „Karlos Fuentes“ vrednu 250.000 dolara, koja se dodeljuje svake godine na dan Fuentesovog rođenja, 11. novembra. Prvi laureat bio je peruanski nobelovac Mario Vargas Ljosa.

Ovim detaljnim pregledom životnog i stvaralačkog puta Karlosa Fuentesa želeli smo da predočimo njegov značaj za meksičku i svetsku književnost, i da istaknemo njegovo dosledno traganje za identitetom hispanoameričkog čoveka, koje je trajalo punih 58 godina njegove književne karijere.

3. POIMANJE I ZNAČAJ IDENTITETA

Tema identiteta – individualnog, kolektivnog, nacionalnog – vekovima predstavlja neiscrpan izvor filozofskih, jezičkih, antropoloških, psiholoških, socioloških, kulturoloških i brojnih drugih istraživanja, a samim tim i povod traganja za definicijama, tumačenjima i odgovorima. Da bismo pojasnili ovaj ključni problema identiteta naroda koji su živeli i žive na tlu Indo-afro-iberoamerike, sagledaćemo nekoliko razmišljanja o tom pojmu u kontekstu naše teme.

Postoje brojne teorije i stavovi o tome šta je identitet i šta sve spada pod njegovo okrilje – pre svega, zajednička teritorija, jezik, istorija – ali ne i definicija kojom bi se svi oni mogli obuhvatiti. Najšire gledano, moglo bi se reći da se na identitet mora gledati kao na složenu kolektivnu i individualnu strukturu u kojoj se mešaju psihološki, istorijski i politički elementi. S druge strane, ukoliko bi pojam identiteta trebalo sasvim pojednostaviti, posegnuli bismo za definicijom Džona E. Džozefa (John E. Joseph) koji prvo poglavlje – „Identitet identiteta“ – svoje knjige *Language and Identity* otvara sledećom rečenicom: „Put as simply as possible, your identity is who you are“¹⁵ (Joseph, 2004: 1). Upravo tu rečenicu citira i Ranko Bugarski na početku sopstvenog dela *Jezik i identitet*, ističući da je Džozefova knjiga vredna skorašnja monografija o jeziku i identitetu (Bugarski, 2010: 12).

Rečnik španskog jezika Španske kraljevske akademije (*Diccionario de la lengua española de la Real Academia Española*) koji su zajedno sačinile sve iberoameričke akademije za španski jezik, pod odrednicom „identitet“ beleži sledeće:

¹⁵ Najjednostavnije moguće rečeno, vaš identitet ste vi sami. (Prev. aut.)

identidad. (Del b. lat. *identitas*, *-atis*). f. Cualidad de idéntico. || 2. Conjunto de rasgos propios de un individuo o de una colectividad que los caracterizan frente a los demás. || 3. Conciencia que una persona tiene de ser ella misma y distinta de las demás. || 4. Hecho de ser alguien o algo el mismo que se supone o se busca. || 5. *Mat.* Igualdad algebraica que se verifica siempre, cualquiera que sea el valor de sus variables¹⁶ (2001: 1245).

Rečnik latinoameričke filozofije (El diccionario de Filosofía latinoamericana) kao osnovnu definiciju identiteta navodi da je to „búsqueda y expresión de lo propio”¹⁷ (2000: 195) i daje dodatna objašnjenja kojima ćemo se vratiti u okviru narednog poglavlja. *English Dictionary* (Collins, 21st Century Edition) taj pojam tumači na sledeći način: „**1** the state of having unique identifying characteristics held by no one person or thing. **2** the individual characteristics by which a person or thing is recognized“¹⁸ (2001: 767), dok u *Velikom rečniku stranih reči i izraza* Ivana Klajna I Milana Šipke piše da reč identitet potiče od latinskog *identitas*, te da mu je značenje podudarno sa rečju identičnost: „1. istovetnost, potpunajednakost, podudaranje. 2. Skup obeležja po kojima se jedna osoba razlikuje od svih drugih“ (2007: 483).

Fenomenom identiteta podjednako su se bavili naučnici, istraživači i stručnjaci iz najrazličitijih oblasti. Ipak, veliki preokret u brojnim naukama načinio je osnivač psihoanalize Sigmund Frojd (Sigmund Freud), čija su hipoteza o ljudskoj prirodi i tumačenje psihološke strukture čoveka pomoću *id*, *ega* i *superega* doveli do njegovog

¹⁶ Identitet (od lat. *Identitas*, *atis*) f. Svojstvo identičnosti. 2. Skup osobina svojstvenih pojedincu ili društvu koje ih razlikuju od ostalih. 3. Svest o tome da osoba treba da bude to što jeste, dakle drugačija od ostalih. 4. Činjenica da je neko ili nešto to što se pretpostavlja ili traži. 5. *Mat.* Algebarska jednakost koja se uvek proverava, kakve god da su vrednosti njenih varijabla. (Prev. aut.)

¹⁷ Traganje i ispoljavanje osobenog. (Prev. aut.)

¹⁸ Stanje kada neka osoba ili stvaar ima jedinstvene osobine koje ga identifikuju. 2 Individualne karakteristike po kojima se neka osoba ili predmet prepoznaju. (Prev. aut.)

ogromnog uticaja na potonje istraživače iz više naučnih sfera, uključujući i francuskog psihijatra i psihoanalitičara Žaka Lakana (Jacques Lacan):

La insuperable división o excentricidad del sujeto postulada por Freud al introducir la noción del inconsciente –que rompe con la concepción esencialista de la tradición cartesiana anterior y sitúa al yo en su dependencia fundamental de un *otro* que lo constituye” - va ser retomada por Lacan y situada como centro constitutivo de la subjetividad humana¹⁹ (Suárez, 2009: 50).

Osim toga što je Frojdom moralnom, analnom i genitalnom periodu suprotstavio Realni, Imaginarni i Simbolički stadijum, gde centralno mesto zauzima razdvajanje bića na Ja i ne-Ja tokom sazrevanja i odvajanja od majke, Lakanovim naročito značajnim doprinosom smatra se „faza ogledala“ u stadijumu Imaginarnog, gde teoretičar Francuske škole ističe da je svest o Drugosti neophodna da bi se formirala funkcija čovekovog Ja (Ramírez Escobar, 2009: 2).

Reč je, dakle, o identifikovanju Ja sa Drugim, sopstvenim odrazom ili dvojnikom sa kojim zajedno činimo jedinstvo, što Lakan simbolično predstavlja metaforom ogledala. On u tekstu iz 1949. godine pominje „the mirror stage /as an *identification*, in the full sense that analysis gives to the term: namely, the transformation that takes place in the subject when he assumes an image –whose predestination to this place-effect is sufficiently indicated by the use, in analytic theory, of the ancient term *imago*“²⁰ (Lacan, 1989: 503).

¹⁹ Nesavladivu podelu ili ekscentričnost predmeta koju je Frojd postavio da bi uveo pojam nesvesnog – koji se raskusuruje sa esencijalističkim poimanjem prethodne dekartovske tradicije i smešta „ja“ u zavisian položaj od *drugog* koje ga čini – Lakan će preuzeti i postaviti u središte ljudske subjektivnosti (Prev. aut.).

²⁰ Faza ogledala / kao *identifikacije* u punom smislu, koji analiza daje tom terminu, dakle, transformacija koja se odvija u predmetu kada on usvoji sliku – čija predodređenost za to mesto-efekat je dovoljno ukazana potrebom, u analitičkoj teoriji, drevnog pojma *imago*. (Prev. aut.)

U teoriji identiteta značajno mesto zauzima i Žak Derida (Jacques Derrida), koji je krajem šezdesetih godina postavio tezu o dvoznačnom tumačenju različitosti: *difference* i *diférance*, gde ovaj drugi termin „is not, does not exist, and is not any sort of being-present (on)“²¹ (Derrida, 1968: 282). U kontekstu identiteta, Derida kaže da glagol „to differ“ (*différer*) znači „non identity“ (Derrida, 1968: 278), ističući „the sense of not being identical, of being other, of being discernible“²² (Derrida, 1968: 283). Kod Deride se suočavamo sa ponovljivošću znaka kroz teoriju o razlici, „o *différance* koja prethodi kao neka vrsta prarazlike, arhidiferencije svakoj diferenciji kao identitetu što stoji između dva identiteta, odnosno kao *diferanciji* kako će ovu razliku nazvati da bi je samu razlikovao od „obične“ razlike, od diferencije“ (Milić, 1998: 41-42). Dakle, identitet ne počiva samo na sličnost odnosno istovetnost, već i na različitost od drugog/ drugih.

Tokom XX veka individualnim identitetom bavili su se brojni stručnjaci i istraživači, među kojima su škotski psihijatar Ronald Dejvid Leing (Ronald David Laing); austrijski neurolog i psihijatar, začetnik logoterapije i egzistencijalne analize Viktor Frankl; američki psiholog Pol Fits (Paul Fitts), psihoanalitičar nemačkog porekla i tvorac termina „kriza identiteta“ Erik Erikson; kritičar teorije identiteta i modernih politika kulturnog identiteta, zastupnik otvorenog društva, veliki britanski filozof austrijskog porekla Karl Poper (Popper). Kada je reč o španskim misliocima, treba istaći doprinos pisca i diplomate Ramira de Maestua (Ramiro de Maeztu), velikog zastupnika ideje hispanstva (*hispanidad*) neraskidivo vezane za teritoriju u kulturu Latinske Amerike, i španskog filozofa i esejiste Hosea Ortege i Gasete (José Ortega y Gasset), čija su promišljanja o Latinskoj Americi (a naročito o Argentini) i shvatanje identiteta kao autentičnosti, umnogome uticala na razvoj hispanoameričke svesti i španskog pogleda na nekadašnje kolonije.

²¹ *Nije*, ne postoji i ne predstavlja nikakvo prisustvo. (Prev. aut.)

²² Smisao da se ne bude istovetan, da se bude drugačiji, da se bude uočljiv. (Prev. aut.)

Pred kraj XX veka, značajan doprinos sagledavanju novih problema identiteta imao je britanski sociolog i teoretičar kulture jamajkanskog porekla, Stjuart Hol (Stewart Hall), koji, govoreći o identitetu, postavlja pitanje „What is this neverending theoretical work wich is constantly losing and regaining concepts? I talk about identity here as a point at which, on the one hand, a whole set of new theoretical discourses intersect and where, on the other, a whole new set of cultural practices emerge“²³ (Hall, 1997: 42). Smatrajući da je stara logika identiteta opšte poznata, naročito ona koja se tiče filozofskog i psihološkog stanovišta, on naglašava da je osnovna činjenica da „identity is the ground of action“²⁴ (idem), dakle neprestani proces, kretanje ka mestu do kojeg mahom ne stižemo, ali smo uvek na putu ka njemu, i ako konačno dospemo na određište, tačno ćemo znati kakvo je i kakvi smo (idem). On dakle, govori o svesti „that identities are never completed, never finished; that they are always as subjectivity itself is, in process“²⁵ (Hall, 1997: 47), a ne „sealed or closed totality“²⁶ (1997: 49), i o potrebi da se zadrži stabilnost identiteta; upravo u tome vidi jedan od najvećih problema društva, nacije i države.

Pre nego što predočimo osobenosti latinoameričkog, a potom i meksičkog identiteta, ukazaćemo na pojedina tumačenja individualnog, kolektivnog i nacionalnog identiteta.

²³ Kakav je to beskrajn teoretski rad što neprestano gubi i ponovo stiče poimanja? Ja ovde govorim o identitetu kao o tački u kojoj se, s jedne strane, preseca čitav niz novih teoretskih diskursa, i gde, s druge strane, nastaje čitav novi set kulturnih praksi. (Prev. aut.)

²⁴ Idetitet je temelj delovanja. (Prev. aut.)

²⁵ Identiteti nikada nisu upotpunjeni niti završeni, oni su uvek kao i sama subjektivnost, dakle u procesu. (Prev. aut.)

²⁶ Nisu zapečaćena niti zatvorena celina. (Prev. aut.)

3.1 Individualni identitet

Reč „individualan“, od latinskog *individuus*, na srpskom jeziku znači nedeljiv, odnosno „lični, svojstven pojedincu, pojedinačan“ (Klajn/ Šipka, 2007: 507), dok Španska kraljevska akademija beleži da reč *individuo*, *dua*, istog latinskog korena, osim „nedeljiv“, znači i sledeće: „Persona cuyo nombre y condición se ignoran o no se quieren decir; Cada ser organizado, sea animal o vegetal, respecto de la especie a que pertenece; Persona perteneciente a una clase o corporación; Persona, con abstracción de las demás (...)“²⁷ (2001: 1268).

Jedan od pionira u tumačenju individualnog identiteta bio je Vilijam Džejms (William James), koji je u svojoj čuvenoj knjizi *Principi psihologije* (*The Principles of Psychology*, 1890) smatrao da identitet počiva na ličnom osećanju (duši, umu) i tumačio ga je pomoću pojma čistog ega, koji u sebi sadrži elemente prošlosti, sadašnjosti i budućnosti obuhvaćene neprestanim tokom svesti.

Ako individualni identitet shvatimo kao sve što nas definiše kao pojedinca: prirodno i društveno okruženje, aspekte života na koje ne možemo uticati (poreklo, boja kože, telesna građa), ali i promene koje naša ličnost doživljava tokom vremena... uviđamo da je on predmet osnovnih filozofskih pitanja i da je istovremeno podložan kontinuitetu i postojanosti (Garret, 2002: 13).

²⁷ Osoba čije ime i okolnosti nisu poznate ili ne žele da se kažu; svako živo biće, životinja ili biljka, organizovano u odnosu na vrstu kojoj pripada; osoba koja pripada izvesnoj korporaciji; Osoba koja je izdvojena od drugih. (Prev. aut.)

3.2 Kolektivni identitet

Za razliku od individualnog identiteta, koji je vezan za neposredno iskustvo pojedinca, kolektivni je mahom u domenu imaginacije i percepcije, a u njegovom središtu smo „mi“, odnosno naša pripadnost grupi. Kolektivni identitet je, samim tim, deo individualnog identiteta, odnosno „apstrakcija individualnih identiteta sa kojima je u stalnoj interakciji“²⁸ (Bugarski, 2010: 15).

Teoriji kolektivnog identiteta naročito je doprineo profesor sociologije na Univerzitetu u Milanu Alberto Meluči (Melucci), koji je smatrao da se kolektivni identitet sastoji iz tri segmenta: kognitivnih definicija, mreže aktivnih odnosa i emocionalnog faktora među pojedincima. On je osamdesetih godina XX veka isticao vezu između kolektivnog identiteta i savremenih društvenih kretanja, da bi tokom narednih decenija usmerio istraživanja na proces „izgradnje“ interaktivnog sistema delovanja (Melucci, 2003: 44). Po njegovom mišljenju, kolektivni identitet podrazumeva aktivan odnos između aktera, koji utiču jedni na druge i donose zajedničke odluke (isto, 45). U detaljnom preglednom članku o tumačenjima kolektivnog identiteta u drugoj polovini XX veka kroz društvena kretanja, Frančeska Poleta (Francesca Poletta) i Džejms M. Džasper (James M. Jasper) sa njujorškog Univerziteta Kolumbija, ističu da „collective identities are one particular form of culture, although they may be built on other forms“²⁹ (2001: 298). Oni smatraju da „collective identity has been a way to get at the cultural effects of social movements“³⁰ (Poletta &

²⁸ Srpski lingvista ukazuje na to da se osnovna tipologija individualnog identiteta zasniva na četiri pitanja: (1) Kako ja vidim druge? (2) Kako ja vidim sebe? (3) Kako drugi vide mene? (4) Kako drugi vide sebe (Bugarski, 2010: 17).

²⁹ Kolektivni identiteti su osobena forma kulture, mada mogu biti izgrađeni na drugim formama. (Prev. aut.)

³⁰ Kolektivni identitet je način da se dosegnu kulturni efekti društvenih pokreta. (Prev. aut.)

Jasper, 2001: 284), i da je reč o „individual's cognitive, moral, and emotional connection with a broader community, category, practice or institution“³¹ (idem, 285).

Stjuar Hol takođe napominje da su kolektivni društveni identiteti značajni i sveprisutni i krajem XX veka, ali da „none of them is, any longer, in either the social, historical or epistemological place where they were in our conceptualizations of the world in the recent past. They cannot any longer be thought in the same homogenous form“³² (Hall, 1997: 45).

3.3. Nacionalni identitet

Ako pod pojmom „nacija“, u najširem smislu, podrazumevamo „narod, narodnu zajednicu nastalu na osnovu zajedničkog porekla, jezika, istorije i kulture“ (Klajn/Šipka, 2007: 811), i ukoliko se za „nacionalnost“ može reći da je „pripadnost određenoj naciji, narodnost“ (isto), trebalo bi dodati da te odrednice „se emplean en la actualidad de manera demasiado general e imprecisa, muchas veces confundidos o mezclados con otros criterios subjetivos como los de pueblo, patria y patriotismo“³³ (González Hernández, 2002: 45).

Britansko-češki sociolog i filozof Ernest Gellner (Gellner), autor čuvene knjige *Nacija i Nacionalizam* (1983) smatra da dvoje ljudi pripada istoj naciji jedino ako dele istu kulturu (sistem ideja, znakova, asocijacija), i ako se pritom *prepoznaju* kao pripadnici iste nacije (Gellner, 2001: 20)³⁴. To ukazuje na činjenicu da je nacionalni

³¹ Kognitivna, moralna i emocionalna veza pojedinca sa širom zajednicom, kategorijom, praksom ili institucijom. (Prev. aut.)

³² Niko od njih više nije na bilo kom društvenom, istorijskom ili epistemološkom mestu na kom su bili u našim poimanjima sveta u nedavnoj prošlosti. Oni ne mogu više imati isti homogeni oblik. (Prev. aut.)

³³ Danas se koriste odviše uopšteno i neprecizno, često zbunjujuće ili zajedno sa drugim subjektivnim kriterijumima, kao što u oni koji se tiču naroda, domovine i patriotizma. (Prev. aut.)

³⁴ Na Gellnerovim postulatima počiva i knjiga *Nations and nationalism since 1780* E. J. Hobsbawma, koja daje detaljan pregled stvaranja i razvoja nacije i nacionalizma, od kraja XVIII do kraja XX veka.

identitet složen i višeslojan pojam, ali i da „la cultura en que se nos ha enseñado a comunicarnos se convierte en la esencia de la propia identidad”³⁵ (Gellner, 2001: 87).

Ističući mišljenje Antonija Smita da je pitanje nacionalnog identiteta poslednjih decenija jedan od najčešće proučavanih fenomena iz oblasti društvenih nauka, te da su dosadašnja istraživanja više bila usmerena na kolektivni identitet nacije nego na nacionalni identitet pojedinca, profesorka Beloruskog državnog univerziteta i Nacionalnog istraživačkog univerziteta iz Sankt Peterburga Marharita Fabrikant (Marharyta Fabrykant) tvrdi da „lični osećaj pripadnosti određenoj naciji pretpostavlja postojanje kulturološki Drugog“ (Fabrikant, 2012: 15), dok proces interkulturalne komunikacije ukazuje na određene emocije, vrednosti i znanje, aktivirajući, po mišljenju politikologa sa Univerziteta u Stenfordu Dejvida Lejtina, duboko usađeni okvir identiteta koji čini jezgro ličnosti (Fabrikant, 2012: 15).

U kontekstu traganja Latinske Amerike ka sopstvenom identitetu, Karlos Fuentes u knjizi *Zakopano ogledalo (Razmišljanja o Španiji i Americi)* najčešće koristi termin *estado nacional*, „nacionalna država”, najznačajniji faktor koji će, zajedno sa urbanom srednjom klasom, stasati u političkom i ekonomskom životu latinoameričkog kontinenta, kao preduslov za definisanje grupnih obeležja.

³⁵ Kultura u kojoj smo naučili međusobno da komuniciramo postaje suština samog identiteta. (Prev. aut.)

3.4. Jezik kao obeležje identiteta

U složenoj strukturi individualnog, kolektivnog i nacionalnog identiteta, središnje mesto zauzima jezik, koji je „istovremeno i društveni proizvod sposobnosti govora i skup nužnih konvencija prihvaćenih od društva da bi se pojedincima omogućilo primenjivanje te sposobnosti“ (De Sosir, 1989: 19). Ukoliko odnos između jezika i nacije posmatramo sa ideološke, istorijske i teorijske strane, primetićemo da su jezik i nacija povezani složenom mrežom odnosa u prostoru i vremenu, ali više na simboličkom nego na komunikacijskom nivou, te da je njihova korelacija uvek relativna (Bugarski, 2002: 86-89).

Kada je reč o ličnom identitetu, treba imati u vidu da „the logic of the language of identity is extremely important to our own self-conceptions. It contains the notion of the true self, some real self inside there, hiding inside the husks of all the false selves that we present to the rest of the world”³⁶ (Hall, 1997: 42-42).

U knjizi *Jezik i identitet*, srpski lingvista Ranko Bugarski razmatra pojam identiteta u novom, konceptualnom okviru, i razlaže ga na nivoe (identitet kao humanitet, kolektivitet i individualitet), slojeve (etnički, nacionalni, jezički, kulturni, teritorijalni...) i stepene (jak, srednji i slab), koji su složeni i podložni promenama (Bugarski, 2010: 14). On takođe razlikuje terminološke sintagme *jezički identitet* (jezik kao deo kolektivnog ili individualnog identiteta), i *identitet jezika*, od kojih se prva odnosi na govornike jezika, a druga na same jezike (Bugarski, 2010: 20). U jednoj od

³⁶ Logika jezika identiteta je veoma važna za naše samo-poimanje. Ona sadrži pojam istinskog sebe, naše pravo unutrašnje biće, koje se krije ispod ljuske lažnih predstava naše ličnosti koje pokazujemo ostatku sveta. (Prev. aut.)

niza knjiga u kojima se bavio jezikom, *Jezik u kontekstu*, Bugarski ukazuje na tesnu vezu između jezika i kulture, gde je jezik simbolički sistem komunikacije i stvaralaštva koji čoveku omogućuje razvijen društveni i duševni život (Bugarski, 1997: 245).

Smatrajući da su tri osnovna podtipa ličnog identiteta „one for real people and one for fictional characters; one for oneself and one for others; one for individuals and one for groups“³⁷ (Joseph, 2004: 3), britanski profesor primenjene lingvistike Džon Džozef ističe da je individualni identitet zasnovan na društvu i jeziku odnosno da koren svakog identiteta počiva u jeziku (isto, 12).

U pomenutoj knjizi *Language and Identity*, u kojoj izdvaja najznačajnije lingviste i sociologe koji su se bavili identitetom jezika i jezičkim identitetom – među kojima su Čomski (Chomsky), Pijaže (Piaget), Jespersen, Sapir, Gofman (Goffman), Bernštajn (Bernstein), Kasper, Labov, Milroj (Millroy) i drugi – Džozef jedno potpoglavlje posvećuje Antoniju de Nebrihi (Antonio de Nebrija), tvorcu prve značajne gramatike modernog evropskog jezika: *Gramática castellana (Kastiljanska gramatika, 1492)*, „un instrument de excelencia artistica, de fuerza moral, de alternativa política y de unidad multirracial“³⁸ (Fuentes, 2010: 101) i Huanu de Valdesu (Juan de Valdés), autoru knjige *Diálogo de la lengua (1525-1536)*.

Džozef ukazuje na neposrednu vezu između jezika i društva/ države/ carstva (Joseph, 2004: 103), obraćajući se španskoj kraljici Isabel, Nebriha u prologu gramatike kaže: “[S]iempre la lengua fue compañera del imperio, i de tal manera lo siguiu que junta mente començaron, crecieron i florecieron, i despues junta fue la caída de entrambos.”³⁹ (Nebrija, 1492: prólogo). On, s druge strane, naglašava da su u Severnoj i Južnoj Americi proučavanja jezičkog identiteta mahom zasnovana na tenziji između

³⁷ Jedan za stvarne ljude, a jedan za izmišljene likove; jedan za jedne, a drugi za druge; jedan za pojedince, a drugi za grupe. (Prev. aut.)

³⁸ Instrumentu umetničke izvrsnosti, moralne snage, političke alternative i multirasnog jedinstva. (Prev. aut.)

³⁹ Jezik je uvek bio društvenik carstva, i toliko ga je pratio da su zajedno začeti, zajedno su odrastali i cvetali, a zajedno su posle i propali. (Prev. aut.)

domorodačkih i (eks)kolonijalnih jezika (engleskog, francuskog, španskog i portugalskog), te da značajan prostor u istraživanjima poslednjih decenija zauzimaju identitet i jezik nacionalnih manjina na tom području (Joseph, 2004: 130). Upravo je to tema kojoj ćemo i mi posvetiti pažnju, imajući u vidu stavove Karlosa Fuentes a o značaju španskog jezika – „lengua de la rebelión y la esperanza, de la vida y la muerte, que habría de convertirse en la liga más fuerte entre los descendientes de indios, europeos y negros en el hemisferio americano”⁴⁰ (Fuentes, 2010: 139) – za identitet hispanoameričkog pojedinca i društva, ali i činjenicu da na tlu Latinske Amerike i danas postoji oko hiljadu živih jezika, od kojih se oko sedamdeset govori u Meksiku.

⁴⁰ To je jezik pobune i nade, života i smrti, koji će postati najsnažnija spona između potomaka Indijanaca, Evropljana i crnaca na američkom tlu. (Prev. aut.)

4. MULTIKULTURALNI IDENTITET LATINSKE AMERIKE

Da bismo ukazali na elemente koji su uticali na formiranje multikulturalnog⁴¹ identiteta Hispanske Amerike, neophodno je da definišemo te često i široko upotrebljavane pojmove, vezane za čitav niz naučnih disciplina i društvenih pojava. Ukoliko uzmemo u obzir da se „u psihološkom smislu identitetom pre svega označava slika o sebi samom (lični mentalni model osobe), samovrednovanje i individualizacija“ (Filipović, 2009: 21) i da „u interakciji unutar društvenih zajednica svako od nas preuzima niz društvenih uloga koje prepoznamo kao društveni ili kulturni identitet“ (isto), nužno je da imamo u vidu i njegove specifične karakteristike kada je reč o Latinskoj Americi, koja predstavlja „el microcosmos de la convivencia“⁴² (Fuentes, 2010: 478), budući da je privilegija iberoameričke ličnosti to što je ona „indígena, africana, mulata, mestiza y, a través de Iberia, mediterránea, griega, latina, árabe, judía, cristiana y laica“⁴³ (isto).

⁴¹ Kada je o multikulturalnosti reč, premda smo se nosili mišlju da koristimo pojam *multikulturalni* ili *višekulturalni*, koji bi takođe vrlo precizno odredili podtemu našeg istraživanja, naposljetku smo se odlučili za: „*multikulturalan*, koji se odnosi na više kultura, koji obuhvata kulture više raznih naroda“ (Klajn/Šipka, 2007: 799) i „*multikulturalnost*, prožimanje i zajednički život više kultura, više oblika kulturnog života u jednoj sredini, zemlji ili državi“ (isto). U složenoj istoriji latinoameričkog kontinenta pojam multikulturalnosti je novijeg datuma i od osamdesetih godina dvadesetog veka evoluirao je u aktivni proces „de reformas constitucionales que buscan reconstruir los Estados entendidos como entidades pluriculturales y multiétnicas“⁴¹ (Rodríguez Pinto y Domínguez Ávila, 2011: 52) zvani „nova multikulturalnost“.

⁴² Mikrokosmos zajedničkog života. (Prev. aut.)

⁴³ Urođenička, afrička, mulatska, mestička, i posredstvom Iberije mediteranska, grčka, latinska, arapska, jevrejska, hrišćanska i laička. (Prev. aut.)

4.1 Varijante naziva Novog sveta

Latinoamerički kontinent je tokom svoje istorije više puta menjao ime, uglavnom u skladu sa težnjama moćnih osvajača; do XVIII veka nazivan je, između ostalog, *Las Indias*⁴⁴, Indije – budući da je Kolumbo pošao na svoje prvo putovanje sa namerom da nađe zapadni put do Indije, kao i *Tierra Firme* i *Costa Firme*, a predlog da se novootkrivenom kontinentu nadane ime po moreplovcu Amerigu Verspučiju (Amerigo Vespucci) potekao je od trojice Nemaca: kanonika i štampara Gotjea Luda (Gaultier Ludd), kartografa Martina Valdsemilera (Martin Waldseemüller) i mladog humaniste i pesnika Matijasa Ringmana (Matias Ringman) već 1507. godine, ali je u Španiji prihvaćen tek polovinom XVIII veka (Rečnik filozofije Latinske Amerike 2000: 19-20).

Termin *América Latina*, *Américalatina* ili *Latinoamérica* (Latinska Amerika)⁴⁵ ustanovljen je u Francuskoj 1860-ih godina – tačnije, 1857., i to zahvaljujući Fransisku Bilbao (Francisco Bilbao), tvrdi Karlos Fuentes (2010: 465), kako bi se napravila razlika u odnosu na Anglosaksonsku Ameriku (*América Sajona*):

Es un neologismo que, como sustantivo compuesto alude a una parte del continente americano; geográficamente comprende desde el Río Bravo (México) hasta la Tierra del Fuego, e incluye las islas del Caribe. En el plano sociopolítico y cultural latinoamericanista, esta expresión refiere a una entidad autónoma en relación con la América de habla inglesa (Sajona). Como acepción a esta definición, Arturo Ardao dice que la expresión “América Latina” designa el conjunto de las Américas de lengua

⁴⁴ Zvaničan naziv novog kontinenta zapravo je bio *Indias Occidentales*, a korišten je sve dok Španci nisu usvojili termin „Amerika“, dva i po veka kasnije, smatrajući da je time naneta šteta Kolumbu koji je zaslužan za njegovo otkriće.

⁴⁵ Zamisao o Latinskoj Americi kao kontinentu prvi put je izneo francuski političar i ekonomista Mišel Ševalije (Michel Chevalier, 1806-1879) u uvodu u svoju knjigu *Cartas sobre la América del Norte* (1836).

española, portuguesa y francesa y ha pasado a ser la preferente denominación político-cultural de un continente, resultando subsidiaria de ella la expresión América del Sur o Sudamérica y América Central o Centroamérica ⁴⁶ (Diccionario de filosofía latinoamericana, 2000: 22).

Kada je reč o terminu iz XIX veka *Hispanoamérica* (Hispaniska Amerika), koji je često u upotrebi na Iberijskom poluostrvu – budući da je pojam „hispanski“ potekao iz intelektualnog miljea Frankove Španije – pa i nanašim prostorima, on se odnosi na bivše španske kolonije, devetnaest latinoameričkih država u kojima se govori španski jezik. Dvadeseti vek doneo je još tri pojma koji su kontinuirano u upotrebi: prvi, *Iberoamérica* (Iberoamerika), širi od pojma „Hispaniska Amerika“, a uži od koncepta „Latinske Amerike“, odnosi se na latinoameričke zemlje u kojima se govore jezici Iberijskog poluostrva: španski i portugalski. Drugi je *Amerindia* i odnosi se na američke urođenike koji žive na latinoameričkom kontinentu, težeći očuvanju svoje kulture. Naposljetku, treći pojam prisutan kod mislilaca latinoameričkog kontinenta, pa i kod samog Fuentesesa, proistekao takođe iz domorodačkih struja, jeste *Indoamérica* (Indoamerika) i označava etno kulturalni identitet kontinenta izraženih rasnih i domorodačkih komponenata, ali je korišten i u domenu antropologije i lingvistike kako bi se njime obuhvatili autohtoni narodi širom američkog potkontinenta. Karlos Fuentes u konkretnom kontekstu koristi još jedan termin, koji je najčešće koristio njegov učitelj i porodični prijatelj Alfonso Rejes: *América española*, španska Amerika, ali tvrdi da je pojam koji najviše obuhvata suštinu i širinu tog kontinenta zapravo *Indoafroiberoamérica* (Indoafroiberoamerika), (Fuentes, 2010: 250, 400, 471). To pojašnjava i u knjizi *Valiente mundo nuevo*:

⁴⁶ Reč je o neologizmu koji, kao sintagma, aludirá jedan deo američkog kontinenta; geografski obuhvata područje od Rio Brava (Meksiko) do Ognjene zemlje, a uključuje i karipska ostrva. Na društveno-političkom i kulturnom planu Latinske Amerike, taj izraz se odnosi na autonomni entitet u relaciji sa Amerikom u kojoj se govori engleski jezik (Saksonskoj). Arturo Ardao dopunjava tu definiciju rečima da izraz „Latinska Amerika“ označava skup Amerika španskog, portugalskog i francuskog jezika, te je postao poželjna političko-kulturna odrednica jednog kontinenta, a iz nje je izveden izraz Južna Amerika, Centralna Amerika ili Srednja Amerika. (Prev. aut.)

Lo primero es que somos un continente multirracial y policultural. De ahí que a lo largo de este libro no se emplee la denominación “América Latina”, inventada por los franceses en el siglo XIX para incluirse en el conjunto americano, sino la descripción más completa Indo-Afro-Ibero-América. Pero en todo caso, el componente indio y africano está presente, implícito (1990: 12).

Očigledno je da svaki od nekoliko desetina pojmova korištenih da se označi prostor Južne, Srednje i Severne Amerike na kojem se govori španski jezik, na određeni način ukazuje i na bogato kulturno nasleđe tog ogromnog područja. To će umnogome potvrditi i stavovi velikih mislilaca tog širokog geografskog i kulturološkog područja na putevima traganja za latinoameričkim identitetom od kraja XVIII do početka XXI veka: Venecuelanca Simona Bolivara (Simón Bolívar), Urugvajca Hosea Enrikea Rodoa (José Enrique Rodó), Kubanca Hosea Martija (José Martí), Meksikanaca Samuela Ramosa (Samuel Ramos), Leopolda See (Leopoldo Zea) i Hosea Vaskonselosa (José Vasconcelos), i Peruanca Viktora Raula Aje de la Torea (Víctor Raúl Haya de la Torre), dakako kroz odraz tumačenja Karlosa Fuentesa. Veliki uticaj na proces formiranja latinoameričkog identiteta imala su još dva meksička književnika, neposredno vezana za život i stvaralaštvo Karlosa Fuentesa, kojima ćemo takođe posvetiti pažnju: humanista i diplomata Alfonso Rejes (Alfonso Reyes) i nobelovac Oktavio Pas (Octavio Paz), koji se u knjizi eseja *El laberinto de la soledad* (*Lavirint samoće*, 1950) bavi individualnim i kolektivnim identitetom Meksikanaca, njihovom svešću i podsvešću.

Pre nego što predočimo lične stavove i međusobne uticaje ovih pisaca, podudarnosti u razmišljanjima i raznolike pristupe istoj temi, problema identiteta kao (neprekidnom) susretanju svetova, kultura i rasa, prethodno ćemo sagledati istorijska, društvena i kulturološka kretanja u Latinskoj Americi nakon konkiste.

4.2 Istorijske okolnosti Latinske Amerike

Dva prelomna trenutka u istoriji hispanoameričkog kontinenta, pa samim tim i u formiranju identiteta naroda i pojedinca, bila su Osvajanje Amerike 1492. godine – „El Nuevo Mundo es descubierto (perdón: inventado, imaginado, deseado, necesitado) en un momento de crisis europea: la confirma y la refleja⁴⁷ (Fuentes, 2011: 16) – isticanjenezavisnosti, između 1810. i 1826. (izuzev Kube koja se oslobodila španske vlasti 1898. godine).

Nakon konkiste, odnosno istraživanja, zaposedanja i nastanjivanja Novog sveta, pod patronatom Katoličkih kraljeva i pape Aleksandra VI (svetovnog imena Rodrigo Bordžija), Španci su novoosvojene teritorije Latinske Amerike delili po sopstvenom nahodanju, bez geografske, a još manje etničke logike. Zatekavši tamo tri velike civilizacije: majansku (na većem delu poluostrva Jukatan, čija je prestonica bila Čičen Ica), astečku (u centralnoj dolini današnjeg Meksika, gde je prethodno dubok trag ostavila kultura i religija Tolteka, a središte bio grad Teotiuakan) i inkaičku (u širokim andskim oblastima Perua, do Ekvadora i Čilea; prestonica Inka bio je grad Kusko, a svetište Maču Pikču). Prvi osvajači – Kristifor Kolumbo (Cristóbal Colón), Ernan Kortes (Hernán Cortés), Fransisko Pisaro (Francisco Pizarro) i drugi, istovremeno su „očevi“ kreolaca (*criollos*) – dece evropskog (španskog) porekla rođene na američkom kontinentu – i meleza (*mestizos*) – čiji su roditelji bili mešane, bele i indijanske rase (očevi su mahom bili španski osvajači, a majke domorotkinje). Kako naš nobelovac Ivo Andrić beleži, „u nizu napora i podviga koji liče na snove i priče, oni su u Južnoj Americi udarili neizbrisiv znak španske rase, i rekama, planinama i naseljima dali imena svojih, španskih, varoši, žena i svetinja“ (1983: 14-15). On dodaje da je urođeničko stanovništvo porobljeno i desetkovano eksploatacijom, „ali protivno od Crvenokožaca u Severnoj Americi, južnoamerička urođenička plemena nisu iščezla sa lica zemlje nego

⁴⁷ Novi svet je otkriven (pardon, izmišljen, zamišljen, željen, potreban) u trenutku evropske krize, koju potvrđuje i odražava. (Prev. aut.)

su se pomešala sa osvajačem u jednu celinu“ (Andrić, 1983: 15). Prvim melezom smatra se Martin, sin Ernana Kortesa i astečke robinje La Malinće, kojima ćemo posvetiti pažnju u narednim poglavljima, budući da su sveprisutni u delu Karlosa Fuentesesa, koji tvrdi da „una nueva realidad nació con la Malinche y su hijo mestizo, abandonados ambos por las aspiraciones políticas y sociales del padre, Hernán Cortés“⁴⁸ (Fuentes, 2011: 42).

Godina 1492. smatra se jednom od najznačajnijih godina u istoriji čovečanstva. Na svoje prvo putovanje Kristofer Kolumbo pošao je iz luke Puerto de Palos de la Frontera (današnja Uelva) 3. avgusta sa tri karavele⁴⁹ – *Pinta*, *Niña* i *Santa María* i 87 ljudi. Osim nekoliko iskusnih mornara iz pomorskih porodica iz španskih i portugalskih luka, posadu su mahom činili neobrazovani mornari iz nižih društvenih slojeva, među kojima je bilo i sitnih kriminalaca, robova, nezaposlenih ribara.

Prvo tlo Novog sveta na koje su kročili bili su Bahami, 3. septembra iskrcali su se u portorikanski San Huan, šest dana kasnije u Santo Domingo, 12. oktobra stigli su na ostrvo *Guanahani*, koje je krstio u San Salvador. Sedam meseci kasnije vratio se u Španiju, da bi organizovao svoja naredna putovanja.

Ipak, manje je poznato da su novootkrivene zemlje, *Las Indias*, zapravo pripadale dvorovima u Kastilji i Leonu, a ne španskoj monarhiji: „La bila *Inter Caetera* de Alejandro VI de 1493 confirió el gobierno y la jurisdicción de las nuevas tierras descubiertas, no a los reyes de España, sino a los de Castilla y León“⁵⁰ (Bethell, 1990: 5).

⁴⁸ Nova stvarnost je rođena sa Malinće i njenim sinom mestikom; oboje su napušteni zbog političke i društvene ambicije oca, Ernana Kortesa. (Prev. aut.)

⁴⁹ U to doba su postojali i veći brodovi – karavele su mogle da prime do 100 tona – ali ovi su bili brži i pogodniji za morske struje. Pola veka kasnije, Španci će karavele zameniti velikim jedrenjacima (*galeón*), čiji kapacitet je bio čak četiri puta veći

⁵⁰ Ukaz *Inter Caetera* Alehandra VI iz 1493. dodelio je vlast i nadležnost novootkrivenih zemalja kraljevima Kastilje i Leona, a ne kraljevima Španije.

Prvih godina nakon konkiste predstavnici Krune u Novom svetu bili su guverneri, odnosno prvi konkistadori; Španija i Evropa su na Indije gledale kao na carstvo srebra i zlata; naime, pre otkrića Meksika (1519-1521), „las exportaciones de dinero desde las Indias eran exclusivamente de oro, pero en la década de 1520 hizo su aparición la plata”⁵¹ (Bethell, 1990: 30), koje se potom raširilo čitavom Evropom, a glavni centri trgovine bili su Sevilja (do polovine XVII veka) i Kadis (od 1650) kao glavna luka iz koje su brodovi kretali u Ameriku. Kada plemeniti metali više nisu mogli da zadovolje španske potrebe, početkom XVII veka uveden je sistem poreza koji su naplaćivani za najrazličitije potrebe. To je dovelo do prve krize u odnosima između Španije, kojoj je nakon dolaska Filipa IV na tron 1621. novi svet bio neophodan, a Indije⁵² više nisu mogle da podmire zahteve Krune⁵³.

Krajem XVI i početkom XVII veka došlo je do buđenja svesti Španaca i njihovih potomaka, te je stav o Konkisti kao veličanstvenom poduhvatu koji je doneo

⁵¹ Izvoz novca iz Indija bio je isključivo u zlatu, ali 1520-ih pojavilo se srebro. (Prev. aut.)

⁵² Kada je reč o upravljanju Indijama iz Španije, tek 1523. godine pri *Consejos de Castilla y Aragón* formiran je *Consejo de Indias*, čiji je zadatak bio da redovno i verodostojno informiše monarhiju i da zakoni, dekreti i želje španskog vladara budu valjano prenošene na njegove američke posede. Od osnivanja do 1700. godine zabeleženo je da je bilo 249 savetnika Indija, kao i da su bezmalo svi bili fakultetski obrazovani. Tokom tih 200 godina svega 7 savetnika imalo je prethodno iskustvo sa američkim teritorijama (prema Bethell, 1990: 6-7). Kraljev autoritet u španskim kolonijama manifestovao se na administrativnom, pravnom, finansijskom i verskom polju. Ipak, najznačajniji administrativni značaj na novim teritorijama imala su vicekraljevstva, a među prvim nosiocima titule vicekralja bio je Kristifor Kolumbo⁵². Institucija vicekraljevstva ozakonjena je 1535. godine, u Novoj Španiji za prvog vicekralja je postavljen Antonio de Mendosa (Antonio de Mendoza), u Peruu je za drugog vicekralja postavljen 1543. godine Blasko Nunjes Vela (Blasco Núñez Vela), a vek i po kasnije, Burbonska dinastija osnovala je još dva: vicekraljevstvo Nova Granada 1717, čija je prestonica bila Santa Fe u Bogoti, i vicekraljevstvo Rio de la Plata 1776, sa Buenos Ajresom kao glavnim gradom (Bethell, 1990: 8). Do kraja XVI veka postojao je veliki broj zakona koji su primenjivani u Indijama; Dijego de Ensinas (Diego de Encinas) prikupio je 1596. prikupio 3.500 zakona, a Huan de Solorsano Pereira (Juan de Solórzano Pereira) sačinio je između 1630. i 1640. četvorotomni pravilnik *Recopilación de las Leyes de Indias*, koji će biti objavljen 1681.

⁵³ Vrhunac tog grča dogodio se 1640. godine, kada su se Katalonija i Portugal pobunile protiv vlade u Madridu: flota sa plemenitim metalima nije stigla u Sevilju, a preveliki fiskalni zahtevi Krune doveli su prekookeanski sistem do kolapsa (Bethell, 1990: 39). Dva značajna događaja u XVII veku dovela su do temeljite promene odnosa između Španije i Indija: godine 1648. Mirovnim sporazumom sklopljenim u Minsteru završen je 80-ogodišnji rat između Španije i Holandije, a 1670. je u Madridu sklopljen drugi sporazum, između Španije i Egleske, kojim je Španija prihvatila činjenicu da nije otkrila već okupirala i kolonizovala novi kontinent.

dobrobit Novom svetu počeo da se menja u korist osude metoda koje su u njemu korištene. Značajnu ulogu na pionirskom putu ka osvešćenju hispanoameričkog identiteta odigrale su nekolike knjige napisane ubrzo nakon Konkiste⁵⁴, u kojima dolaze do izražaja prvi znaci identiteta kreolaca:

su pugna contra los peninsulares, que irá en aumento con el paso del tiempo, el sentimiento de privación de los derechos adquiridos en la Conquista, la exaltación de ésta, y contradictoriamente, la repulsa de los métodos en ella empleados. Es pues, el derecho de conquista el fundamento y el lazo de unión de un grupo social cuyos rasgos de identidad comienzan a perfilarse⁵⁵ (González Hernández, 2002: 52).

Meksički pisac nam u svojim razmišljanjima o Španiji i Americi objašnjava i okolnosti koje su usledile nakon konkiste:

La tierra como recompensa de la guerra se convirtió en una de las bases del poder económico en la América española, tal y como lo había sido en la España medieval. Y aunque admitieron siempre el quintoreal, los conquistadores tomaron lo que habían conquistado, pero no crearon comunidades cívicas y democráticas en el Nuevo Mundo. Los conquistadores querían poder feudal para ellos mismos. La Corona frustró, empeñada, en cambio, en establecer una autoridad absoluta desde la lejana metrópolis. Pero las enormes distancias y las exigencias locales del gobierno dieron a los conquistadores y a sus descendientes amplios inmediatos poderes. Si de esta pugna habríade derivarse, al cabo, un compromiso entre la Corona y los conquistadores, ella

⁵⁴ To su, između ostalog, hronike fratra Dijega Durana (Diego Durán, oko 1537-1588), koji je kritikovao propovedanje jevanđelja s mačem u ruci, potom Baltasar Dorantes de Karansa (Baltasar Dorantes de Carranza, oko 1545-1610), meksički kreolac prve generacije koji je u knjizi *Sumaria relación de las cosas de la Nueva España* zabeležio animozitet između Španaca iz Evrope i onih rođenih u Novom svetu; fratar Huan de Torkemada (Juan de Torquemada, oko 1562-1624), jedan od najobrazovanijih misionara i hroničara, autor prve istorije domorodačkog Meksika pod nazivom *Monarquía indiana (Indijanska monarhija)*, koja je objavljena u Španiji 1615. (iste godine kada i drugi tom *Don Kihota*); potomak konkistadora, kreolac Agustin Davila Padilja (Agustín Dávila Padilla, 1562-1604), biskup Santo Dominga, autor knjige *Historia de la fundación de la provincia de Santiago de México de la Orden de predicadores* (1596) u kojoj će opisati surovosti i zločine španskih osvajača i podržati stavove Bartolomea de las Kasasa, nazivajući ga apostolom Indijanaca.

⁵⁵ Njihova borba protiv Španaca, koja će se povećavati tokom vremena, osećaj oduzimanja prava stečnih prilikom osvajanja, veličanje Konkiste i, kontradiktorno, odbacivanje metoda koje je ona koristila. Stoga je pravo na osvajanje temelj i veza koja spaja društvenu grupu čiji znaci identiteta počinju da se profiluju. (Prev. aut.)

pasó, primero, por un tremendo debate sobre la naturaleza de los indios y los límites del poder en el Nuevo Mundo⁵⁶ (Fuentes, 2010: 158).

Uprkos tome što je „španska država, pretvorena otkrićem Amerike u kolonijalnu metropolu, počinila u Americi sve greške i nepravde koje poznaje istorija kolonijalizma u svetu“ (Soldatić, 2002: 15), ona se ipak razlikuje od drugih kolonijalnih velesila po tome što je „uz svu svoju vezanost za kulturnu metropolu doprinela stvaranju nacija koje su izgradile sopstveni identitet i kulturu, i našle put sopstvene samostalnosti i samosvojnosti“ (isto). Karlos Fuentes smatra da je Španija na izvestan način „opšte mesto“ latinoameričkog kontinenta i da je „možda ovakvo indo-afro-latinoameričko sjedinjavanje bilo nužno kako bi se izgradio most preko Atlantika, da bi se nadvladao ambis prezira i sukoba, i da bismo prepoznali svoj lik i u svojoj drugoj polovini koju predstavlja Španija“ (Fuentes, 2005: 106). Iako tvrdi da su španski osvajači dolaskom u Novi svet doneli tamošnjim narodima „barem polovinu njihovog bića“ (isto, 108),

Fuentes takođe naglašava da „todas las sociedades indígenas de las Américas, a pesar de sus múltiples fallas, eran civilizaciones jóvenes y creativas. La conquista española detuvo su movimiento, interrumpió su crecimiento y las dejó con un legado de tristeza“⁵⁷ (Fuentes, 2010: 138). Drugim rečima, „nasilni proces evangelizacije i pokrštavanja, koji je podrazumevao velike žrtve, kako u redovima katoličke crkve tako i u redovima domorodačkog stanovništva“ (Mihailović, 2016), u velikoj meri je uništio prehispanski svet, „jer je srašćivanjem i nasilnim pokrštavanjem praktično zatro sve originalne kulture. Stoga je to evropsko prisustvo, evropsko nasleđe, u svesti

⁵⁶ Zemlja kao kompenzacija za rat postaja je jedna od osnova ekonomske moći španske Amerike, baš kao što je bila u srednjovekovnoj Španiji. I mada su dozvoljavali porez u vrednosti od jedne petine plena, konkistadori su uzimali to što bi osvojili, ali nisu stvarali građanska i demokratska društva u Novom svetu. Osvajači su želeli feudalnu moć za sebe. Kruna ih je osujećivala, rešena, s druge strane, da uspostavi apsolutnu vlast iz daleke metropole. Ali ogromna distanca i lokalni zahtevi vlade dali su konkistadorima i njihovim potomcima veliku i neposrednu moć. Ako je iz tog sukoba na kraju trebalo da dođe do kompromisa između Krune i konkistadora, morala je prvo da se desi žučna rasprava o prirodi Indijanaca i granicama moći u Novom svetu. (Prev. aut.)

⁵⁷ Sva domorodačka društva Srednje i Južne Amerike, uprkos njihovim mnogobrojnim manama, bila su mlade i kreativne civilizacije. Špansko osvajanje je zaustavilo njihovo kretanje, prekinulo njihov razvoj i ostavilo im u nasleđe tugu. (Prev. aut.)

latinoameričkog čoveka uvek spojeno sa pojmom prakse nasilja i destrukcije“ (isto). Karlos Fuentes to objašnjava na sledeći način:

El verdadero regreso de los dioses fue la llegada de Cristo. Cristo se convirtió en la memoria recobrada, el recuerdo de que en el origen los dioses se habían sacrificado en beneficio de la humanidad. Esta nebulosa memoria, disipada por los sombríos sacrificios humanos ordenados por el poder azteca, fue rescatada ahora por la Iglesia cristiana. El resultado fue un sincretismo flagrante, la mezcla religiosa de la fe cristiana y la fe indígena, una de las fundaciones culturales del mundo hispanoamericano⁵⁸ (2010: 180).

Smatrajući da tema identiteta opseđa Latinsku Ameriku još od kraja XV i početka XVI veka, odnosno od perioda otkrića, osvajanja i kolonizacije tog podneblja, latinoamerikanista i meksički profesor Dejan Mihailović naglašava da ti ključni istorijski događaji nisu samo promenili tok istorije na američkom i evropskom kontinetu, već i tok svetske istorije, a „kroz tu nasilnu i asimetričnu integraciju i kroz političku dominaciju kolonijalnog sistema koji je podelio svet na metropolu i na periferiju, gde je Latinska Amerika nažalost bila 350 godina periferija, moderni evropski svet se obogatio, a latinoamerički je osiromašio“ (Mihailović, 2016) i zaključuje da je pojam identiteta usko povezan sa pojmom blagostanja, koje se nikada nije dogodilo u latinoameričkoj istoriji.

Nakon što je „la naturaleza del Nuevo Mundo confirma el hambre del espacio del Viejo Mundo“⁵⁹ (Fuentes, 1998: 74), kreolci i mestici počeli su da se pitaju:

⁵⁸ Pravi povratak bogova bio je dolazak Hrista. Hrist je oličavao vraćanje sećanju, uspomeni da doba prapočetka kadu se na bogovi žrtvovali u korist čovečanstva. To maglovito sećanje, koje su rasule sumorne ljudske žrtve, do kojih je došlo naredbama astečke moći, sada je spasla hrišćanska Crkva. Rezultat je bio upadljivi sinkretizam, religijska mešavina hrišćanske i indijanske vere, jedan od kulturnih temelja hispanoameričkog sveta. (Prev. aut.)

⁵⁹ Priroda Novog sveta potvrdila glad za prostorom Starog sveta. (Prev. aut.)

¿Cuál era nuestro lugar en el mundo? ¿A quién le debíamos lealtad? ¿A nuestros padres europeos? ¿A nuestras madres quechuas, mayas, aztecas o chibchas?⁶⁰ ¿A quién deberíamos dirigir ahora nuestras oraciones? ¿A los dioses antiguos o a los nuevos? ¿Qué idioma íbamos a hablar, el de los conquistados, o el de los conquistadores?⁶¹ (Fuentes, 2010: 240).

Vekovima će postojati dilema da li stvaranjem pojedinačnih nacionalnih identiteta formirati i nacionalne jezike: argentinski, meksički, peruanski... ili da svest o jedinstvenoj Latinskoj Americi, koju će kasnije zdušno zastupati Oslobodilac Simon Bolívar, bude usmerena ka jedinstvenom identitetu i jednom jeziku.

Međusobni uticaji osvajača i osvojenih bili su sve snažniji i brojniji. Leslie Bethell u *Istoriji Latinske Amerike* beleži da „durante el siglo XVII se multiplican los indicios de que los criollos se habían embarcado en la larga búsqueda para establecer su propia identidad”⁶² (Bethell, 1990: 43), a kao jedan od primera navodi sve veću popularnost kulta Device od Gvadalupe na teritoriji Meksika⁶³, u čijoj prestonici je 1680. podignuta trijumfalna kapija na kojoj su prvi put prikazani astečki bogovi i carevi. Uvoz i izvoz takođe su bili uzajamni: iz Latinske Amerike u Evropu – pored srebra i zlata – stizali su kukuruz, šećer, krompir, duvan, a sa evropskog kontinenta ukrcavana je pšenica i stoka: svinje, ovce i goveda. Do sredine XVII veka glavna luka u kojoj su se susretali stari i novi svet bila je Sevilja, gde je već 1503. osnovana *Casa de Contratación*, a posle 1650. primat je preuzeo Kadis. Obavezna stanica na tom putu postala su Kanarska ostrva, gde

⁶⁰ U poglavlju „Descubrimiento y conquista“ svog kapitalnog dela *La gran novela latinoamericana*, Fuentes postavlja slična pitanja, sa značajnim nijansama: umesto *padres europeos* kaže „*padres españoles*“ (2011: 42), a umesto *chibchas* navodi „*quechuas, araucanas*“ (isto).

⁶¹ Koje je bilo naše mesto na svetu? Kome dugujemo odanost? Našim evropskim roditeljima? Našim kečuanskim, majanskim, astečkim ili čibčanskim majkama? Kome bi sada trebalo da uputimo naše molitve? Starim ili novim bogovima? Koji bi jezik trebalo da govorimo: jezik osvojenih ili jezik osvajača?

⁶² Tokom XVII veka sve više znakova je ukazivalo na to da su kreolci pošli u dugu potragu kako bi ustanovili sopstveni identitet. (Prev. aut.)

⁶³ Fuentes će se time poigrati u romanu *Cristóbal Nonato* kada don Fernando Benites pita pilota da li veruje u Gospu od Gvadalupe, jer samo čudo kao što je ponovno pojavljivanje Bogorodice može spasiti Meksiko (1992: 23).

se vremenom formirao industrijski i trgovački centar dva kontinenta. Smatra se da je tokom XVI veka iz Evrope na američki kontinent otišlo između 200.000 i 300.000 ljudi, a u XVII veku oko 450.000 (Bethell, 1990: 58).

Dolazak Burbonske dinastije na španski tron 1700. godine, kada je za kralja proglašen maloletni Filip V (1683-1746), značio je početak novog perioda španske istorije, koja je dobila apsolutističku monarhiju po uzoru na Luju XIV. S jedne strane, odmah po njegovom dolasku na presto započeo je Rat za špansko nasleđe (1701-1714), kojim je završena francuska hegemonija na evropskom tlu, a s druge je za njegove života Španija je dobila tri značajne institucije koje će umnogome uticati i na prekookeanske kolonije: Kraljevsku biblioteku (Real Biblioteca), osnovanu 1712, Špansku kraljevsku akademiju (Real Academia Española) godinu dana kasnije i Kraljevsku akademiju za istoriju (Real Academia de la Historia) 1738.

Njegov sin⁶⁴, budući španski kralj Fernando VI sklopio je 1750. godine sa portugalskim kraljem Huanom V Madridskim sporazum, *El Tratado de Madrid*, kojim su definisane granice južnoameričkih kolonija te dve zemlje: Brazil je dobio sadašnje granice, a područje Rio de la Plate pripalo je španskoj Kruni. Fernando VI nasledio je njegov polubrat Karlos III (1716-1788), čija vladavina će doneti novi gubitak kolonijalnih teritorija i nagovestiti rat za nezavisnost. Naime, nakon Sedmogodišnjeg rata (1756-1763) u kojem su se Austrija, Francuska, Rusija, Saksonija, Švedska i Španija borile protiv Pruske, Velike Britanije i Portugala za kolonije u Severnoj Americi i Indiji, Karlos III je prepustio Velikoj Britaniji Floridu i teritorije Meksičkog zaliva, a zauzvrat dobio Havanu i Manilu.

U narednom sukobu, Ratu za nezavisnost Sjedinjenih Američkih Država, u kojem se Španija ponovo borila na strani Francuske, a protiv Velike Britanije, 1779. izgubljena je teritorija Gibraltara. Rat za Američku nezavisnost neposredno je uticao na ustanke u španskim kolonijama na teritoriji Latinske Amerike, do kojih će doći dve decenije kasnije. Karlosa III je nakon smrti 1788. godine nasledio njegov sin, Karlos IV

⁶⁴ Filip V je 1724. abdicirao u korist svog sina Luja, koji je osam meseci kasnije umro od velikih boginja.

(1748-1819), koji će doneti velike promene u španskoj politici: reforme i prosvetiteljstvo zamenjeni su konzervativizmom i represijom, a preduslov za to bila je Francuska revolucija 1789. Nakon monarhove odluke da uđe u alijansu sa Francuzima i podrži Napoleona I Bonapartu, koji je okupirao Španiju i postavio za kralja svog brata Žozefa (čija vladavina je trajala od 1808. do 1813. godine) u tom periodu, 1810. godine, počela je borba za nezavisnost latinoameričkih kolonija, kojoj je prethodio oružani sukob na Iberijskom poluostrvu između Španije, Portugala i Ujedinjenog kraljevstva s jedne, i Napoleona Bonaparte s druge strane.

Ovde je značajno ukazati na još nekoliko okolnosti: španski književnik i diplomata, pripadnik Generacije 1898, Ramiro de Maestu (Ramiro de Maeztu) racionalno ističe činjenicu o kojoj će i Fuentes govoriti u *Zakopanom ogledalu*: „Los virreyes empiezan a ir a América para poder pagar sus deudas antiguas. Así se pierde un mundo. (...) Se nos perdió la Hispanidad.“⁶⁵ (Maeztu, 1934: 10-11). Drugim rečima, proterivanje jezuita u XVIII veku dovelo je do pokreta za nezavisnost, a potom i do oslobođanja kolonija od španske vlasti.

S druge strane, Maestu ističe doktorsku disertaciju koja će zauvek promeniti sagledavanje borbe za nezavisnost. Reč je o delu *La evolución política de Iberoamérica* budućeg profesora UNAM-a Raula Karanke i Truhilja (Raúl Carrancá y Trujillo), objavljenom 1925. godine, za koji je predgovor napisao Rafael Altamira, i iz kojeg Maestu ističe sledeću tvrdnju: „Por la índole de su proceso histórico, la independencia iberoamericana significa la abnegación del orden colonial, esto es, la derrota política de tradicionalismo conservador, considerado como el enemigo de todo progreso”⁶⁶ (Maeztu, 1934: 12). Maestuovu širinu i humanistički pogled na hispansko jedinstvo prepoznaćemo i kod meksičkih mislilaca o kojima će biti reči u narednom poglavlju. U *Odbrani hispanstva* on kaže:

⁶⁵ Vicekraljevi počinju da odlaze u Ameriku da bi mogli da otplate svoje stare dugove. Tako je izgubljen jedan svet. (...) Izgubili smo Hispanstvo. (Prev. aut.)

⁶⁶ Zbog prirode svog istorijskog procesa, iberoamerička nezavisnost podrazumeva osporavanje kolonijalnog poretka, odnosno politički poraz konzervativnog tradicionalizma, koji se smatrao neprijateljem svakog napretka. (Prev. aut.)

Entonces percibimos el espíritu de la Hispanidad como una luz de lo alto. Desunidos, dispersos, nos damos cuenta de que la libertad no ha sido, ni puede ser, lazo de unión. Los pueblos no se unen en la libertad, sino en la comunidad. Nuestra comunidad no es racial, ni geográfica, sino espiritual. Es en el espíritu donde hallamos al mismo tiempo la comunidad y el ideal. Y es la Historia quien nos lo descubre⁶⁷ (Maeztu, 1934: 15).

Premda je sticanjem nezavisnosti započelo novo poglavlje u istoriji pojedinačnih zemalja i čitavog kontinenta, „expulsada España materialmente de la vida política de nuestros países, continuó viva en el espíritu de los latinoamericanos. ¿Cómo sepultar, cancelar o desgarrar tres siglos de educación, hábitos y costumbres impuestos en la colonia?“⁶⁸ (Cortés Zavala, 1993: 173-174). Latinskoj Americi je XIX vek doneo beskonačnu borbu između liberala i konzervativaca, koja je uzrokovala oružane sukobe, dovela do političke nestabilnosti u većini zemalja i izazvala brojne teritorijalne probleme. Koren građanskih ratova u Hispanskoj Americi takođe nalazimo u odnosu prema španskoj imperiji: jedni su želeli da ostanu pod vlašću Španaca, dok su drugi težili da ostvare nezavisnost od svog viševjekovnog uzurpatora.

Veliki urugvajski novinar i književnik Eduardo Galeano (1940-2015), autor dve nadasve značajne knjige o istoriji i identitetu Latinske Amerike: *Las venas abiertas de América Latina* (*Otvorene vene Latinske Amerike*, 1971) i *Memoria del fuego* (*Uspomena na vatru*, 1986) na sličan način razmišlja o „novom“ kontinentu: „me parece a todas luces evidente que América no fue descubierta en 1492, del mismo modo que las legiones romanas no descubrieron España cuando la invadieron en el año 218 a. C.“⁶⁹ (Galeano, 1989: 32) i nagoveštava razmišljanja Karlosa Fuentes a koja će biti objavljena

⁶⁷ Tada smo opazili duh Hispanstva kao svetlost koja dolazi odozgo. Razjedinjeni, rasuti, uvideli smo da sloboda nije bila, niti može biti, spona koja nas ujedinjuje. Narodi se ne ujedinjuju u formu slobode već u formu zajednice. Naša zajednica nije rasna, niti geografska, već duhovna. Upravo u duhu istovremeno pronalazimo zajednicu i ideal. A to nam otkriva istorija. (Prev. aut.)

⁶⁸ Kada je materijalno izbačena iz političkog života naših zemalja, Španija je nastavila da živi u duhu Latinske Amerike. Kako zakopati, poništiti ili otepeti tri veka obrazovanja, navika i običaja nametnutih u koloniji? (Prev. aut.)

⁶⁹ Čini mi se da je sasvim očigledno da Amerika nije otkrivena 1492, baš kao što rimske legije nisu otkrile Španiju kada su je napale 218. godine pre Hrista. (Prev. aut.)

tri godine kasnije u *Zakopanom ogledalu*: „va siendo hora de que América se descubre a sí misma. Y cuando digo América me refiero principalmente a la América que ha sido despojada de todo, hasta del nombre, a lo largo de los cinco siglos del proceso que la puso al servicio del progreso ajeno: nuestra América Latina”⁷⁰ (*idem*). Galeano ističe kontradiktornost tadašnje stvarnosti koju beleži zvanična istorija⁷¹, napominjući da ta stvarnost, „quemada, prohibida, mentida, asoma, sin embargo, en el estupor y el horror, el escándalo y también la admiración de los cronistas de Indias ante esos seres jamás vistos que Europa, aquella Europa de la Inquisición, estaba *descubriendo*”⁷² (1989: 34).

S obzirom na to da se u XIX veku Latinska Amerika okrenula Francuskoj, u potrazi za novim nadahnućem i uzorima, Francuska je bila „nuevo templo de la libertad”⁷³ (Fuentes, 2010: 353), a visoki slojevi počeli su da oponašaju evropske modele oblačenja, arhitekture, književnosti, ideologije. Usled masovne imigracije iz Evrope, početkom XX veka broj stanovnika u gradovima se za vrlo kratko vreme višestruko uvećao.

Dok je u Evropi *država* nastala nakon *nacije*, na latinoameričkom kontinentu taj proces je tekao u suprotnom pravcu. Sve te okolnosti dovode nas do često postavljanog pitanja: da li se uopšte može govoriti o Latinskoj Americi kao jednoj celini? Karlos Tinnerman Bernhajm (Carlos Tünnermann Bernheim) tvrdi da ne može, da njih ima „tantas como países o subregiones la componen, por lo que cualquier pretensión de

⁷⁰ Krajnje je vreme da Amerika otkrije samu sebe. A kada kažem Amerika, pre svega mislim na Ameriku koja je bila ogoljena, lišena svega, čak i imena, tokom pet vekova procesa koji ju je stavio u službu tuđeg napretka: našu Latinsku Ameriku. (Prev. aut.)

⁷¹ I Galeano i Fuentes ističu činjenicu da su domoroci koristili zlato da ukrase telo i odaju počast bogovima, a ne kao novac ili neku drugu materijalnu vrednost. Na konstantaciju da je 1537. godine Crkva priznala da Indijanci imaju dušu i da su i oni ljudi, „ali ljudi koje je zaposeo demon, i koji otuda nisu imali nikakva prava“, dodaje Galeano (1989: 34).

⁷² Spaljena, zabranjena, slagana; međutim, ona se pomalja u čudu i užasu, u sablažnjavanju i divljenju hroničara Indija pred svim tim bićima koje nikada nisu videli, koje je Evropa, ta Evropa Inkvizicije, tada otkrivala. (Prev. aut.)

⁷³ Novi hram slobode. (Prev. aut.)

reducirla a una sola entidad no es más que aceptar, a sabiendas, un mito o una ficción”⁷⁴ (2007: 2). Karlos Fuentes to objašnjava na sledeći način:

La crisis que nos empobreció también puso en nuestras manos la riqueza de la cultura, y nos obligó a darnos cuenta de que no existe un solo latinoamericano, desde el Río Bravo hasta el Cabo de Hornos, que no sea heredero legítimo de todos y cada uno de los aspectos de nuestra tradición cultural.⁷⁵ (Fuentes, 2010: 9-10)

U epilogu knjige *Zakopano ogledalo*, Fuentes sabira i sažima sve pobeđe i poraze naroda koje vezuju kultura i jezik i pojedince koji su naročito doprineli njihovom procesu samoidentifikacije. Među njima ističe Andresa Belja (Andrés Bello), tvorca *Gramatike američkog španskog jezika* (*Gramática de la Lengua Española de las Américas*), Dominga Faustina Sarmijenta (Sarmiento), autora jednog od ključnih hispanoameričkih romana XIX veka, *Facundo o Civilización y barbarie* (*Fakundo ili Civilizacija i varvarstvo*) i nikaragvanskog pesnika Rubena Darija (Rubén Darío) čiji modernistički doprinos je bio jednako snažan s obe strane Atlantika.

Osim što je „u intraistorijskom dijalogu progovorio o jeziku, mitovima, bogovima, muzici, umetnosti, hrani, ličnostima koje su obeležile razne epohe njihovih složenih povesti, kako bi rastumačio kulturni identitet Latinske Amerike“ (Kovačević Petrović, 2015b: 69), Fuentes zaključuje da je latinoamerički čovek od XIX veka grčevito tragao za identitetom i da ga je napokon našao, ali da je pred njim novo iskušenje: „Ahora tenemos una tarea más ardua: pasar de la identidad adquirida a la diversidad por adquirir. Diversidad política – moral – personal – sexual – ideológica.

⁷⁴ Isto koliko i zemlja ili podregiona koje ih čine, te je svaka namera da se svedu na jednu celinu puko i svesno prihvatanje mita ili fikcije. (Prev. aut.)

⁷⁵ Kriza koja nas je osiromašila takođe nam je uručila bogatstvo kulture, i primorala nas da uvidimo da ne postoji nijedan Latinoamerikanac, od Rio Brava do Rta Horn, koji nije legitimni naslednik svih i svakog pojedinačnog aspekta naše kulturne tradicije. (Prev. aut.)

Ser lo que somos gracias a las diferencias que nos distinguen.⁷⁶ (2010: 470). Ali taj put je trajao dve stotine godina, i tom osvešćenju su doprineli mnogi Fuentesovi prethodnici, učitelji i prijatelji.

4.3 Simon Bolivar

Venecuelanski vojskovođa, revolucionar i državnik Simon Bolivar (1783-1830) rođen je u aristokratskoj porodici baskijskog porekla. „Nervioso e impaciente“⁷⁷ (Fuentes, 2010: 307), u mladosti je čitao zabranjene filozofe i pitao se zar ne bi i latinoamerički čovek mogao da trguje, misli i vlada u okvirima sopstvenog okruženja. Kao osamnaestogodišnjak, otišao je u Evropu da „otkrije Stari svet“ (Fuentes, 2010: 308) i stigao u Pariz uoči Napoleonovog samokrunisanja. Borbu za nezavisnost počeo je nakon Napoleonovog napada na Španiju 1813. godine, zaklevši se u čast i domovinu da neće stati dok ne oslobodi svoj rodni kontinent od španske vlasti. Godine 1821. oslobodio je Venecuelu, a tokom naredne tri godine i Kolumbiju, Panamu, Ekvador i Peru. Otuda je dobio nadimak Libertador (Oslobodilac) i Otac pet nacija. Taj humanista i vizionar, ratnik i filozof, nestrpljivi romantik koji se borio za ravnopravnost, pre svega je bio čovek od akcije i vojni genije (Fuentes, 2010: 309). U svom čuvenom tekstu *Pismo sa Jamajke* (1815), nastalom kao odgovor na pismo škotskom fizičaru Henriju Kalenu (Henry Cullen), gde izlaže razloge propadanja Druge republike Venecuele, Bolivar podrobno analizira političku panoramu Hispanske Amerike, Evrope i Španije, i iznosi stav da bi sama Evropa „debería haber preparado y ejecutado el proyecto de la

⁷⁶ Sada imamo jedan teži zadatak: da sa stečenog identiteta predemo na raznolikost koju treba da steknemo. Političku – moralnu – ličnu – seksualnu - ideološku raznolikost. Da budemo to što jesmo zahvaljujući osobinama koje nas razlikuju jedne od drugih. (Prev. aut.)

⁷⁷ Nervozan i nestrpljiv. (Prev. aut.)

independencia americana⁷⁸ (Bolívar, 1999: pos. 58-63). Nadasve osetljiv na nepravdu, on u istom pismu naglašava da postoji neuporediva razlika između španskih i američkih kraljeva: „los primeros son tratados con dignidad, conservados, y al fin recobran su libertad y trono, mientras que los últimos sufren tormentos inauditos y los vilipendios más vergonzosos⁷⁹ (Bolívar, 1999: pos. 68-72).

Smatrajući da su Latinoamerikanci „un pequeño género humano⁸⁰ (Bolívar, 1999: pos. 88), Bolívar je želeo da oformi asocijaciju koja bi obuhvatala nekoliko geografskih oblasti, poput države od Panamskog kanala do Gvatemale kojom bi se učvrstile trgovačke veze sa Evropom, Azijom i Amerikom; Nove Granade čiji bi glavni grad bio Marakaibo; Čileanskog kraljevstva u kojem je ostao netaknut duh slobode, budući da je geografski izdvojeno te je bilo teže dostupno osvajačima. Bolívar je bio začetnik i deje o pan-američkom jedinstvu, a njegove zamisli imale su visoke i čestite ciljeve: „Yo deseo más que otro alguno ver formar en América la más grande nación del mundo, menos por su extensión y riquezas que por su libertad y gloria⁸¹ (Bolívar, 1999: pos. 167). Karlos Fuentes sledećim rećima izražava suštinu njegovog delovanja: „Bolívar soñaba no solo con la independencia de Hispanoamérica, sino con su unidad⁸² (2010: 312).

Zanimljivo je da u svojim razmišljanjima o istoriji indoameričkog kontinenta, Bolívar primećuje da je figura Kecalkoatla (Quetzalcoatl), kojom će se Karlos Fuentes baviti u mnogim knjigama, gotovo nepoznata meksićkom narodu, te da su se proućavanjem njegovog porekla bavili jedino istorićari i književnici, premda je on bio

⁷⁸ Morala da pripremi i sprovede projekat američke nezavisnosti. (Prev. aut.)

⁷⁹ Prema prvima se ophodilo sa dostojanstvom, te su, saćuvani, naposletku povratili svoju slobodu i svoj presto, dok su drugi podvrgnuti neopisivim mućenjima i najsravnijim zloćinima. (Prev. aut.)

⁸⁰ Niža ljudska vrsta. (Prev. aut.)

⁸¹ Ja više od svega želim da vidim da se u Americi oformi najveća nacija na svetu, čija velićina ne bi bilo njeno prostranstvo i bogatstvo već njena sloboda i slava. (Prim. prev.)

⁸² Bolívar nije sanjao samo o nezavisnosti Hispanske Amerike, već i o njenom jedinstvu. (Prev. aut.)

„el Hermes o Buda de la América del Sur”⁸³ (Bolívar, pos. 231), baš kao što će Bolívar biti za urođenike u zemljama koje je oslobodio.

Povodom obeležavanja dvestogodišnjice od rođenja Simona Bolivara, izdavačka kuća Bagdala iz Kruševca objavila je 1983. dvojezično, špansko-srpsko izdanje eseja Ive Andrića „Simon Bolívar Oslobodilac“, nastalog uoči stogodišnjice Bolívarove smrti, koji je „tokom pedeset godina tavorio skriven u ćirilničnim rukopisima dve stare srpske publikacije. Izvukla ga je dinamična jugoslovenska intelektualka Zagorka Lilić, a u Karakasu ga je preveo na kasteljanski istaknuti venecuelanski pisac rođen u Jugoslaviji Salvador Prasel“ (Salsedo-Bastardo, 1983: 6). Knjiga je naslovljena *Bolívar, neprekidna sloboda / la libertad permanente*, i sadrži koncizan ali sveobuhvatan prikaz Novog sveta, nakon kojeg Andrić⁸⁴ usmerava svoje štivo na Venecuelu, koju su konkistadori, lakomi na brze dobitke i laka bogaćenja, dugo zanemarivali budući da je bila siromašna zlatom i metalima. U preciznom portretu Simona Bolivara, Ivo Andrić ističe značaj njegovog susreta u Parizu sa nemačkim naučnikom Aleksandrom Humboltom, koji se tada vratio sa petogodišnjeg boravka u Južnoj Americi, tokom kojeg je proučavao zemlju i narod i „sa velikim zanosom govorio o bogatstvu južnoameričkih zemalja, o snazi tamošnjih rasa i o velikoj budućnosti tog dela sveta“ (Andrić, 1983: 22-23).

Kruna Bolívarovog dela bio je Ustav čiji nacrt je bio namenjen Trećoj republici Venecueli, a zamisao stvaranje aristokratske republike sa državnim aparatom na čijem čelu bi bili senat i predsednik, čime bi se nadomestili nedostaci demokratije i republikanskog sistema.

Da bismo ukazali na njegove dalekosežne i vizionarske domete i uticaj koji će izvršiti na potonje mislioce, književnike i državnike, ponovo ćemo posegnuti za rečima srpskog nobelovca:

⁸³ Hermes ili Buda Južne Amerike.

⁸⁴ Želimo da ukažemo na jednu stvar koja nema neposredne veze sa našom disertacijom: Ivo Andrić u eseju o Bolívaru mahom koristi preciznu i ispravnu transkripciju španskih imena, naziva i toponima: Hose Antekera (16), Rodrigues (21), Kadis (27), Kartahena (30), Buenos Ajres (36), Paes (46)...

Bolivarov državnički duh išao je daleko preko granica ne samo svoje zemlje nego i svoga vremena uopšte. On je predviđao ne samo probijanje Panamskog kanala, federaciju američkih republika itd. nego i Društvo naroda celoga svega, povezano solidarnošću, zajednicom interesa i obaveznom arbitražom u slučaju spora. U vreme kad se bedno lomio na sitnim borbama svoje uže otadžbine, on je u duhu već gledao kako se negde na Panamskom kanalu sastaju državnici federativne Amerike i predstavnici „naroda sa tri kontinenta“ da pregovaraju o zajedničkim interesima celog sveta (Andrić, 1983: 53).

Bolivarovu misiju možda najbolje sažima Leopoldo Zea, kada kaže da Bolivar ne želi da bude ni Aleksandar, ni Cezar, ni Napoleon; on želi da ih nadmaši kao oslobodilac osvojenog (Zea, 1990: 50).

4.4 Hose Enrike Rodo

Urugvajski književnik i političar Hose Enrike Rodo (1871-1917) tvorac je ideološke struje s početka XX veka zvane *arielismo* (arijelizam) čija je osnovna ideja počivala na veličanju grčke i latinske klasične tradicije u čijem odrazu bi se formirala originalna i jedinstvena kultura Latinske Amerike (ove ideje, prožete humanističkom vizijom, ubrzo će preuzeti Alfonso Reyes), kao suprotnost anglosaksonskom utilitarizmu i materijalizmu. Upravo „este contraste explica el inesperado éxito de su libro *Ariel* (...), ejercicio retórico que intenta llevar su percepción de realidad a la vida futura urbana de las dos Américas”⁸⁵ (Fuentes, 2010: 508-509).

⁸⁵ Taj kontrast objašnjava neočekivani uspeh njegovog dela *Arijel* (...), koja je retorički primer nastojanja da njegova percepcija dosegne realnost budućeg urbanog života dveju Amerika. (Prev. aut.)

Rodoov esej „Arijel“ (*Ariel*) iz 1900. godine spada u najuticajnije tekstove kada je reč o kulturi i politici Latinske Amerike, između ostalog stoga što je namenjen „a la juventud de América“⁸⁶, mladoj čitalačkoj publici, u kojoj je Rodo video budućnost svog kontinenta. Lik Arijela, simbol slobodnog duha Latinske Amerike koji potiče od grčkog ideala lepote i hrišćanskog milosrđa, preuzet je iz Šekspirove drame *Bura* – kao i Prosper i Kaliban koje Rodo takođe koristi u svom eseju – neoklasične mitske priče iz 1611. godine koju će i Karlos Fuentes u nekoliko navrata navoditi u svojim delima, naročito u romanu *Hidrina glava* (*La cabeza de hidra*, 1978) i u knjizi eseja *Zakopano ogledalo* – „¡Valiente mundo nuevo, que tiene semejante gente en él!“, exclama Shakespeare en *La tempestad*“⁸⁷ (Fuentes, 2010: 149) – gde citira reči kojima je 1990. godine naslovio svoju knjigu *Hrabri novi svet. Epika, utopija i mit u hispanoameričkom romanu* (*Valiente mundo nuevo. Épica, utopía y mito en la novela hispanoamericana*). Takođe je zanimljiv podatak da je Karlos Fuentes napisao predgovor za američko izdanje Rodoove knjige *Ariel* koju je 1988. godine objavio Univerzitet u Teksasu.

Za Hosea Enrikea Rodoa – kao i za Hosea Martija – Latinska Amerika treba da počiva na temeljima koji će biti postavljeni snagom država i naroda koji žive na tom kontinentu, a ne moćima nametnutim spoljnim uticajima. Svestan da u kolektivnom karakteru Latinoamerikanaca nedostaju sigurni obrisi njihove ličnosti, Rodo ističe da bez obzira na to poseduju „una herencia de raza, una gran tradición étnica que mantiene un vínculo sagrado que nos une a inmortales páginas de la historia, confiando a nuestro honor su continuación en lo futuro“⁸⁸ (Rodó, 2003: 27)

Značaj koji će Rodoovo delo imati na kasniju esejistiku najbolje potvrđuju reči Đuzepea Belinija (Giuseppe Bellini), koji u *Novoj istoriji hispanoameričke književnosti* (*Nueva historia de la literatura hispanoamericana*) piše:

⁸⁶ Američkoj omladini. (Prev. aut.)

⁸⁷ Vrli je novi svet koji ima takve ljude!, uzvikuje Šekspir u *Buri*. (Prev. aut.)

⁸⁸ Rasno nasleđe, veliku etničku tradiciju koja održava svetu vezu koja nas ujedinjuje sa besmrtnim stranicama istorije, poveravajući našoj časti svoj produžetak u budućnosti. (Prev. aut.)

Actualmente en ensayo en general, y la crítica literaria en especial, están en pleno auge en Hispanoamérica. La difusión del interés internacional por los problemas americanos y por las expresiones artísticas y literarias de los países del ámbito continental ha movido a los mismos hispanoamericanos a tratar de una manera comprometida sus propios problemas; examinan su producción literaria y artística y formulan las teorías relativas a las peculiaridades de cada nación, que en el pasado inmediato tuvieron como precursores a Octavio Paz en *El laberinto de la soledad* y, más atrás aún, a Rodó con *Ariel*⁸⁹ (Bellini, 1997: 641).

Meksički filozof Samuel Ramos tvrdio je da niko nije uspeo da asimiluje prefinjenu evropsku kulturu u senzibilitet latinoameričke rase kao Rodó u *Arijelu*, i istakao da „Rodó escoge el pensamiento de Bolívar, la unificación política de América, y en un sentido más amplio y menos concreto imagina una 'magna patria' como el ideal hispanoamericano“⁹⁰ (Ramos, 2001: 75).

Treba napomenuti da je 1977. godine nastao termin *antiarielismo*, na osnovu izraza Anti-Ariel koji je urugvajski filozof i istoričar Arturo Ardao upotrebio u svom tekstu „Od mita Arijel do mita Anti-Arijel“ („Del mito Ariel al mito Anti-Ariel“) objavljenom iste godine, u kojem autor nastoji da opovrgne Rodóve stavove, smatrajući ih pogrešnim i nedostatnim.

⁸⁹ Eseji, a naročito književna kritika, trenutno su u ekspanziji u Latinskoj Americi. Širenje međunarodnog interesovanja za američke probleme i za umetničke i književne izraze zemalja sa tog kontinenta, nagnala je Hispanoamerikance da se više pozabave sopstvenim problemima, da ispitaju svoju književnu i umetničku produkciju i da formulišu teorije koje se tiču osobenosti svake nacije, čije su preteče u neposrednoj prošlosti bili Oktavio Paz u *Lavirintu samoće* i još pre toga Rodó sa *Arijelom*. (Prev. aut.)

⁹⁰ Rodó izdvaja Bolívarovu misao, o političkom jedinstvu Amerike, i u širem, ali manje konkretnom smislu zamišlja veliku domovinu kao hispanoamerički ideal. (Prev. aut.)

4.5 Hose Marti

Kubanski pesnik i revolucionar Hose Marti (1853-1895) zasnovao je svoje ideje na osećanju ponosa zbog rase kojoj pripada, smatrajući da je to snaga Hispanske Amerike, i da je antiimperijalizam jedno od ključnih obeležja tamošnjeg identiteta.

Buran život Hosea Martija obeležili su brojni događaji: šest godina provedenih u zatvoru zbog revolucionarnih ideja, život u egzilu u Meksiku, deportovanje u Španiju, odlazak u Njujork, uporna želja da organizuje rat za nezavisnost Kube – koji je inicirao 1895. godine; diplomatska karijera u Argentini, Urugvaju i Paragvaju, osnivanje Kubanske revolucionarne partije 1892, novinarska karijera kojom je stekao reputaciju širom Amerike, sabrana dela u 28 tomova.

Suština Martijevog temeljnog poznavanja prilika u Latinskoj Americi i raznolikog političkog, književnog i životnog iskustva počiva u njegovom esejističkom delu *Naša Amerika (Nuestra América)* iz 1891. godine, koje predstavlja kritičku analizu situacije na latinoameričkom kontinentu i Martijeve vizije o društvenim promenama koje bi bile od opšteg interesa. Ističući veliku razliku između vladajuće klase s jedne strane, i intelektualaca i naroda s druge, Marti je tvrdio da je kulturno osvešćenje jedini pravi put ka identitetu Latinske Amerike i da „los pueblos que no se conocen han de darse prisa para conocerse“⁹¹ (Martí, 2013: 1).

„Apostol“ moderne kubanske istorije uverava da tradicionalno i moderno nisu suprotstavljeni, već spojivi i međusobno neophodni, te da nema razlike između civilizacije i varvarstva već između lažne erudicije i prirode (prema Martí 2013: 30-35). Insistirajući na univerzalnom identitetu čoveka (isto, 113), Marti je isticao da latinoamerički kontinent i narode koji tamo žive izdvajaju tri značajna elementa: 1.

⁹¹ Narodi koji se ne poznaju moraju brže-bolje da se upoznaju. (Prev. aut.)

Spoznavanje položaja Indijanaca i njihovog duha u kojem postoje ostaci starih kolonijalnih institucija, 2. Nekritičko oponašanje postojanja tuđih načina života, što je uzrok zaostatka u razvoju Latinske Amerike i 3. Kulturna sfera, kojoj treba pridati najveću pažnju kako bi se nadomestili propusti u kulturi i obrazovanju američkih nacija (Sosa Fuentes, 2010: 45).

Martijeva vizija je vrlo konkretna: „el gobierno ha de nacer del país“⁹² (Martí, 2013: 30); on kroz kritiku ukazuje na rešenja: „¿Cómo han de salir de las Universidades los gobernantes, si no hay Universidad en América donde se enseñe lo rudimentario del arte del gobierno, que es el análisis de los elementos peculiares de los pueblos de América?“⁹³ (Martí, 2013: 47) i podstiče osećaj osvešćenog zajedništva kao projekciju budućnosti Latinske Amerike: „Los pueblos han de vivir criticándose, porque la crítica es la salud; pero con un solo pecho y una sola mente“⁹⁴ (Martí, 2013: 90).

Karlos Fuentes naročito ističe značaj Hosea Martija u pogledu njegovog dara da sagleda stvarne potrebe latinoameričkog naroda i objektivne resurse kojima raspolaže taj kontinent: „Martí nos surgió destacar recursos, destacar gente, necesidades, cultura, tradiciones, extrayendo de todo ello un modelo nacional de progreso“⁹⁵ (Fuentes, 2010: 371-372).

Smatrajući da je književno delo Hosea Martija odigralo dvostruku – umetničku i političko-socijalnu ulogu, naš ugledni hispanista Ljiljana Pavlović Samurović beleži u svom *Leksikonu hispanoameričke književnosti* da Martijeve estetičke vrednosti i novine u oblasti ideja, tema, forme, stila i leksike čine tog velikana jednim od začetnika hispanskog modernizma čiji je uticaj bio presudan na Rubena Darija i mnoge druge

⁹² Vlada mora da potiče od zemlje. (Prev. aut.)

⁹³ Kako da sa univerziteta izađu vladari, ako nema univerziteta u Americi gde se predaju osnove umeća vladanja, odnosno analiza osobenih elemenata američkih naroda. (Prev. aut.)

⁹⁴ Narodi moraju da žive tako što će se međusobno kritikovati, jer kritika je zdrava; ali treba da imaju jedne grudi i jedan um. (Prev. aut.)

⁹⁵ Marti nam je ukazao na to kako da istaknemo svoje resurse, ljude, potrebe, kulturu, tradicije, i da iz svega toga izvučemo nacionalni model napretka. (Prev. aut.)

pesnike i prozaiste u Španiji i Latinskoj Americi (prema Pavlović-Samurović, 1993: 581-582) i da je središnja tema njegovog interesovanja bilo sticanje svesti o latinoameričkom identitetu, te je „svojim delom zasnovanim na amerikanizmu kao osnovnom opredeljenju podstakao proces samospoznavanja kod stanovnika hispanoameričkih zemalja“ (Pavlović-Samurović, 1993: 582).

4.6 Samuel Ramos

Meksički filozof i profesor Estetike i Istorije filozofije na Nacionalnom autonomnom univerzitetu u Meksiku, Samuel Ramos (1897-1959) bavio se identitetom Latinske Amerike i Meksika ponajviše sa psihološkog stanovišta. Pod snažnim uticajem Hosea Ortege i Gaseta i Leopolda See, Ramos je istraživao meksičku dušu koja, po njegovom mišljenju, pati od kompleksa niže vrednosti koji krije ispod maski – o čemu će pisati i Oktavio Pas u *Lavirintu samoće* – i zastupao povratak autohtonih vrednosti kroz ličnost kao osnovu ljudskog postojanja. Njegovo delo *Profil čoveka i kulture u Meksiku (El perfil del hombre y la cultura en México)* iz 1934. godine predstavlja duboku analizu meksičke nacionalne ličnosti i otvara polje koje je do tada veoma malo istraživano.

Pišući o potrebi za temeljnom reformom karaktera Meksikanca, Ramos navodi da „el sentimiento de inferioridad en nuestra raza tiene un origen histórico que debe buscarse en la conquista y colonización“⁹⁶ (Ramos, 2001: 15), ali da nakon sticanja nezavisnosti „el país tiene que buscar por sí solo una fisionomía nacional propia“⁹⁷ (isto). Verujući da rešenje počiva u oponašanju Evrope i njenih ideja i institucija dovelo

⁹⁶ Osećaj niže vrednosti naše rase ima istorijsko poreklo, koje treba tražiti u konkisti i kolonizaciji. (Prev. aut.)

⁹⁷ Zemlja mora sama da potraži sopstvenu nacionalnu fizionomiju. (Prev. aut.)

je Meksikanca i Latinoamerikanca do psihološkog konflikta, koji se može rešiti psihoanalizom odnosno otkrivanjem mračnih sila kojima vlada nagon za oponašanjem. Ramos tvrdi da „el ideal de nuestra cultura debe ser la realización de un nuevo humanismo“⁹⁸ (Ramos, 2001: 17) i veruje u spas Meksika „porque nuestra raza no carece ni de inteligencia ni de vitalidad; lo único que le falta es aprender“⁹⁹ (Ramos, 2001: 16).

Ramos ističe i individualizam Španaca, tvrdeći da osvajanje Amerike nije bilo delo španske nacije već poduhvat nekolicine pustolova koji su delovali za sopstveni račun i do bogatstva dolazili privilegijama, a ne radom (Ramos, 2001: 31-35). On takođe objašnjava zbog čega se Latinska Amerika u XIX vekupriklonila Francuskoj kao uzoru, premda je Engleska bila naprednija zemlja. Reč je, naime, o borbenom, revolucionarnom duhu francuskog naroda koji je latinoameričkom čoveku i društvu bio potreban da bi se izborio sa sopstvenom prošlošću (Ramos, 2001: 42).

Samuel Ramos je dao prvi opis meksičkog karaktera, zasnivajući svoje tumačenje na psihologiji austrijskog lekara i psihijatra Alfreda Adlera, osnivača škole individualne psihologije. On rešenje psihičkog problema Meksikanca – „un hombre que durante años se ha empeñado sistemáticamente en contrariar su destino“¹⁰⁰ (Ramos, 2001: 66) – i njegovog karaktera koji je pozajmljen i nošen kao maska da bi se prikrilo istinsko biće (Ramos, 2001: 50), vidi u samospoznaji, upoznavanju sopstvenog bića koje nema čega da se stidi.

Ramos napominje da je još jedna stvar od presudnog značaja za identitet Latinske Amerike i njenih nacija: sopstveni jezik kao odraz duha, koji američkom kontinentu može dati jedino Evropa (Ramos, 2001: 80), ali da je jezik deo buđenja svesti nacionalnog „ja“ koje će roditi i volju da se formira originalna kultura Latinske

⁹⁸ Ideal naše kulture mora biti ostvarenje novog humanizma. (Prev. aut.)

⁹⁹ Jer našoj rasi ne nedostaju ni inteligencija ni vitalnost; jedino što joj fali to je učenje. (Prev. aut.)

¹⁰⁰ Čoveka koji je godinama uporno nastojao da se suprotstavi svojoj sudbini. (Prev. aut.)

Amerike, drugačija, pa čak i suprotna od evropske (Ramos, 2001: 85). To će biti druga, istinska nezavisnost iberoameričkog kontinenta.

Premda Karlos Fuentes ne spominje Samuela Ramosa u svojim delima, njegovo učenje je posredno odraženo u Fuentesovom kroz ideju o nužnom stvaranju nacionalnih simbola, razvoj umetničkih grana koje će spojiti sva meksička nasleđa, doživljaj identiteta kao procesa i pre svega poimanja vremena kako je sveprisutno kod Fuentesa: „La vida no es sólo presente, sino también pasado y futuro“¹⁰¹ (Ramos, 2001: 132).

4.7 Hose Vaskonselos

Meksički mislilac i osnivač muralističkog pokreta Hose Vaskonselos (1882-1959) bio je rektor Nacionalnog univerziteta i ministar za javno obrazovanje, u čijim reformama su učestvovali i čileanska pesnikinja i nobelovka Gabrijela Mistral (Gabriela Mistral) i dominikanski intelektualac Pedro Enrikes Urenja (Pedro Henríquez Ureña), dok je Viktor Raul de la Aja angažovan kao državni sekretar za tu oblast. Vaskonselosov veliki doprinos traganju za latinoameričkim identitetom počiva u tome što je on zastupao tezu o petoj, kosmičkoj rasi (*la raza cósmica*) kojoj pripada latinoamerički čovek, s obzirom na činjenicu da predstavlja mešavinu sve četiri postojeće rase, „las cuatro etapas y los cuatro troncos: el negro, el indio, el mongol y el blanco“¹⁰² (Vasconcelos, 1948: 7).

¹⁰¹ Život nije samo sadašnjost, već i prošlost i budućnost. (Prev. aut.)

¹⁰² Četiri faze i četiri stabla: crnačko, indijsko, mongolsko i belo. (Prev. aut.)

Vaskonselosova teorija o formiranju buduće, iberoameričke rase, nastala je veoma rano, jer „al joven maestro le mueve una voluntad de futuro, de futuro hispanoamericano“¹⁰³ (Vasconcelos, 1948: 383). Meksički mislilac ideju o petoj rasi prvi put spominje 1905. godine u svojoj tezi *Dinamična teorija prava (Teoría dinámica del derecho)*, ali je detaljno razrađuje u eseju *Kosmička rasa. Misija iberoameričke rase (La raza cósmica. Misión de la raza iberoamericana)* objavljenom 1925. godine u Barseloni. Drugo izdanje, koje smo i mi koristili, pojavilo se 1948. godine u Buenos Ajresu (Espasa-Calpe), izmenjeno i dopunjeno autorovim predgovorom.

Vaskonselos posebnu pažnju posvećuje terminu koji će Karlos Fuentes smatrati najznačajnijim za hispanoameričkog čoveka i njegov identitet, a to je *mestizaje*, mešanje rasa. On postavlja isto pitanje koje će biti predmet razmišljanja njegovih filozofsko-književnih prethodnika i potomaka: „Si, pues, somos antiguos geológicamente y también en lo que respecta a la tradición, ¿cómo podremos seguir aceptando esta ficción inventada por nuestros padres europeos, de la novedad de un continente que existía desde antes de que aparezca la tierra de donde procedían descubridores y reconquistadores?“¹⁰⁴ (Vasconcelos, 1948: 6).

Držeći govore širom Latinske Amerike – naročito u Peruu, Sjedinjenim Američkim Državama i na Kubi – o intelektualnom pokretu u njegovoj zemlji i jedinstvenosti latinoameričkog kontinenta, Vaskonselos je predočavao pojam pete rase kao matrice za novu civilizacijsku eru. Tom originalnom vizijom buduće, indoameričkerase, on je posejao „el germen de todo su pensamiento social aplicado al mundo hispanoamericano“¹⁰⁵ (Posada, 1963: 381).

¹⁰³ Mladog maestra pokreće volja usmerena na budućnost, na hispanoameričku budućnost. (Prev. aut.)

¹⁰⁴ Ako smo, dakle, stari geološki, kao i po pitanju tradicije, kako možemo i dalje da prihvatamo tu fikciju koju su izmislili naši evropski roditelji, o tome da je nov ovaj kontinent koji postojao pre nego što se pojavila zemlja iz koje su došli ti „osvajajući“ koji su nas „otkrili?“ (Prev. aut.)

¹⁰⁵ Klicu sveg društvenog razmišljanja koje je primenjeno na hispanoamerički svet. (Prev. aut.)

Okosnicu pomenutog teksta čini autorova tvrdnja da „las distintas razas del mundo tienden a mezclarse cada vez más, hasta formar un nuevo tipo humano, compuesto con la selección de cada uno de los pueblos existentes“¹⁰⁶ (Vasconcelos, 1948: 2)¹⁰⁷, te da je u slučaju hispanoameričkog čovela reč o „una raza hecha con el tesoro de todas las anteriores, la raza final, la raza cósmica“¹⁰⁸ (Vasconcelos, 1948: 34).

Svojim razmišljanjem i tezom koju zastupa, Hose Vaskonselos zapravo odstranjuje svaku potencijalnu rasnu diskriminaciju, briše geografske granice Latinske Amerike i ističe ideju o jednakom obrazovanju za sve¹⁰⁹. Govoreći o ujedinjenju Amerike, po uzoru na Rodoa, on izdvaja tri osnovna aspekta svoje teze: „i) la teoría de la formación de la raza cósmica, ii) la factibilidad de su surgimiento y predominio y iii) el factor espiritual que lo caracteriza“¹¹⁰ (Jacinto Zavala, 1991: 122).

Karlos Fuentes nam predočava i manje poznat, pa samim tim i skromnije proučavan doprinos svog sunarodnika: Vaskonselos je za vreme vladavine Alvara Obregona (1920-1924) predao javne građevine muralistima, „anunciando un Renacimiento artístico no sólo en México, sino en toda América Latina“¹¹¹ (Fuentes, 2010: 394). Njegov postupak u okviru Meksičke revolucije „permitió a muchos latinoamericanos preguntarse si habíamos, al cabo, alcanzado una síntesis armoniosa y un acuerdo con la gran riqueza de todas nuestras tradiciones, sin excluir a ninguno de

¹⁰⁶ Različite rase na svetu sve više teže da se mešaju, kako bi formirale novu ljudsku vrstu, sačinjenu od predstavnika svih postojećih naroda. (Prev. aut.)

¹⁰⁷ U delu *La raza cósmica* Hose Vaskonselos naglašava da je neophodno formulisati osnove nove civilizacije (1948: 29) i da su četiri civilizacije koje doprinose formiranju Latinske Amerike španska, meksička, grčka i indijska. On čak predlaže ideju da se podignu četiri velike kamene statue kao simboli četiri velike savremene rase: bele, crvene, crne i žute, da bi se videlo da je Amerika dom svih njih i da su joj sve one potrebne (1948: 34).

¹⁰⁸ Rasi sačinjenoj od nasleđa svih prethodnih rasa, konačnoj, kosmičkoj rasi. (Prev. aut.)

¹⁰⁹ Vaskoncelos u svom eseju objašnjava da je drugo egipatsko carstvo formirano na osnovu mešane rase, kao i da je helenska kultura proizvod mešanja rasa, loza i struja; on ističe da su invazije varvara dovele do stvaranja evropskih nacija mešanjem sa Galima, Keltima, Hispanicima, domorocima itd.

¹¹⁰ i) teorija o formiranju kosmičke rase, ii) izvodljivost njenog nastajanja i preovladavanja i iii) duhovni faktor koji je karakteriše. (Prev. aut.)

¹¹¹ Najavljujući umetničku renesansu ne samo u Meksiku već u celoj Latinskoj Americi. (Prev. aut.)

sus componentes, culturales o étnicos“¹¹² (Fuentes, 2010: 394). Vaskonselos time zapravo stavlja do znanja da identitet Latinske Amerike čine i aspekti njenog svakodnevnog života, odnosno popularna, svima dostupna kultura – naročito film i muzika.

4.8 Viktor Raul Aja de la Tore

Peruanski političar i mislilac Viktor Raul Aja de la Tore (1895-1975) već kao student (1919) učestvovao je u borbi za osmočasovno radno vreme i prava radničke klase. Između proгона, boravaka u zatvoru, petogodišnjeg boravka u azilu u Kolumbijskoj ambasadi u Limi i kandidature za predsednika republike 1931. i 1962, koja je obuhvatala i predlog da Peru dobije originalnu himnu, Aja de la Tore proveo je plodne godine u Meksiku, gde je 1924. Osnovao Američki narodni revolucionarni savez (*Alianza Popular Revolucionaria Americana*), APRA, čiji manifest je 1926. objavljen na engleskom jeziku u londonskom časopisu *Labour Monthly*.

Antioligarhijska i antiimperijalistička, doktrina APRE imala je pet osnovnih tačaka:

1. Akcija protiv jenkijskog imperijalizma
2. Političko jedinstvo Latinske Amerike
3. Put ka nacionalizaciji zemlje i industrije
4. Internacionalizacija Panamskog kanala
5. Plan solidarnosti sa svim narodima i potlačenim klasama na svetu (prema De la

Fuente, 2007: 90).

¹¹² Dozvolio je mnogim Latinoamerikacima da se zapitaju da li smo, na kraju, postigli skladnu sintezu i sporazum sa velikim bogatstvom svih naših tradicija, ne isključujući nijednu od njenih komponenata, kulturnih ili etničkih. (Prev. aut.)

Leopoldo Sea će nekoliko decenija kasnije podsetiti da je APRA osnovana u Amfiteatru „Simon Bolivar“ u Meksiku, upravo u čast Oslobodioca, i da je ideja te partije takođe bila bolivarovska: počivala je na želji da ujedini ceo region. Mnoge od tačaka doktrine APRE, kao što vidimo, poklapaju se sa ostalim misliocima koje spominjemo u ovom poglavlju. Ipak, očito je da je Viktor Raul Aja de la Tore razvio mnoge svoje ideje iz eseja „Naša Amerika“ Hosea Martija; težio je dobrobiti siromašnih i autonomiji svoje zemlje, a njegov stalni krik bio je upućen „contra el imperialismo y contra el neocolonialismo virtual de las actuales transnacionales“¹¹³ (De la Fuente, 2007: 84). Kao sekretar pri meksičkom Ministarstvu obrazovanja, Aja de la Tore je zastupao obrazovanje koje bi bilo neposredno vezano za razvoj umetnosti, kulture i samog čoveka, čime bi bio stvoren univerzalni sistem vrednosti koji vodi ka formulisanju identiteta.

Aja de la Tore ima još jedan značajan doprinos koji treba spomenuti: tokom dvadesetih godina XX veka „se pueden encontrar las primeras señas indoamericanas, en el pensamiento de Haya de la Torre y Mariátegui, coexistiendo al lado de otros términos como América Latina y América Indo-Ibera sin conflictuarse entre sí. Haya de la Torre fue su principal abanderado”¹¹⁴ (*Diccionario de filosofía latinoamericana*, 2000: 212). Naime, postojali su, kao što smo već napomenuli, razni predlozi kako nazvati latinoamerički kontinent – Hispano ili Iberoamerika, Latinska Amerika, Indoamerika, Eurindija, Indoiberija, Indolatina itd. – u zavisnosti od istorijskih, etničkih, duhovnih i političkih okolnosti, a Aja de la Tore je tvrdio da upravo „Indoamérica es más amplio, va más lejos, entra más hondamente en la trayectoria total de nuestros pueblos“¹¹⁵ (De la Fuente, 2007: 88).

¹¹³ Protiv imperijalizma i protiv virtualnog neokolonijalizma današnjih transnacionalnih saveza. (Prev. aut.)

¹¹⁴ Mogu se uočiti prvi nagoveštaji prideva „indoamerički“, u učenju Aje de la Torea i Marahegija, koji je stajao uz druge termine, kao što su Latinska Amerika i Indo-iberijska Amerika, bez ikakve smetnje. Njegov prvi barjaktar bio je Aja de la Tore. (Prev. aut.)

¹¹⁵ Pojam Indoamerika šire, dalekosežnije, dublje zalazi u celokupnu evoluciju naših naroda. (Prev. aut.)

4. 9 Leopoldo Sea

Meksički filozof i mislilac Leopoldo Sea (1912-2004) zastupao je ideju ujedinjenja Latinske Amerike koja nije počivala na utopiji, već na stvarnosti. Doživljavan kao naslednik Simona Bolivara i Hosea Martija, i kao dete Meksičke revolucije, Leopoldo Sea je smatrao da je neophodno razumeti čoveka kao društveno biće, a humanizam tumačiti kao kreativnu i ljudsku slobodu koja bi obuhvatala priznavanje razlika (čemu i Karlos Fuentes daje prednost pred kraj svog životnog i književnog puta), isticanje etičkih vrednosti, jednakost i lični stav.

Učenik španskog filozofa Hosea Gaosa (José Gaos) koji je, kao i mnogi drugi veliki mislioci, izbegao iz Španije u Meksiko nakon Građanskog rata, Sea je „pensador e historiador de ideas, no sólo por su penetrante reflexión, sino también por haber contribuido a la difusión de las corrientes filosóficas modernas con un lenguaje accesible a los no especializados, así como por haber formado escuela y numerosos discípulos“¹¹⁶ (Oviedo, 2004: 104-105). Upravo Hose Gaos uverio je Sea da mora da ode u Španiju kako bi pojmio drugi deo istog identiteta koji pokušava da otkrije.

Osnovna misao Leopolda Sea jeste njegova tvrdnja da je Latinska Amerika, sa svojom istorijom, kulturom i civilizacijom, kadra da se uključi u svetske tokove. Naime, Evropa je od otkrića Amerike do tada smatrana centrom sveta, a sve ostalo njegovom periferijom; otkriće Amerike zaokružilo je sliku sveta i postavilo Evropu u njegovo središte i sve što nije nalikovalo evropskom bilo je varvarsko. Upravo stoga je Sea

¹¹⁶ Mislilac i istoričar ideja, ne samo zbog svog prodornog razmišljanja, već i stoga što je doprineo širenju modernih filozofskih struja jezikom pristupačnim običnom čoveku, kao i zbog toga što je formirao svoju školu i tekao brojne učenike. (Prev. aut.)

teza o uključivanju Latinske Amerike u svetske tokove, na ravnopravnoj osnovi, nadasve značajna.

U knjizi eseja *Otkriće i identitet Latinske Amerike (Descubrimiento e identidad latinoamericana)* iz 1990. godine, Leopoldo Sea ističe da problem identiteta nigde nema takvu složenost kao u Latinskoj Americi i uoči obeležavanja pet vekova od otkrića Amerike postavlja ista pitanja kao i mnogi njegovi prethodnici, na čelu sa argentinskim političarem i književnikom Domingom Faustinom Sarmijentom: „¿Qué somos? ¿Americanos? ¿Europeos? ¿Indios? ¿Españoles?“¹¹⁷ (Zea, 1990: 10), budući da je to prilika da Latinoamerikanci ponovo usmere pogled na sebe i da se preispitaju: „No es esta una fecha para festejar ni repudiar, sino para reflexionar profundamente sobre lo que a lo largo de cinco siglos se ha originado en esta región“¹¹⁸ (Zea, 1990: 21).

Dotičući se oponašanja drugih (naroda, kultura), Sea kaže da je imitiranje i želja da se bude neko drugi paradoks i neprirodnost kojima se potire sopstveni identitet (1990: 11), ali i da je Latinska Amerika tokom vekova naučila da objedini to što nipošto ne treba da bude razdvojeno. On takođe ističe potrebu za osvešćenjem i uviđanjem nejednakosti, tvrdeći da su Indoamerikanci „hombres iguales entre sí, pero no tan distintos como para que unos sean más hombres que otros. Iguales por ser diversos, esto es, hombres y pueblos con ineludible individualidad y personalidad“¹¹⁹ (Zea, 1990: 34).

Leopoldo Sea u svojim razmišljanjima sažima ideje svih svojih prethodnika: on kaže da identitet ne treba steći, već prepoznati i prihvatiti savladavanjem svih predrasuda; tvrdi da je kosmička rasa „rasa nad rasama, kultura nad kulturama“ (1990: 52-53) i ističe činjenicu da Bolivarova Amerika ne pristaje ni na kakav savez koji bi

¹¹⁷ Šta smo? Amerikanci? Evropljani? Indijci? Španci? (Prev. aut.)

¹¹⁸ Sada nije vreme za svetkovinu niti odbacivanje činjenica, već za dubokoumno promišljanje o tome šta je tokom pet vekova stvoreno na ovom području. (Prev. aut.)

¹¹⁹ Ljudi između sebe jednaki, ali nipošto toliko različiti da bi bili više ljudi od drugih. Jednaki su jer su različiti, to su ljudi i narodi sa neospornom individualnoću i ličnošću. (Prev. aut.)

podrazumevao potčinjenost i ograničenje željene slobode. Zanimljivo je da Sea takođe spominje scene iz Šekspirove *Bure*, ali u kontekstu jezika kao instrumenta kojim se Kaliban (domorodac) oslobađa Prosperove (evropske imperijalističke) vlasti. U domenu dela Karlosa Fuentesesa, primećujemo i Sein stav o eksproprijaciji naftne industrije, koja je jedna od osnovnih tema Fuentesovog dela *Hidrina glava*: Sea, naime, smatra da je tadašnjem meksičkom predsedniku Lasaru Kardenasu (Lázaro Cárdenas) to pošlo za rukom zahvaljujući specifičnoj situaciji u kojoj se svet nalazio u tom trenutku, a to je suočavanje kapitalističkog sistema sa nacističko-fašističkim totalitarizmom (Zea, 1990: 133).

4.10 Oktavio Pas

Jedini meksički nobelovac, Oktavio Pas (1914-1998), pesnik, esejista i diplomata, dugogodišnji prijatelj i saradnik Karlosa Fuentesesa, tokom karijere je snažno dizao glas kako bi istakao problema svoje zemlje i svog kontinenta, baveći se čitavom lepezom aktuelnih tema. Istinski zaokupljen evolucijom meksičkog identiteta, Pas u knjizi eseja koja predstavlja okosnicu njegove misli, *Lavirint samoće (El laberinto de la soledad, 1950)*¹²⁰ predočava sopstvene stavove na tu temu. Tragajući za identitetom svog naroda, Pas ističe da je karakter Meksikanaca „proizvod vladajućih društvenih okolnosti u našoj zemlji; istorija Meksika, koja jeste istorija ovih okolnosti, sadrži odgovor na sva pitanja” (Pas 1995: 62). Pas, naime, govori o latinoameričkom čoveku kao nekome „que se ha perdido de vista, que se siente lejano, en una lejanía infinita de la que le es imposible rescatarse”¹²¹ (Sepúlveda, 1993: 51).

¹²⁰ Enrike Krauze, osoba koja je uticala na prekid saradnje i prijateljstva između Pasa i Fuentesesa, ističe da niko u Meksiku, osim Pasa, nije u reči *samoća* video suštinsku osobinu te zemlje i njenih ljudi, njene kulture i povesti.

Replika Karlosa Fuentesesa na ova razmišljanja Oktavija Pasa zapravo ih produbljuje. Neumorno tvrdeći da koren problema Meksika i Hispanske Amerike leži u sudaru Novog i starog sveta, Fuentes to slikovito predočava: „México le impuso a Cortés la máscara de Quetzalcóatl. Cortés la rechazó y, en cambio, le impuso a México la máscara de Cristo. Desde entonces, ha sido imposible saber quién es verdaderamente adorado en los altares barrocos de Puebla, Oaxaca y Tlaxcala: ¿Cristo o Quetzalcóatl?”¹²² (2010: 180). Međutim, tokom vremena, usled izmenjenih okolnosti i razvoja svesti, kao i zahvaljujući velikom individualnom i kolektivnom naporu, Meksikanci – a samim tim i Latinoamerikanci – prestali su da se kriju ispod nekoliko maski, oni se okreću sebi „otkrivaju svoj identitet i odlučuju da učestvuju u svetskoj istoriji” (Pas 1995: 154).

Još jedna izuzetno značajna dodirna tačka između dva najznačajnija meksička pisca u istoriji književnosti jeste poglavlje „Los hijos de la Malinche“ (Sinovi Malinče) koje Oktavio Pas u *Lavirintu samoće* posvećuje osetljivoj i nepresušnoj temi Majke, Device, *Chingade*, meksičke Eve, zaključujući da „neobično zadržavanje Kortesa i Malinče u mašti i osećajnosti današnjih Meksikanaca otkriva da su oni nešto više nego istorijski likovi: oni su simboli jednog tajnog konflikta, koji još nismo razrešili“ (Pas, 1995: 74).

Imajući u vidu da je Karlos Fuentes „heredero de la corriente de introspección mexicana directamente de Octavio Paz“¹²³ (González Hernández, 2002: 169), treba naglasiti da je osnovna spona koja vezuje tu dvojicu utemeljitelja hispanoameričkog identiteta stav da je njegovo sticanje, kontinuitet, neprestani proces, baš kao i jedinstvo Latinske Amerike.

¹²¹ Nestao je sa vidika, oseća se udaljenim, nalazi se u beskrajnoj udaljenosti od koje ne može da se spase. (Prev. aut.)

¹²² Meksiko je stavio Kortesu masku Kecalkoatla. Kortese ju je odbio, i zauzvrat stavio Meksiku masku Hrista. Od tada je nemoguće znati ko je zaista ukrašen na baroknim oltarima Pueble, Oahake i Tlaskala: Hrist ili Kecalkoalt? (Prev. aut.)

¹²³ Neposredni naslednik Oktavija Pasa kada je reč o tendenciji meksičke introspekcije. (Prev. aut.)

Tema meksičkog kulturnog identiteta, *la mexicanidad*, prisutna je i u drugim delima Oktavija Pasa, ali zajednička teza njegovih razmišljanja počiva na tvrdnji da je meksičko biće prožeto tradicijom i običajima iz prošlosti i sadašnjosti. Po njegovom mišljenju, „Meksikanac i meksikanstvo se definišu kao prekid i negacija. I, potom, kao potraga, kao volja da se prevaziđe to stanje izolovanosti. Jednom rečju, kao živa svest o samoći, istorijskoj i ličnoj” (Pas, 1995: 75). U poglavlju VII *Lavirinta samoće*, naslovljenom „Meksička ‘inteligencija’” i posvećenom Hoseu Vaskonselosu i njegovoj reformi obrazovanja, stavovima Samuela Ramosa, Horhea Kueste (Jorge Cuesta), Alfonsa Rejesa i Leopolda See, progovarajući, u svetlu njihovog mišljenja, o obeležjima meksičkog identiteta, Pas objašnjava da se identitet njegovog naroda ne može tumačiti u konkretnom istorijskom kontekstu, jer „cela istorija Meksika, od Osvajanja do Revolucije, može se videti kao potraga za nama samima, izobličenim i zabašurenim neobičnim ustanovama, i za Formom koja bi nas izrazila“ (Pas, 1995: 136).

4.11 Zajednički stavovi

Kada sagledamo stavove i razmišljanja ovih učenih Latinoamerikanaca koji su svoje ideje i delo posvetili stvaranju hispanoameričkog identiteta, primećujemo nekoliko važnih zajedničkih crta. Pre svega, svaki od njih verovao je u sopstvene snage pojedinca i društva tog podneblja i smatrao da je Latinska Amerika dovoljno kadra da se izbori sa svim svojim problemima, uključujući i osnovni, a to je identitet. Ideja zajedništva je sveprisutna u odnosu na ideju o pojedinačnim nacionalnim vrednostima, a značaj složene i bogate kulture, po mišljenju svakog od njih, predstavlja najveću osobenost i dragocenost iberoameričkog kontinenta. Premda je Hose Marti smatrao da latinoamerička kultura počiva na njenoj kreolskoj prirodi, Hose Vaskonselos je govorio o indoameričkoj stvarnosti svog kontinenta, a taj termin je koristio i Raul Aja dela Tore za svoju domovinu; zajednički imenitelj za sve njih jeste reforma obrazovanja, bez koje nema razvoja svesti, samospoznaje i napretka.

Naposleku, kao što meksički nobelovac Oktavio Pas ističe da: „naspram raznovrsnosti rasa, jezika, težnji i država prehispankog sveta, Španci ustanovljavaju jedan jedini jezik, jednu jedinu veru, jednog jedinog gospodara“ (Pas, 1995: 85), on ukazuje i na to da brojne kulture latinoameričkih naroda, uprkos složenom i na mahove nedostižnom zadatku koji je pred njih postavila istorija, uspevaju da se odupru uticajima i da održe ili ponovo uspostave svoje izvorne oblike, baš kao što „sličnost koja se zapaža između verskih, političkih i mitskih shvatanja indoevropskih naroda, na primer, ne poništava originalnost svakog od njih ponaosob“ (isto, 79). Na tu temu zapažanja beleži i Aleho Karpentjer, koji kaže: „Somos un producto de varias culturas, dominamos varias lenguas y respondemos a distintos procesos, legítimos, de transculturación”¹²⁴ (Carpentier, 1990: 34). Do jedinstvenog višeslojnog kulturnog bogatstva Latinske Amerike, jedinstvenog u vremenu i prostoru čovečanstva, došlo je mešanjem Starog i Novog sveta, Evrope i Amerike, osvajačkim i civilizacijskim sudarom koji će imati viševjekovne posledice na čitav svet, a najviše na dugotrajno osveščivanje latinoameričkog čoveka na putu ka sopstvenom identitetu.

¹²⁴ Mi smo proizvod raznih kultura, vladamo raznim jezicima i odgovaramo na različite, legitimne procese transkulturacione. (Prev. aut.)

5. SUSRET EVROPE I AMERIKE: ODRAZ SIROČETA U OGLEDALU IDENTITETA

Okosnica problema i polazište traganja za identitetom hispanoameričkog čoveka, a samim tim i osnova za razumevanje istorije, osvajanja, razvoja i turbulencija Latinske Amerike, kao što smo već nagovestili, jeste njen „susret“, ili „sudar“ sa Evropom krajem XV veka. Otuda ne čudi sveopšte prisustvo tog intimnog i univerzalnog, a nadasve jedinstvenog istorijskog fenomena u delu jednog od najvećih pisaca tog podneblja, Karlosa Fuentesa. Tokom svoje književne potrage za identitetom, Fuentes je, kroz likove, refleksije i diskurse izražavao brojne stavove i iznosio dragocene činjenice o tom događaju i njegovim posledicama, dosledan u svojoj osnovnoj misiji: da pomogne pojedincu i narodu Meksika i Latinske Amerike da dokuči ko je, i da mu na tom putu ponudi što više informacija koje je prikupljao i sagledavao svojim dubokim razmišljanjem, temeljnim obrazovanjem i svojom kosmopolitskom ličnošću.

Fuentes susreće, sudara i sučeljava dva sveta, Stari i Novi, već od pripovetke „Ćak Mol“, koja predstavlja okosnicu njegove prve zbirke priča *Prerušeni dani*, preko svog najobimnijeg, celovitog romana *Tera nostra* kao istorijsko-fikcijske hronike Indoevrope, do poznog političkog romana-eseja *Adam u Edenu*, slike savremenog Meksika u ogledalu Miltonovog *Izgubljenog raja*. U svakom od tih dela, bez obzira na središnju temu, vreme i okolnosti nastanka, autorovo nadahnuće i obim sadržine, oslikani su složenost, heterogenost i bogatstvo identiteta njihovog autora i njegove

postojbine, nošena idejom da „el olvido es la única muerte, la presencia del pasado en el presente es la única vida”¹²⁵ (Fuentes, 1980: 164).

U ovom poglavlju predočićemo osnovne tokove Fuentesovih razmišljanja o identitetu, njegovim karakteristikama i istorijsko-mitskim okolnostima, u domenu prozne i dramske fikcije meksičkog pisca, njegovih esejističkih refleksija i žive reči zabeležene u intervjuima. Naše istraživanje usredsređeno je na nekoliko najznačajnijih tačaka kada je reč o ovoj temi u opusu meksičkog pisca: na osnovne znake identiteta u delima nastalim u različitim fazama njegove karijere; prisustvo i tumačenje vremena, prostora i istorije; autorov doživljaj utopije s obe strane Atlantika; značaj „crne legende“ u svetlu Ernana Kortesa i La Malinće; prisustvo dvojnika/ dvojnosti u Fuentesovom opusu; simbol ogledala kao odraz indoameričkog identiteta i, naposljetku, osvešćenje španskog jezika kao neminovnosti samospoznaje hispanoameričkog čoveka i njegov odraz na rađanje novog hispanoameričkog romana.

Premda ćemo imati u vidu najznačajnije knjige koje su napisane i priređene o delu Karlosa Fuentesa – *Homenaje a Carlos Fuentes (variaciones interpretativas en torno a su obra)* Helmija F. Đakomana (Helmy F. Giacomani, 1971), *Retrato de Carlos Fuentes* Hulija Ortege (1995), *The writings of Carlos Fuentes* Rejmonda Vilijamsa (Raymond Williams, 1996), *Carlos Fuentes: Mexico and Modernity* Maartena van Deldena (1998), *Carlos Fuentes: perspectivas críticas* Pola Popovića Karića (2002), *Carlos Fuentes: A Critical View* Roberta Brodija i Čarlsa Rosmana (Robert Brody and Charles Rossman, 2011), *Entrecruzamientos: Fuentes-Cortázar* Luise Valensuele (Valenzuela, 2014), i druge – mahom ćemo se oslanjati na sopstvena istraživanja i na stavove samog pisca čije delo je u središtu našeg istraživanja.

¹²⁵ Zaborav je jedina smrt, prisustvo prošlosti u sadašnjosti je jedini život. (Prev. aut.)

5.1 Znaci identiteta

Burna istorija Latinske Amerike, formiranje i sazrevanje tog indoevropskog, afroevropskog, kreolskog i mulatskog društva, počeli su mnogo pre dolaska evropskih osvajača i otkrića tla za koje se u Evropi decenijama smatralo da pripada azijskom kontinentu. Formiranje Hispanoamerikanca vezano je za Španca i Mediteran, *Mare Nostrum* kao mesto susreta Evrope, Azije i Afrike, tri kontinenta koja su zahvaljujući španskim osvajačima i doseljenicima najrazličitijeg porekla, afričkim robovima i domorodačkim narodima, objedinjena na području Latinske, Hispanske, Iberijske Amerike i „de estos encuentros derivamos, en nuestra América, nuestra identidad“¹²⁶ (Fuentes, 2010: 472). Izvan carstva, zlata i moći; izvan ratova između religija i dinastija, „un valiente mundo nuevo se estaba formando en las Américas, con manos y voces americanas. Una nueva sociedad, una nueva fe, con su lenguaje propio, sus propias costumbres, sus propias necesidades“¹²⁷ (Fuentes 2010: 242). Osim što se čitav Fuentesov opus zasniva na neumornom dijalogu, koji vodi sa prehispanском prošlošću, španskom i meksičkom istorijom, mitologijom koja po njegovom mišljenju sadrži odgovore na sva pitanja savremenog čoveka, Don Kihotom kao velikim čitaocem, a pre svega problemom koji je polazna i završna tačka njegovog opusa: identitetom hispanoameričkog naroda i pojedinca (Kovačević Petrović, 2015a: 21), Fuentes suštinu i rešenje problema hispanoameričkog pojedinca i naroda vidi u dijalogu između civilizacija i u kontinuitetu kulture stvarane i nadograđivane pet stotina godina, koju nisu uništili ni osvajači, ni ratovi, ni diktature.

¹²⁶ Iz tih susreta potiče, u našoj Americi, naš identitet. (Prev. aut.)

¹²⁷ Jedan hrabri novi svet se formirao u Americi, s američkim rukama i glasovima. Jedno novo društvo, jedna nova vera, sa sopstvenim jezikom, sopstvenim običajima, sopstvenim potrebama. (Prev. aut.)

Proučavajući delo Karlosa Fuentesa, uviđamo da su obeležja identiteta koje on prepoznaje i ističe višestruki i raznoliki, te da su predmet nepresušnog interesovanja njegovog književnog i ljudskog bića. Neumorno zainteresovan za prehispanse mitove, špansku istoriju i osvajanje Amerike, Fuentes neprestano ogleda sadašnjost u prošlosti i poredi prošlost sa sadašnjošću, kako bi projektovao, veoma često proročki, budućnost Meksika i latinoameričkog kontinenta, to mesto susreta najraznolikijih kultura:

Somos indígenas, negros, europeos, pero sobre todo, mestizos. Somos griegos e iberos, romanos y judíos, árabes, cristianos y gitanos. Es decir: España y el Nuevo Mundo son centros donde múltiples culturas se encuentran, centros de incorporación y no de exclusión. Cuando excluimos nos traicionamos y empobrecemos. Cuando incluimos nos enriquecemos y nos encontramos a nosotros mismos.¹²⁸ (Fuentes 2010: 453)

Srž novog života kolonijalne Amerike Fuentes vidi u samom narodu: španskim osvajačima i njihovim potomcima, evropskim imigrantima, melezima (deci Španaca i Indijanki), kreolcima (belcima rođenim u Americi), a kasnije i crncima odnosno mulatima (rođenim iz crnačko-indijanskih veza), budući da „la llegada, dolorosa, esclavizada, de la población africana añadió otra vibrante cuerda a nuestro conjunto indo-afro-iberoamericano”¹²⁹ (Fuentes, 2010: 472). Osim te polifonije, za identitet Latinske Amerike značajna je, smatra Fuentes još jedna činjenica: „Muchos mestizos jamás conocieron a sus padres. Solo conocieron a sus madres indígenas, amantes de los españoles”¹³⁰ (Fuentes, 2010: 178). Fuentes naglašava: „El mestizaje es el signo fundador de la América Española”¹³¹ (Fuentes, 1977: 58:45), upravo tu počiva koren

¹²⁸ Mi smo domoroci, crnci, Evropljani, ali pre svega melezi. Mi smo Grci i Iberi, Rimljani i Jevreji, Aprapi, hrišćani i Romi. Drugim rečima: Španija i Novi svet predstavljaju središte okupljanja mnogih kultura, središte prisajedinjenja, a ne isključenja. Kada nekoga isključimo, mi sami sebe izdamo i osiromašimo. Kada nekoga uključimo, mi sebe obogaćujemo i pronalazimo. (Prev. aut.)

¹²⁹ Bolan, porobljeni dolazak afričkog življa dodao je još jednu vibrirajuću žicu našoj indo-afro-iberoameričkoj zajednici. (Prev. aut.)

¹³⁰ Mnogi melezi nikada nisu upoznali svoje roditelje. Poznavali su samo svoje domorodačke majke, ljubavnice Španaca. (Prev. aut.)

¹³¹ Mešanje rasa je udarno obeležje španske Amerike. (Prev. aut.)

sumnji i nesigurnosti hispanoameričkog čoveka, izvor njegovih traganja za sopstvenim identitetom.

Kada govori o svom narodu, meksičkom i latinoameričkom, Fuentes nastoji da mu pruži što više opipljivih dokaza koliko je jedinstven i poseban, i koliko je upravo to njegovo najveće bogatstvo. Među brojnim pasažima koji pokazuju širinu autorovih razmišljanja o problemu koji ga zaokuplja, izdvajamo jedan iz romana *Daleka rodbina*, čiji naslov već ukazuje na prekookeansku bliskost:

Como exiliado y andariego, yo buscaba a veces esa sensación pero sólo me era dada cuando no la solicitaba; mis ciudades perdidas del Plata, Montevideo y Buenos Aires, son también olor de cueros, río, pardo, bencina barata, asfaltos derretidos del verano, dársenas repletas de trigo y lana, mataderos y confiterías. He vuelto a encontrar ese olor, fragmentado aquí y allá, en Niza y Venecia, en la Ramblas de Barcelona y en los muelles de Génova. No es lo mismo, pero se aproxima como el aire seco y opresivo de las mesetas gemelas: Castilla y México¹³² (Fuentes, 1980: 100-101)

S druge strane, Fuentes ističe da je *Daleka rodbina* ključno delo u njegovom opusu „porque, en cierto modo, es la novela sobre mis procedimientos artísticos. Es la novela donde yo me haga las preguntas sobre qué es para mi escribir novelas y llego a una conclusión, y es que la novela no termina nunca“¹³³ (Fuentes, 1999: 222).

¹³² Kao prognanik i lualica, ponekad sam tragao za tim osećanjem, ali ono mi je dato jedino kada ga nisam tražio; moji izgubljeni gradovi La Plata, Montevidea i Buenos Ajresa, takođe predstavljaju miris kože, reke, sivila, jeftinog benzina, otopljenog asfalta u leto, basena ispunjenih pšenicom i vunom, klanica i fabrika slatkiša. Ponovo sam našao taj miris, doduše samo na mahove, u Nici i Veneciji, na ulici Ramblas u Barseloni, na dokovima Đenove. Nije sasvim isti, ali dopire do mene kao suv i tegoban vazduh dve blizanačke visoravni: Kastilje i Meksika. (Prev. aut.)

¹³³ Jer, na neki način, to je roman o mojim umetničkim postupcima. To je roman u kojem postavljam pitanja o tome šta za mene znači pisanje romana, i u kojem dolazim do zaključka da se roman zapravo nikada ne završava. (Prev. aut.)

Nesigurnost čoveka i naroda u viševjekovnom traganju za identitetom meksički autor opisuje ciklično, ali uvek inovativno, a njegovi narativni krugovi predstavljaju, kaže sam Fuentes citirajući Mihaila Bahtina, „la expresión ‘galileica’ del lenguaje”¹³⁴ (Fuentes, 1998: 54). Ipak, figure koje oličavaju „su máxima inseguridad y falta de identificación, como esos tres muchachos de *Terra nostra*, arrojados a una playa cantábrica sin más seña de identidad que una cruz encarnada en la espalda”¹³⁵ (Fuentes, 1999: 124).

Dakle, nesigurnost hispanoameričkog identiteta potiče od činjenice da je pojedinac – melez, kreolac – zapravo siročče, *huérfano*, dete bez oca, sin Malinće odnosno Čingade, silovane žene bez muža. To je jedna od Fuentesovih opsesivnih tema¹³⁶, prisutnih u bezmalo svim njegovim delima: jedan od njegovih najubedljivijih likova, Artemio Krus, takođe je siročče, njegova majka je silovana mulatkinja; pomenuta tri brata u romanu *Tera nostra* su kopilad; glavni junaci romana *Volja i sreća*, Jošua i Jerihon / Kain i Avelj / Kastor i Poluks¹³⁷, takođe su siročad, a u romanu *Inesin instinkt* će čak i „sunce za pet miliona godina ostati siročče“ (Fuentes, 2002: 50).

Najuverljiviji portret hispanoameričke porodice Fuentes daje u pričama-romanu *Sve srećne porodice*, čiji naslov aludira na početak Tolstojeve *Ane Karenjine*. Poetičnim prikazom grčke tragičnosti meksičkog naroda – muškarca/ oca, žene/ majke, sina i ćerke

¹³⁴ Galilejski izraz jezika. (Prev. aut.)

¹³⁵ Njegovu najveću nesigurnost i nedostatak identifikacije, kao što su tri mladića u *Tera nostri*, izbačeni na kantabrijsku plažu bez drugog znaka identiteta osim uraslog krsta na leđima. (Prev. aut.)

¹³⁶ Jedan od razloga što Karlos Fuentes u više navrata ističe da je *Pedro Paramo* Huana Rulfa najznačajniji meksički roman svih vremena, između ostalog jeste to što Rulfo višestruko naglašava upravo taj problem Latinoamerikanca: glavni lik je kao dete ostao siročče i zla koja je kasnije učinio proistekla su iz bolne potrage za samim sobom, za moći i osvetom zbog oca kojeg nije imao. Huan Presijado takođe traži izgubljenog oca, Dolores Presijado traga za sinom, a Susana San Huan za mužem i ljubavnikom. Drugim rečima, potraga za ocem je potraga za identitetom.

¹³⁷ Likovi iz grčke i rimske mitologije, nerazdvojni blizanci Kastor i Polideuk (Poluks), Ledini sinovi i Klitemnestrina i Helenina braća, delili su različitu sudbinu: prvi je bio smrtni, a drugi besmrtni, te su dane naizmenično provodili u Hadu i na Olimpu. Karlos Fuentes ih koristi kao lajtmotiv i u romanu *Hidrina glava*, da bi naglasio odnos između naratora i protagoniste, Feliksa Maldonada (Fuentes, 1979: 220, 239)

– Fuentes u ovom delu ogoljava meksičku, ali i univerzalnu stvarnost, kojom obiluju ulične majke, neposlušni sinovi, ugrožene ćerke, bračne prevare, ubijene porodice, moćnici, narko dileri, tajni brakovi, porodice s policijskim dosijeom, ucveljene roditeljke.

Jedan od osobenih znakova identiteta Fuentes obrađuje i u knjizi *Stari Gringo*. Često ispred svog vremena, dalekosežan u razmišljanjima i prorok u ubeđenjima, Fuentes u tom romanu pominje granicu između Meksika i Sjedinjenih Američkih Država koja je postala goruća stvarnost XXI veka. Upravo u XXI poglavlju romana autor izriče jedno od svojih najvećih predskazanja: da granica između industrijalizovanog sveta i čitave Latinske Amerike, između meksičkih teritorija izgubljenih u ratu 1847. i 1848. godine i Severne Amerike „no es frontera, sino que es cicatriz“¹³⁸ (Fuentes, 1985: 95). To će ponoviti dvadeset pet godina kasnije, u epilogu *Zakopanog ogleдалa*: „esta frontera, dicen muchos entre quienes la cruzan, en realidad no es una frontera sino una cicatriz. ¿Se habrá cerrado para siempre?, ¿o volverá a sangrar un día?“¹³⁹ (Fuentes, 2010: 442). Njegova predviđanja u vezi sa Meksikom očita su već od romana *Najprozračniji kraj*, a očigledna u *Orlovom prestolu, Volji i sreći, Adamu u Edenu*: „es el destino de mis pobres novelas: empiezan como imaginación y terminan como crónicas realistas“¹⁴⁰ (Fuentes, 1999: 192).

Valjalo bi istaći još jedno važno obeležje hispanoameričkog idetiteta, umetnosti, života, a to je njihova baroknost, za koju veliki kubanski pisac Aleho Karpentjer kaže da je oduvek prisutna: „Nuestro arte siempre fue barroco: desde la espléndida escultura precolombina y el de los códices, hasta la mejor novelística actual de América, pasándose por las catedrales y monasterios coloniales de nuestro continente“¹⁴¹

¹³⁸ Nije granica, već ožiljak. (Prev. aut.)

¹³⁹ Ali ta granica, kažu mnogi koji je prelaze, zapravo nije granica, već ožiljak. Da li će je možda zauvek zatvoriti? Ili će jednoga dana ponovo prokrvariti? (Prev. aut.)

¹⁴⁰ To je sudbina mojih sirotih romana: počnu kao fikcija, a okončaju kao hronika stvarnih događaja. (Prev. aut.)

(Carpentier, 1990: 41), da je osobenost latinoameričkog stila upravo to što ga nema, te da je barok više od stila: to je stanje duha latinoameričkog čoveka.

Upravo barok Novog sveta, tvrdi Fuentes, postavlja sva ključna pitanja i navodi na razmišljanje o dilemama hispanoameričkog čoveka, jer „nada expresó nuestra ambigüedad mejor que este arte de la abundancia basado sobre la necesidad y el deseo; un arte de proliferaciones fundado en la inseguridad, llenando rápidamente todos los vacíos de nuestra historia personal y social después de la Conquista con cualquier cosa que encontrase a la mano”¹⁴² (Fuentes, 2010: 241).

Naposletku, osnovni znak identiteta, po Fuentesovom mišljenju je kultura: „cultura abierta, mutante, contaminada, significa cultura viva”¹⁴³ (Fuentes, 1999: 116). Prateći njegove stavove o značaju i razvoju kulture Latinske Amerike, dolazimo do sledećih zaključaka: u prvom delu svoje karijere, 1977. godine, u najsveobuhvatnijem intervjuu koji je s njim uradio novinar španske državne radio-televizije Hoakin Soler (Joaquín Soler), Fuentes je izjavio sledeće: „Creo mucho en la definición que hace Oden de lo que es una civilización. Él dice: el mérito de una civilización se juzgara por su capacidad para retener la unidad al mismo tiempo que prohija la diversidad. Y creo que eso es válido para nosotros como hispanoamericanos”¹⁴⁴ (1977: 1:01:10-1:01:30). U intervjuu objavljenom dvadeset godina kasnije, koji je dao Bilu Mojersu (Bill Moyers) – gde takođe pominje granicu između Meksika i Amerike kao trajni ožiljak – Fuentes ističe da „tener una identidad significa que se pueden aceptar retos e influencias de todas partes. Las grandes culturas del mundo se han formado por el contagio con otras

¹⁴¹ Naša umetnost uvek je bila barokna: od veličanstvene prekolumbovske skulpture i drevnih kodeksa, preko kolonijalnih katedrala i manastira našeg kontinenta, do najboljih romana nastalih u današnjoj Americi. (Prev. aut.)

¹⁴² Ništa nije tako dobro izrazilo našu dvosmislenost kao umetnost obilja zasnovana na potrebi i želji; umetnost umnožavanja zasnovana na nesigurnosti, brzo popunjavajući sve praznine naše lične i društvene istorije nakon osvajanja sa bilo kojom stvari koja bi došla pod ruku. (Prev. aut.)

¹⁴³ Otvorena, mutantska, zagađena kultura, dakle živa kultura. (Prev. aut.)

¹⁴⁴ Veoma verujem u Odenovu definiciju civilizacije. On kaže: o zaslugama jedne civilizacije može se suditi na osnovu njene sposobnosti da ostane jedinstvena dok istovremeno prihvata različitost. I mislim da je to primenljivo na nas, Hispanoamerikance. (Prev. aut.)

culturas y no por el aislamiento¹⁴⁵ (Fuentes, 1999: 133). Naposljetku, 2010. godine, u epilogu *Zakopanog ogledala*, Fuentes stavlja tačku na traganje za identitetom i otvara novo, davno najavljeno poglavlje: „pasar de la identidad adquirida a la diversidad por adquirir¹⁴⁶“ (Fuentes, 2010: 470) i proširuje svoj stav do granica čovečanstva: „Revelemos, en el proceso globalizador, la riqueza de las identidades del mundo mediante la defensa de las diversidades del mundo¹⁴⁷“ (2010: 478).

5.2 Vreme, prostor, istorija

Bilo da je reč o fikciji, esejima ili intervjuima, Karlos Fuentes tvrdi da začetak identiteta latinoameričkog čoveka predstavlja „sudar“ koji je doveo do uništenja: naroda, civilizacija, sna, „ali jedna katastrofa, kako kaže Marija Sambrano, može se s pravom nazvati tim imenom samo ukoliko se iz nje ne rodi ništa što bi moglo da je iskusiti. A iz katastrofe osvajanja rodilo se mnoštvo nas, ljudi. Većinom smo melezi, mešovita deca, plodovi ukrštenih razlika“ (Fuentes, 2005: 103). Susret prostora i vremena Hispanske Amerike, meksički pisac sažima u nekoliko rečenica knjige *Sve srećne porodice*: „Svi potičemo od drugih. Svi smo došli iz drugog kraja. Čak ni Indijanci nisu odavde. Čak ni Indijanci. Došli su iz Azije, pre nekoliko miliona godina. Ovde nije bilo nikoga“ (Fuentes, 2008: 83). To slikovito predočava i u romanu *Daleka rodbina*, u razgovoru dva dečaka istog prezimena:

¹⁴⁵ Imati identitet znači spremnost da se prihvate izazovi i uticaji sa svih strana. Velike svetske kulture formirane su poprimanjem osobina drugih kultura, a ne izolovanjem od njih. (Prev. aut.)

¹⁴⁶ Preći sa stečenog identiteta na raznolikost koju treba steći. (Prev. aut.)

¹⁴⁷ Mi u procesu globalizacije otkrivamo bogatstvo identiteta u svetu putem odbrane različitosti sveta. (Prev. aut.)

„- ¿De dónde vienes?
- De México. ¿Y tú?
- De donde vengo.”¹⁴⁸ (Fuentes, 1980: 91)

Na konkretnom planu, Karlos Fuentes stvara romane u kojima je „vreme bar dvosmisleno, ako ne i višestruko umnoženo“ (Anđić, 1978: 59) koji pripadaju univerzalnom fiktivnom vremenu (*Aura, Federiko na svom balkonu*), realnom istorijskom vremenu (*Godine s Laurom Dijas, Želja i sreća, Adam u Edenu*), kvaziistorijskom vremenu (*Tera nostra*), mitskom vremenu (*Inesin instinkt*), autorovoj projekciji budućeg vremena (*Orlov presto, Kristifor Nerođeni*) odnosno „los tiempos espirales del sueño“¹⁴⁹ (Fuentes, 1980: 88), poput onog u *Dalekoj rodbini* i noveli *Rodendan*. Vreme je, dakle, neposredno vezano za fikciju, i to „tiempo que se multiplica: la obra de Carlos Fuentes no agota su análisis con una nómina de fichas bibliográficas; sus letras están íntimamente entrelazadas a su vida, a la historia de México o a los tiempos de otras historias“¹⁵⁰ (Fernández, 1999: 15).

Karlos Fuentes svoju funkciju pisca vidi kao aktivan, angažovan odnos prema istoriji svog kontinenta, što potvrđuje i naziv koji je dao svom celokupnom opusu, *La edad del tiempo*: „Para mí, el hecho de escribir novelas está íntimamente ligado al acto de la memoria“¹⁵¹ (1977: 51:23-51:35), a potom to i pojašnjava:

Para mí, el problema como hispanoamericano es recordar todo lo no dicho por la historia. Es rescatar del silencio cuatro siglos de nuestra historia que desconocemos, porque creo, de la manera más profunda, que un individuo o un pueblo, que no tiene un pasado vivo, no puede tener un presente vivo ni un futuro viable. Debemos meternos

¹⁴⁸ Odakle dolaziš? / Iz Meksika. A ti? / Odande odakle dolazim. (Prev. aut.)

¹⁴⁹ Spiralnom vremenu sna. (Prim. prev.)

¹⁵⁰ Vreme koje se umnožava: delo Karlosa Fuentes a ne iscrpljuje svoju analizu spiskom bibliografskih zapisa; njegove reči intimno su isprepletene sa njegovim životom, istorijom Meksika ili vremenima nekih drugih povesti. (Prev. aut.)

¹⁵¹ Za mene je čin pisanja romana blisko povezan sa činom sećanja. (Prev. aut.)

seriamente en problema del futuro a través del pasado, y rescatar de ese pasado inerte, sometido en mentiras, en ocultamientos, que ha sido el nuestro, todo lo que puede darnos verdad en el presente. Y solo a partir de entonces podemos hacer un proyecto coherente al futuro, un modelo propio de desarrollo que no nos sea impuesto por ninguno de los grandes polos del poder político contemporáneo. Es, para mí, el papel que juega el lenguaje, es el vehículo mismo de este acarreo, de este rescate, de esta salvación de la mentira o del olvido que yo considero es la tarea principal mía como novelista¹⁵² (Fuentes, 1977: 51:45 - 52:52).

Govoreći o književnom poimanju vremena, meksički pisac u više navrata poseže za stavovima Mihaila Bahtina, čija teorija romana je najbliža njegovoj: prostor romana je energetska polje koje pripada svima, teritorija koju zauzima: „quien habla y quien escribe y por quien lee; la palabra es siempre algo compartido. Al nivel verbal, todos somos participantes, dependemos los unos de los otros y somos parte de una labor dinámica y perpetuamente inacabada, que consiste en crear al mundo creando la historia, la sociedad, la literatura”¹⁵³ (Fuentes, 1998: 53). Na Fuentesovo shvatanje vremena i prostora umnogome su uticala filozofijska razmišljanja italijanskog retoričara Đanbatista Vika (Giambattista Vico, 1668-1744), koji je odbijao linearno poimanje istorije, doživljavajući je kao *corsi e ricorsi*:

un ritmo cíclico en virtud del cual las civilizaciones se suceden, nunca idénticas entre sí, pero cada una portando la memoria de su propia anterioridad, de los logros como de los fracasos de las civilizaciones precedentes: problemas irresueltos, pero también valores asimilados; tiempo perdido, pero también tiempo recobrado¹⁵⁴ (Fuentes, 1998: 45).

¹⁵² Po meni, problem Hispanoamerikanca počiva u njegovom sećanju na sve što istorija nije rekla. Potrebno je izbaviti iz tišine četiri veka naše istorije o kojima ništa ne znamo, jer najdublje verujem da pojedinac ili narod, koji nemaju živu prošlost, ne mogu imati ni održivu budućnost. Moramo ozbiljno pristupiti problemu budućnosti kroz prošlost, i spasiti tu inertnu prošlost, podvrgnutu lažima, skrivanjima, kao i sve drugo što je naše, sve što nam može doneti istinu u sadašnjosti. Tek tada možemo napraviti koherentan projekat za budućnost, lični model razvoja koji nam neće nametnuti nijedan od velikih centara savremene političke moći. To je po mom mišljenju, uloga koju treba da odigra jezik, on je naše vozilo za vuču, za izbavljenje, za spasavanje od laži ili zaborava, što smatram glavnim zadatkom sebe kao pisca.

¹⁵³ Onaj ko govori i ko čita; reči su uvek predmet deljenja. Na verbalnom nivou, svi smo učesnici, zavisimo jedni od drugih i činimo deo dinamičnog i večito nedovršenog posla, koji se sastoji iz toga da stvorimo svet stvaranjem istorije, društva, književnosti.

U romanu *Federiko na svom balkonu* Fuentes koristi fiktivnost vremena i prostora da bi se poigrao identitetom glavnih likova: Federika-Fridriha Ničea i Aarona Asara, koji „tiene un solo traje decente“¹⁵⁵ (Fuentes, 2012: pos. 72), ali „piensa todo el tiempo“¹⁵⁶ (idem). U trenutku imaginarnog susreta, on ističe: „Sus ojos me dijeron que si no me conocía, reconocía en mi una identidad olvidada”¹⁵⁷ (Fuentes, 2012: pos. 60), da bi potom igru, ponovo, usmerio na značaj imena u kontekstu ličnog identiteta:

„¿Crees que tu nombre es tu identidad?

Depende del nombre.

No te evadas. ¿Qué es un nombre?

Algo que indica quién eres.

¿Si en vez de llamarme ‘Federico’ me llamo ‘Óscar’, dejo de ser quien soy?

No, claro que no.

Entonces no dependo de mi nombre para ser.

Sí y no.

¿Qué quieres decir?

Que tú eres ‘Federico’. Aunque te llamas ‘Oscar’, no dejarías de ser ‘Federico’, la persona.

¿O al revés?

Supongo que sí.

Entonces podría llamarme como fuese. ‘Escar’. Mi identidad no dependerá de mi nombre.”¹⁵⁸ (Fuentes, 2012: pos. 451)

¹⁵⁴ Ciklični ritam na osnovu kojeg se civilizacije smenjuju, nikada međusobno identične, ali svaka nosi sećanje na sopstvenu prošlost, dostignuća i nespehe prethodnih civilizacija: nerešene probleme, ali i slične vrednosti; izgubljeno vreme, ali i ponovo stečeno. (Prev. aut.)

¹⁵⁵ Ima samo jedno pristojno odelo. (Prev. aut.)

¹⁵⁶ Sve vreme razmišlja. (Prev. aut.)

¹⁵⁷ Njegove oči su mi rekle da, iako me ne poznaje, prepoznaje u meni zaboravljeni identitet. (Prev. aut.)

¹⁵⁸ Da li misliš da je tvoje ime tvoj identitet? / To zavisi od imena. / Ne pokušavaj da izvrdaš. Šta je uopšte ime? / Nešto što ukazuje na to ko si. / A ako bih se zvao „Oskar“ umesto „Federiko“, da li više ne bih bio to što jesam? / Bio bi, naravno da bi bio. / Onda moje biće ne zavisi od mog imena. / I da i ne. / Kako to misliš? / Ti si „Federiko“. Čak i ako bi se zvao „Oskar“, i dalje bi bio „Federiko“, osoba. / Ili obrnuto? / Valjda. / Onda bih mogao da se zovem bilo kako. „Eskar“. Moj identitet ne zavisi od mog imena. (Prev. aut.)

Poseban segment Fuentesovog odnosa prema vremenu predstavlja „meksičko vreme“, *tiempo mexicano*, sintagma koju autor koristi i da bi tako naslovio svoju knjigu posvećenu istoriji Meksika, od prekolumbovskog vremena do druge polovine XX veka, donekle prisutnu i u *Zakopanom ogledalu*. Fuentes kaže da od konkiste naovamo „la historia de México es una segunda búsqueda de la identidad, de la apariencia, una búsqueda nuevamente tendida entre la necesidad y la libertad: más que conceptos, signos vivos de un destino que, una vez, se resolvió en el encuentro de la pura fatalidad y el puro azar”¹⁵⁹ (1985: 10).

Karlos Fuentes ne prihvata „zvanične ocene istorije, prošlosti i sadašnjosti svoje zemlje nego ih odvažno i otvoreno preispituje“ (Soldatić, 1985: 393), a na svoj najveći eksperiment sa vremenom, prostorom i istorijom, odlučuje se u romanu *Tera nostra*, gde je istorijsko vreme sažeto i izmenjeno kako bi radnja dobila na intenzitetu. U toj knjizi, kojoj ćemo posvetiti veći deo jednog od narednih poglavlja, u precizno promišljenim istorijskim izmeštanjima, istovremeno žive španski vladari nekoliko generacija: Huana Luda, Felipe II, Infant Karlos, Karlos Omađijani... svi oni su okupljeni u vremenu i prostoru romana, koji su u pojedinim trenucima poistovećeni.

Osobena futuristička projekcija vremena i (meksičkog) prostora prisutna je u većem delu Fuentesovog opusa: od *Tera nostre*, u kojoj se deo radnje, projektovane iz sedamdesetih godina XX veka, odvija 1999. godine, uoči početka novog milenijuma; preko *Kristofera Nerođenog*, objavljenog 1987, koji govori o bliskoj budućnosti pete godišnjice otkrića Amerike 1992; do *Orlovog prestola*, gde je prikazana vizija Meksika nepune dve decenije nakon nastanka romana, 2020. godine, u prostoru meksičke prestonice ogrezle u političke i društvene probleme.

¹⁵⁹ Istorija Meksika je druga potraga za identitetom, obličjem, potraga koja je iznova razapeta između potrebe i slobode: ona je više od pojmova, živih obeležja sudbine koja se, napokon, ostvarila u susretu koji je proizvod fatalnosti i slučajnosti. (Prev. aut.)

Identitet je, sudeću po Karlosu Fuentesu, kontinuitet. A kontinuitet u Fuentesovom delu teče u svim pravcima: vreme i prostor za njega ne predstavljaju granice. On kaže: „A veces buscamos la identidad con fervor porque no queremos admitir que ya la poseemos. Pero admitir esto es, en cierto modo, empezar a perderla”¹⁶⁰ (Fuentes, 1999: 127).

5. 3. Utopija

Pošto Novi svet nema vreme, nema ni istoriju, uči nas Karlos Fuentes: „son respuestas a una interrogante sobre la naturaleza del espacio del Nuevo Mundo y transforman a este en utopía”¹⁶¹ (Fuentes, 1998: 86). Amerika je izmišljena tako što je izmišljena utopija; Evropa je želela utopiju, nazvala ju je Amerika i na kraju je uništila (Fuentes, 1998: 86). Dakle, premda sama reč *utopia* označava mesto koje ne postoji u prostoru: *U Topos*, ona ipak postoji u prostoru i zove se Amerika, “el espacio de buen salvaje y de la edad de oro”¹⁶² (Fuentes, 1998: 87), i ne predstavlja idealno društvo već izvor neiscrpnog bogatstva. Meksički pisac će o tome, u širem kontekstu, pisati i u *Velikom latinoameričkom romanu* 2011. godine: „América no es Utopia, el lugar que no es. Es Topia, el lugar que es. No un lugar maravilloso, pero el único que tenemos”¹⁶³ (Fuentes, 2011: 45).

¹⁶⁰ Ponekad grozničavo tražimo identitet jer ne želimo da priznamo da ga već posedujemo. Naime, ako to priznamo, na neki način ćemo početi da ga gubimo. (Prev. aut.)

¹⁶¹ To su odgovori na pitanje o prirodi prostora Novog sveta, koja ga pretvara u utopiju. (Prev. aut.)

¹⁶² Prostor dobrog divljaka i zlatnog doba. (Prev. aut.)

¹⁶³ Amerika nije utopija, mesto koje ne postoji. Ona je Topija, mesto koje je tu. Nije veličanstveno mesto, ali je jedino koje imamo. (Prev. aut.)

Neumorno podsećajući da je prvi meksički biskup, Vasko Vaskes de Kiroga (Vasco Vázquez de Quiroga, 1470-1565), stigao u Meksiko 1530. godine sa primerkom *Utopije* Tomasa Mora pod miškom (Fuentes, 2010: 162), te da je kosmopolita Alfonso Rejes imao sopstvenu, konkretnu viziju američke utopije, koja: „empezó siendo un ideal y sigue siendo un ideal. América es una Utopía”¹⁶⁴ (Reyes, 1997: 60), da bi u svom eseju „Sudbina Amerike” („El destino de América”, 1953) istakao da oči čovečanstva definišu novi kontinent kao „posible campo donde realizar una justicia más igual, una libertad mejor entendida, una felicidad más completa y mejor repartida entre los hombres, una soñada república, una Utopía”¹⁶⁵ (Reyes, 1997: 58), Karlos Fuentes u tome zapravo ima temeljnu osnovu za reči koji će napisati pola veka kasnije:

A lo largo de la historia de la América española, el sueño del paraíso y el noble salvaje habría de coexistir con la historia de la colonización y el trabajo forzado. Pero la ilusión del Renacimiento persistió a pesar de cuanto la negaba, transformándose en una constante del deseo y del pensamiento hispanoamericanos. Fuimos fundados por la utopía; la utopía es nuestro destino¹⁶⁶. (Fuentes, 2010: 151)¹⁶⁷

Fuentes o tome govori već u svojoj ranoj knjizi eseja *La nueva novela hispanoamericana*, u kojoj iznosi svoja razmišljanja u *bumu* hispanoameričke književnosti i okolnosti koje su do njega dovele. Novi svet je, kaže Fuentes, zamišljen kao utopija, koja je vezana za „fundación a una epopeya bastarda” (Fuentes, 2013b: pos.

¹⁶⁴ Od početka zamišljena kao ideal, i još uvek je to. Amerika je Utopija. (Prev. aut.)

¹⁶⁵ Moguće polje gde može da se ostvari pravda sa više jednakosti, sloboda sa više razumevanja, kompletnija sreća koja je bolje razdeljena među ljudima, republika iz snova, Utopija. (Prev. aut.)

¹⁶⁶ Tokom istorije španske Amerike, san o raji i plemenitom divljaku morao je da živi zajedno sa istorijom kolonizacije i prinudnog rada. Ali iluzija renesanse opstajala je bez obzira na to koliko je poricana, preinačivši se u konstantu želje i mišljenja hispanoameričkog čoveka. Osnovala nas je utopija; utopija je naša sudbina. (Prev. aut.)

¹⁶⁷ Tokom istorije španske Amerike, san o raji i plemenitom divljaku morao je da živi zajedno sa istorijom kolonizacije i prinudnog rada. Ali iluzija renesanse opstajala je bez obzira na to koliko je poricana, preinačivši se u konstantu želje i mišljenja hispanoameričkog čoveka. Osnovala nas je utopija; utopija je naša sudbina. (Prev. aut.)

750), pa čak i „La fundación de Macondo es la fundación de la Utopía“¹⁶⁸ ((Fuentes, 2013b: pos. 762).

Utopija je sveprisutna u romanu *Tera Nostra*: utopija je Eskorijal, scenografija univerzum, a beli mladić, hodočasnik koji iz Španije beži u Ameriku da bi osnovao Novi svet, „busca una utopía y alejándose del mundo de la contrareforma española en realidad encuentra al enfrentarse a la teocracia azteca es un régimen tan opresivo como el régimen del Viejo mundo que abandonó“¹⁶⁹ (Fuentes, 1977: 1:18:30). U prvom delu romana *Tera nostra* koji nosi naziv *Stari svet* utopija je san koji sanjaju Fuentesovi likovi, jedan za drugim: „Pedrov san“, „Selestinin san“, „Simonov san“ i „Ludovikov san“ imaju svoj mračni odraz u „Kružnom snu“ u trećem delu knjige, gde Fuentes mahnitom opisuje put Adama do Eve, Kortesa do Malinće, Evrope do Amerike:

Da bi stigao do nje, bežao je iz sela u selo, kroz prašume i doline novog sveta, dok nije stigao u hram kraj vulkana; služio se svim smicalicama hulje, varao je, preuzeo je ulogu plavog, beloputog boga koji je prema urođeničkim legendama trebalo da se vrati sa istoka, prihvatio je darove, tražio je da mu sve pretvore u zlato, natovarao se teškim vrećama, zavodio je žene, služio se svakojakim lukavštinama, tražio je žrtvovanje u svoje ime, predsedavao je svetkovinama smrti, više, više, uvek više, bog je neutaživ, zloupotrebljavao je slabost i strah, naredio je smrt staraca zato što su nekorisni, smrt mladića, jer su mogli poslužiti kao hrana, smrt dece, jer su nevina, sukobljavao je jedan narod s drugim, tražio je rat kao dokaz odanosti, znao je za spaljivanje sela, gledao je leševe u dolinama a pri svom usponu sa obale ka visoravni obećavao je svakoj naciji da će je osloboditi namera one jače, samo zato da bi je potčinio nametu one sledeće na koju je nailazio na svom putu: tako je stvorio lanac globe gori od bilo kog ropstva do tada poznatog u tim krajevima. Pravdao se govoreći da je sve to činio da bi preživeo. Jedan čovek sam protiv carstva... da li istorija zna za poduhvat koji se može porediti s njegovim? (Fuentes, 1985b: 140).

¹⁶⁸ Osnivanje Makonda je osnivanje Utopije. (Prev. aut.)

¹⁶⁹ Traga za utopijom, i udaljavajući se od sveta španske kontrareformacije nailazi na astečkuteokratiju koja je jednako represivna kao i režim Starog sveta koji je napustio. (Prev. aut.)

U romanu *Kristofer Nerođeni*, započetom 1982, u doba velike ekonomske krize u Meksiku, Fuentes je imao potrebu da istera zle duhove iz svoje zemlje (Fuentes, 1999: 201), da na izvestan način stvori „una utopía negativa, una *distopía*“¹⁷⁰ (isto). U knjizi koju će Horhe F. Ernandes nazvati „terapéutica literaria para las confusiones de la psique mexicana“¹⁷¹ (1999: 25), period inkubacije glavnog lika završiće se njegovim rođenjem u trenutku kada se bude obeležavala petstota godišnjica Kolumbovog Otkrića Amerike (futurističkih deset godina kasnije, 1992) odnosno „Descubrimiento de Europa por los indios caribes, Encuentro de dos mundos o Encontranazo de culturas“¹⁷² (Hernández, 1999: 25). Uostalom, podseća Fuentes u knjizi *Narandža*, Novi svet je stariji od evropskog (Fuentes, 2000: 8).

Naposletku, Karlos Fuentes pojam utopije vezuje za pojam grada i apokalipse – konkretno, meksičke prestonice – i toj temi posvećuje romane, eseje, predavanja. Ta tema ga zaokuplja od prvih zabeleženih razmišljanja o Meksiku u knjizi *La historia verdadera de la conquista de Nueva España* Bernala Dijasa del Kastilja, koji je taj grad doživeo kao „una ciudad bellísima, original, y vista como un sueño“¹⁷³ (Fuentes, 1999c: 6:20-6:53), da bi potom bio on bio pretvoren u apokaliptički košmar, prvo dolaskom Kortesa, a kasnije „bolestima“ modernog društva: diktaturama, kriminalom, drogom, korupcijom. U delu Karlosa Fuentesa utopija je i revolucija – od *Smrti Artemija Krusa* do Fride Kalo i Dijega Rivere u *Godinama s Laurom Dijas*, čije umetničko stvaralaštvo odražava utopiju revolucije u oslobođenom Meksiku.

¹⁷⁰ Negativnu utopiju, distopiju. (Prev. aut.)

¹⁷¹ Književna terapija za zbunjivanje meksičke psihe. (Prev. aut.)

¹⁷² Otkriće Evrope od strane karipskih Indijanaca, Susret dva sveta ili Veliki susret kultura. (Prev. aut.)

¹⁷³ Predivan, originalan grad, kao iz snova. (Prev. aut.)

5.4 Crna legenda

Među brojnim shvatanjima, tumačenjima, pa čak i filozofijama velikog istorijskog trenutka kakvo je predstavljalo otkriće Amerike, najznačajnije mesto zauzma takozvana *crna legenda*, a u sklopu nje i praroditelji hispanoameričkog čoveka kojima se, kao što smo već nagovestili, smatraju španski konkvistador, osvajač Meksika, Ernan Kortes, i astečka robinja La Malinće. Osim što je ovom *hispano-američkom* paru posvetio najveći prostor u svom romanesknom, esejističkom i pripovednom delu – ako ne računamo grad Meksiko, koji je često protagonista Fuentesovih romana – Karlos Fuentes je osećao ljudsku i stvaralačku potrebu da stavi do znanja koliko je Kolumbov / Pizarov/ Kortesov poduhvat doneo uzajamno dobro s obe strana Atlantika, jer „hubo un intercambio de novedades, de cosas nunca vistas con anterioridad por los europeos o por los americanos.”¹⁷⁴ (Fuentes 2010: 253). Upravo u tom odrazu dva kontinenta u ogledalu Karlos Fuentes vidi krucijalni trenutak istorije zemalja španskog govornog područja i neiscrpn i izvor svog književnog stvaralaštva.

Istorijska kontroverza o osvajanju Amerike stara više od pet vekova, takozvana „crna legenda“, *leyenda negra*, zasnovana je na „Opinión contra lo español difundida a partir del siglo XVI“¹⁷⁵ (*Diccionario de la lengua española* RAE, 2001, str. 1371) i „surgió junto con la mas generalizada preocupación sobre el mal tratamiento de los indios una vez que se sometían o eran conquistados“¹⁷⁶ (Bethell, 1990: 17). Prvi sveštenik koji će u Novom svetu braniti prava Indijanaca bio je fratar teolog i pariski

¹⁷⁴ Došlo je do razmene novih stvari, koje ni Evropljani ni Amerikanci nikada ranije nisu videli. (Prev. aut.)

¹⁷⁵ „Anti-španskom mišljenju koje je počelo da se širi u XVI veku.“ (Prev. aut.)

¹⁷⁶ Pojavila se zajedno sa najopštijom brigom o lošem ophođenju prema probljenim Indijancima. (Prev. aut.)

đak Fransisko de Vitoria (Francisco de Vitoria, 1489-1546) čije aristotelovsko učenje je bila okosnica njegovog niza predavanja pod nazivom *Relectio de Indis*, koja je održao 1539. na Univerzitetu u Salamanci, postavivši svojim studentima pitanje „si les gustaría ver a los españoles tratados por los indios en España de la misma manera que los españoles trataban a los indios en América“¹⁷⁷ (Fuentes 2010: 161). Karlos Fuentes tu činjenicu iskoristio u romanu *Kristifor Nerođeni*, kao i u priči „Dve obale“ koja otvara zbirku-roman *Narandža*, gde fikcijom pokazuje kako je istorija zaista mogla imati biti obrnuti tok.

Za razumevanje opusa Karlosa Fuentesa i njegovu potragu za identitetom, „crna legenda“ je od presudnog značaja, podjednako u kontekstu Latinske Amerike i Španije, koja predstavlja poseban domen Fuentesovog interesovanja, u ličnom, opštem i književnom smislu. Za tu „legendu“¹⁷⁸ o brutalnosti Španaca pročulo se pre Las Kasasa¹⁷⁹, ali je prva javna optužba upućena njegovim sunarodnicima osvanula u

¹⁷⁷ Da li bi voleli da vide da se Indijanci ponašaju prema Špancima na isti način kao što su se Španci ponašali prema Indijancima u Americi. (Prev. aut.)

¹⁷⁸ Iako je španska književnica, aristokratkinja i prva profesorka na nekom španskom univerzitetu – na katedri za neolatinske književnosti na Centralnom Univerzitetu u Madridu – Emilija Pardo Basan (Emilia Pardo Bazán) govorila o „crnoj legendi“ u Parizu 1899, smatra se da je taj pojam prvi put upotrebio istoričar, sociolog i prevodilac pri španskom Ministarstvu, Hulijan Huderijas (Julián Juderías) 1914. godine. Stotinu godina nakon prvog izdanja njegove knjige *Leyenda negra de España* (2014) objavljeno je memorijalno obnovljeno drugo izdanje (dostupno i u elektronskom Kindle formatu), koje otvara predgovor urednika Luisa Espanjola (Luis Español). Osim što predočava stavove o crnoj legendi kroz vekove, Huderijas sagledava uticaj crne legende na španski mentalitet i pojedince tokom istorije (od XVI do kraja XIX veka), kao i odnos prema tom problemu iz religijske perspektive. „Crna legenda“ je temeljno opisana u delu *Povest o hispanoameričkoj crnoj legendi (Historia de la leyenda negra hispanoamericana)*, 1943) argentinskog istoričara Romula Karbije (Rómulo Carbia), a njome se decenijama bavio i profesor hispanoameričke istorije na Univerzitetu u Granadi Migel Molina Martines (Miguel Martínez), od studije *La leyenda negra* (1991) do članka *La Leyenda Negra revisitada: la polémica continúa* (2012). Rezultati novih istraživanja iz 2015. godine, koje ćemo prepustiti sudu vremena, kazuju da su američki narodi bili biološki nespretni za evropske bolesti i da je čak 95% stanovništva podleglo epidemijama.

¹⁷⁹ Avgusta 1550. je u Valjadolidu održana velika rasprava između Bartolomea de las Kasasa, koji nije dovođio u pitanje špansku misiju u Indijama, ali je smatrao da ona treba da bude sprovedena mirnim putem, i biskupa iz Čijapasa Hinesa Sepulvede, koji je pokušavao da dokaže da su latinoamerički urođenici divljaci, kanibali i varvari. U *Istoriji Latinske Amerike* Lesli Betel (Leslie Bethell), na pitanje kako opravdati ponašanje španskih konkistadora u Indijama, odgovor nalazi takođe u stavovima Fransiska de Vitorije, koji je tvrdio da je postojao zakon nacija, *jus genitum*, koji se odnosio na čitavo čovečanstvo, po kojem su Španci imali pravo da trguju sa Indijancima i da im propovedaju Jevandjelje, a Indijanci su bili obavezni da ga prime mirnim putem; „si no lo hacían así, entonces los españoles tenían una causa justa para la guerra“ (Bethell, 1990: 18). Taj njegov stav su, vremenom, činjenice opovrgavale, ali je Karlos V, po povratku u Španiju nakon dvogodišnjeg odsustva, po hitnom postupku doneo nove zakone (Leyes Nuevas) o Indijama 1542. godine – kojima su se mnogi odmah suprotstavili, uključujući Ernana

*Kratkom izveštaju o uništenju Indija (Brevísima relación de la destrucción de las Indias)*¹⁸⁰, objavljenom u Španiji 1552. Premda je želela da uveća svoje prihode u Indijama, Kruna je morala i da zaštiti Indijance, ali je osim teritorijalne distance postojala i ogromna distanca između namera i prakse (Bethell, 1990: 21). U *Odbrani hispanstva (Defensa de la hispanidad)* Ramiro de Maestu (Ramiro de Maeztu) ukazuje na činjenicu da je Las Kasas rodonačelnik „crne legende“, budući da je učestvovao u pohodima i prisustvovao ubistvima Indijanaca, da bi, pod ličnim utiskom stao u njihovu odbranu i postao „njihov apostol“ (Maeztu, 1934: 32). Osim toga što je podržao kardinala Himenesa da Sisnerosa (Jiménez y Cisneros) u sprovođenju reformi kolonijalne vlasti, kaže Maestu, Las Kasas „es inspirador de aquella reforma de las leyes de Indias, a la cual se debe la incorporación de las razas indígenas a la civilización cristiana“¹⁸¹ (Maeztu, 1934: 32). Ipak, Karlos Fuentes ukazuje na još nešto:

En los dibujos de De Bry, que acompañaron en su gran éxito al volumen del padre Las Casas sobre la *Destrucción de las Indias*, está el origen de la llamada Leyenda Negra de una España brutal, sanguinaria y sádica, empeñada en torturar y asesinar a sus súbditos coloniales, en tácito contraste, sin duda, con la pureza inmaculada de los colonialistas franceses, ingleses y holandeses. Sin embargo, mientras que éstos piadosamente disfrazaban sus propias crueldades e inhumanidades, nunca hicieron lo que España sí permitió. Éste fue un debate que duró más de un siglo, sobre la naturaleza de los pueblos conquistados y los derechos de la Conquista: el primer debate moderno sobre

Kortesa i Hinesa de Sepulivedu (Ginés de Sepúlveda) – godine 1550. privremeno su obustavljene sve ekspedicije ka Novom svetu¹⁷⁹, da bi 1573. godine zvaničnim ukazom reč „conquista“ (osvajanje) bila zamenjena rečju „pacificación“ (primirje). Karlo V Habzburški odnosno Karlos I od Španije, pre nego što će umreti 1558. godine, podelio je svoje nasleđstvo na sledeći način: njegov brat Fernando nasleđio je carsku titulu i nemačke zemlje u Austriji, dok je njegov sin Felipe stekao Španiju, španski deo Italije, Nizozemlje i Indije (Bethell, 1990: 28).

¹⁸⁰ U prilog surovosti i nasilnosti španskih osvajača govore Bartolome de las Kasas (Bartolomé de las Casas) u delu *Kratka izveštaj o uništenju Indija*¹⁸⁰ (*Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, 1552), Ernan Kortes (Hernán Cortés) u svojim pismima-hronikama upućenim kralju Karlosu (Karlu) V *Cartas de relación* (1519-1526), a utemeljeno je i mišljenje da je genocid počeo samim otkrićem Amerike 1492. godine, „que no es más que un punto en un largo proceso muy complejo“¹⁸⁰ (del Castillo, 2013, poz. 61). S druge strane, brojna svedočanstva kazuju da je Kolumbo morao da upotrebi maštu kako bi uverio špansku kraljicu Izabelu I (Isabel I de Castilla) da je ulaganje španske krune imalo smisla jer je tobože otkrio velika bogatstva koja su se ogledala u šumama, biserima i zlatu (iako se nijedan kralj u to nije lično uverio, budući da je prvi španski vladar koji je posetio Ameriku bio Huan Karlos I, koji je bio na prestolu od 1763. do 1808).

¹⁸¹ Podstakao tu reformu zakona o Indijancima, koja je zaslužna za uključivanje domorodaca u hrišćansku civilizaciju. (Prev. aut.)

los derechos humanos. Algo que jamás parece haber preocupado a los otros poderes coloniales¹⁸² (Fuentes, 2010: 161).

U odrednici *México* knjige *En esto creo*, Fuentes naglašava: „el sueño del conquistador – su asombro – pronto se convirtió en la pesadilla del mundo indígena. (...) El soñador se convirtió en el destructor. Pero en medio, no olvidemos, también fue el deseador: complejo deseo de fama y de oro, de espacio y de energía, de imaginación y de fe”¹⁸³. (Fuentes, 2000: 81). On na istom mestu podseća da je otkriće Amerike prerasló u osvajanje i da je dobronamerni španski konkistador i hroničar Bernal Dijás del Kastiljo „Es nuestro primer escritor: inaugura la narrativa en lengua española del Nuevo Mundo”¹⁸⁴ (Fuentes, 2000: 81).

U svojim razmišljanjima o Španiji i Novom svetu, Karlos Fuentes piše da u svesti Latinoamerikanca postoje mnogi stereotipi, mnoge „Španije“; jedna od njih je „Španija iz 'crne legende': inkvizicije, netolerancije i kontrareformacije“ (Fuentes, 2013: poz. 123), druga „Španija bikova, Karmen i flamenka“ treća „Španija majka (...) surovog konkistadora i svetog misionara“ (Fuentes, 2013: 131). A iz te Španije potiče drvo pomirenja, naranžino drvo koje je središnji simbol Fuentesove istoimene knjige¹⁸⁵ iz 1993. godine i lajtmotiv koji povezuje pet priča u njoj, odnosno novela, kako ih naziva Húlio Ortega (2008: 29), od kojih tri počivaju na dualitetu: „Dve Amerike“, „Dve Numansije“, „Dve obale“. Fuentes ovde ispisuje svoju verziju istorije tako što

¹⁸² Od De Brijevih crteža, koji su ilustrovali Las Kasasovu knjigu o *Uništenju Indija* i doživeli jednako velik uspeh, vodi poreklo takozvana Crna legenda o brutalnoj, krvožednoj i sadističkoj Španiji, koja se nije libila da muči i ubija svoje kolonijalne podanike, za razliku, nesumnjivo i prećutno, od netaknute čistote francuskih, engleskih i holandskih kolonijalista. Međutim, premda su ovi bogobojažljivo maskirali sopstvena okrutna i nehumana dela, nikada nisu učinili to što je Španija sebi dozvolila. Ta rasprava o prirodi osvojenih naroda i prava Konkiste trajala je više od jednog veka: bila je to prva moderna debata o ljudskim pravima. A taj problem po svoj prilici nikada nije brinuo druge kolonijalne sile. (Prev. aut.)

¹⁸³ Konkistadorov san – njegovo čuđenje – ubrzo se pretvorilo u košmar domorodačkog sveta. (...) Sanjar je postao uništitelj. Ali između toga, ne zaboravimo, bio je čovek željan slave i zlata, prostora i energije, mašte i vere. (Prev. aut.)

¹⁸⁴ Naš prvi pisca: on započinje pisanje na španskom jeziku u Novom svetu. (Prev. aut.)

¹⁸⁵ Roman *El naranjo, Narandžino drvo*, prvo je objavljen sa podnaslovom “ili krugovi vremena” (“o los círculos del tiempo”), ali je u drugom izdanju podnaslov izbačen. U srpskom prevodu Milorada Todorovića takođe ga nema.

razlaže mozaik „crne legende“ na pet delova i u njihovo središte postavlja njene buduće protagoniste: Kristifora Kolumba, Ernana Kortesa i njegove sinove – Martina Španca i Martina mešanca – i Heronima de Agilara, „Španca koji je neko vreme proveo kao zarobljenik Indijanaca, a zatim postao Kortesev prevodilac“ (Mančić Milić, 2000: 66). Simbol narandže je simbol mešanja rase, „una alegoria cultural de los tiempos históricos, pero también como la sensorialidad plena del instante fugaz“¹⁸⁶ (Ortega, 2008: 29). U poslednjoj priči „Dve Amerike“, narator Kolumbo, španski Sefard, u prvom licu ispisuje fragmente iz svog dnevnika, a njegova zalopojka prognanog Jevrenija koji tuguje za domovinom zapravo je izmirenje „crne“ i „ružičaste“ legende: „uprkos tvojoj okrutnosti, volimo te, Španijo, i tebi čeznemo da se vratimo. Jednoga dana primićeš svoju skitalačku decu, zagrlićeš ih, zatražiti oprost, priznati našu odanost tvojoj zemlji. Vratićemo se u svoje domove. Ovo je ključ. Ovo je molitva“ (Fuentes, 2000: 2010).

Fuentesov Kolumbo odlučuje da svoje otkriće, Novi svet, ne otkrije domovini: vraća se tek nakon pet vekova, jer beše „izgubio svaku predstavu o vremenu i prostoru“ (Fuentes, 2000: 217), a u ruci steže semenje narandže, s kojim je pre pet vekova otišao u svoj pohod, da poseje novu rasu.

Ovom temom bavi se u više navrata i Mirjana Sekulić (2011, 2012, 2013, 2014), koja primećuje da u Fuentesovoj viziji „Colón admite ser un astuto observador y pensador del mundo y de la propia identidad. Él manipula los hechos y crea el mito del paraíso“¹⁸⁷ (Sekulić, 2013: 186), ali da „las confusiones sobre su propia identidad le ayudan a cumplir el silencio sobre las tierras descubiertas del mismo modo que la identidad plural de Colón le ayuda a enfrentarse a otra cultura“¹⁸⁸ (Sekulić, 2013: 188).

¹⁸⁶ Kulturnu alegoriju istorijskih vremena, ali i čulnost punu prolaznosti trenutka. (Prev. aut.)

¹⁸⁷ Kolumbo priznaje da je bio mudri posmatrač i mislilac sveta i sopstvenog identiteta. On manipuliše činjenicama i stvara mit o raj. (Prev. aut.)

¹⁸⁸ Zbunjenost sopstvenim identitetom pomaže mu da ispuni tišinu o otkrivenim zemljama, baš kao višestruki identitet pomaže Kolumbu da se suoči da drugom kulturom. (Prev. aut.)

Smatrajući da jednostrano sagledavanje tog fenomena nije opravdano, Fuentes poziva na dublje promišljanje i šire sagledavanje pojma „crne legende“, čiji kontrapunkt je takozvana „ružičasta legenda“¹⁸⁹, koja je potekla iz Evrope – Holandije, Italije i dakako Španije – u vidu opravdanja istorijskih događaja i veličanja španskih pohoda i doprinosa na američkom kontinentu. Karlos Fuentes, kako u esejima tako i u fikciji, istrajno nastoji da pomiri dve krajnosti i da ukaže na, obostranu dobrobit te dve strane sveta koje spaja isti jezik i uzajamno obogaćuje višeslojna kultura.

5.5 Ernan Kortes

Do pravog spoja dva kontinenta došlo je rođenjem prvog meleza (*mestizo*)¹⁹⁰, a smatra se da je to bio sin španskog osvajača Ernana Kortesa i pripadnice astečkog naroda Malinalji Tenepatl (Malinalli Tenépatl). Karlos Fuentes ovo dvoje jedinstvenih ljubavnika prvi put spominje u svom prvom romanu, i vraća im se u bezmalo svakoj narednoj knjizi. Kortes je prisutan romanu *Promena kože* 1967, u esejima *Novi hispanoamerički roman* 1969. – gde autor, uvek u dijalogu sa sobom ili drugima, pita: „¿Cómo inventar personajes más fabulosos que Cortés y Pizarro...?“¹⁹¹ (Fuentes,

¹⁸⁹ Kada je reč o toj temi, naročito je značajno razmišljanje Euarda Galeana „Ni leyenda negra ni leyenda rosa: recuperar la realidad“ (Ni crna ni ružičasta legenda: povratak stvarnosti), gde urugvajski pisac ističe varljivu prirodu te dve suprotstavljene ideje, koje ne oslikavaju ni istoriju ni stvarnost, kao i delo delu *Leyenda negra: historia y opinión* autora Rikarda Garsije Karsela (Ricardo García Cárcel), koje nudi

pregled mišljenja pojedinačnih zemalja (Francuske, Italije, Nizozemlja, Portugala, Engleske) o španskoj konkisti, sagledana u vremenskom rasponu od XVI do XX veka.

¹⁹⁰ Značajno je reći da je prvi istorijski tekst koji je napisao jedan melez bio deo *Comentarios reales de los incas* Peruanskog hroničara Garsilasa de la Vege Inke, sina španskog konkistadora i princeze naroda Inka. Reč je o prvom značajnom delu peruanske književnosti i jednom od ključnih dela kolonijalnog perioda. *Kraljevski komentari o inkama* imaju devet knjiga i 262 poglavlja, Garsilaso je počeo da ih piše 1586. godine, a objavljeni su 1609. u Lisabonu. Osim što obuhvataju dragocenu istorijsku građu, sadrže i nove imenice kojima su nazvane generacije rođene u Peruu: *criollo*, *mestizo*, *mulato*, *cholo* i druge.

¹⁹¹ Kako izmisliti likove koji bi bili veličanstveniji od Kortesa i Pisara? (Prev. aut.)

2013c: pos. 1268); u dramskom tekstu *Sve mačke su mrke* (*Todos los gatos son pardos*, 1970); eseji *Zakopano ogledalo* (1992, 2010) donose obilje dragocenih podataka o Kortesu; zbirka *Narandžino drvo* (1993) obiluje Fuentesovim vizijama španskog osvajača; u autorovoj antologiji *Pet meksičkih sunaca* Kortés je jedna od centralnih ličnosti / likova, a Fuentes o njemu piše i u *Velikom latinoameričkom romanu* 2011: „Cortés es el gran personaje maquiavélico del descubrimiento y la conquista del Nuevo mundo”¹⁹² (Fuentes, 2011: 38). Prilikom susreta sa astečkim vladarom, koji će promeniti sudbinu oba naroda, „Moctezuma se rige por el destino. Cortés, por la voluntad. Ambos se encaran con una de las confrontaciones más dramáticas de la historia”¹⁹³ (idem). Te makijavelističke¹⁹⁴ pojmove Fuentes će iskoristiti i za naslov svog romana *Volja i sreća* (*La voluntad y la fortuna*) iz 2008. godine.

Pored pomenutih dela, Fuentes uzgred pominje Ernana Kortesa i La Malinche u romanima *Nelagodno društvo*, *Dijana ili usamljena boginja lova*, romanu u devet priča *Kristalna granica*, romanima *Orlovom presto* i *Godine s Laurom Dijas*, te u esejističkim delima *U to verujem* i *Servantes ili kritika čitanja*.

Zaljubljenik u viteške romane, propali student i maštoviti sanjar, Ernan Kortés imao je 19 godina kada se zaputio u Novi svet, a 34 godine kada je stigao u Meksiko i, zahvaljujući iluziji domorodaca da je božanstvo koje je poslalo proročanstvo, dobio na dar Malintzin, la Malinče ili donja Marinu (1502-1529), lepu Indijanku koju su roditelji prodali u roblje. Ona je postala Kortésova ljubavnica i njegov prevodilac, „žena

¹⁹² Kortés je veliki makijavelistički lik otkrića i osvajanja Novog sveta. (Prev. aut.)

¹⁹³ Moktesuma se upravlja sudbinom. Kortés, voljom. Obojica se suočavaju sa jednim od najdramatičnijih sukoba u istoriji. (Prev. aut.)

¹⁹⁴ Fuentes to naročito potkrepljuje u *Zakopanom ogledalu*, gde kaže: „Ernana Kortésa treba smatrati jedinstvenom figurom renesanse iz još jednog razloga, pored njegovih vojnih poduhvata. On je bio makijavelistička ličnost koja je sama sebe opovrgla. Makijaveli je, nesumnjivo, stariji brat osvajača Novog sveta. Pa šta je *Vladalac* nego priručnik za novog čoveka renesanse, novog čoveka koji je spreman da stvori sopstvenu sudbinu posredstvom volje i uprkos providenju, oslobođen prekomernih obaveza prema nasleđenim privilegijama ili plemenitoj krvi? *Vladalac* osvaja kraljevstvo ovoga sveta, kraljevstvo nečega što je negacija Utopije. Ali Kortés je bio *Vladalac* koji zapravo to nikada nije bio” (2010: 156). (Prev. aut.)

konkistadora, izdajnica Indijanaca“ (Fuentes, 2013: pos. 1451) i „protagonista jedne od najvažniji epizoda u istoriji Amerike“ (Mančić Milić, 2000: 66). Uz njenu pomoć Kortes se, nakon što je 1519. godine spalio brodove kako bi sprečio povlačenje svoje vojske, odvažio da 1521. godine, sa nekoliko stotina ljudi, pođe u meksičku prestonicu i pokori poslednjeg astečkog vladara Moktesumu (Montesumu), u čijoj palati su „čak i zidovi bili od zlata“ (Fuentes, 2013: pos. 1489). U jednoj od najvećih bitaka u istoriji Kortes „no solo destruyó el más grande centro del poder indígena y religioso en Norteamérica hasta aquel tiempo. También escenificó, en las figuras de Cortés y Moctezuma, uno de los grandes choques entre civilizaciones opuestas que el mundo jamás haya visto“¹⁹⁵ (Fuentes, 2013: pos. 1504).

Kortes i Malincin su u brojnim Fuentesovim knjigama prisutni na dva načina: u vidu likova odnosno istorijski značajnih ličnosti: kao roditelji prvog meleza, izdanka evropske i domorodačke krvi, temelja hispanoameričkog identiteta, ili kao tek uzgred spomenut prvi hispano-američki par u istoriji, uvek s razlogom. U brojnim intervjuima, Karlos Fuentes kaže da je „Hernán Cortés es el hombre más importante de la historia de México“¹⁹⁶ (Fuentes, 1977: 1:12:12) i da je ljubavna veza između njega i Malinche „esencial para entender la historia de México, porque el peor insulto que hay en México es ‘el hijo de La Malinche’, ‘el hijo de la Chingada’, el hijo de la mujer violada, el bastardo. Entonces México siempre se ha sentido como un país huérfano, un país sin padre, porque el conquistador, Hernán Cortés, tuvo este hijo natural, violó a la mujer nativa, y luego la abandonó“¹⁹⁷ (Fuentes, 1977: 1:23: 25-1:23:53).

Proučavajući intervju koje je Karlos Fuentes davao tokom karijere (smatra se da ih je bilo preko hiljadu), došli smo do jedne zanimljive opaske koja se tiče Ernana

¹⁹⁵ Ne samo što je uništio dotadašnji najveći centar domorodačke i verske moći u Severnoj Americi, već je otelotvorio, u figurama Kortesa i Moktesume, jedan od najvećih sukoba između suprotstavljenih civilizacija koji je svet ikada video. (Prev. aut.)

¹⁹⁶ Kortes je najvažniji čovek u istoriji Meksika. (Prev. aut.)

¹⁹⁷ Od presudnog značaja za razumevanje istorije Meksika, jer je najgora uvreda koja u Meksiku postoji kada nekome kažete da je „sin Malinče“, „sin Čingade“, sin silovane žene, kopile. Otuda se Meksiko uvek osećao kao zemlja siročić, zemlja bez oca, jer je konkistador, Ernan Kortes, imao zakonitog sina, ali je silovao domorotkinju i potom je napustio. (Prev. aut.)

Kortesa u kontekstu jednog od najznačajnijih Fuentesovih likova, Artemija Krusa. Naime, prijatelj meksičkog pisca, engleski kritičar Stiven Boldi (Steven Boldy) primetio je izvesnu glasovnu podudarnost između njihova dva imena – Hernán Cortés, Artemio Cruz – ali i još neke zajedničke crte, koje Fuentes, prema našem saznanju, otkriva jedino u intervjuu sa Marijom Viktorijom Rejsabal (María Victoria Reyzábal):

Las carreras de ambos comienzan en Veracruz. Barrenan las naves de su pasado. Violan a Marina-Regina. Someten a Bernal-Moctezuma. Y se casan con Catarinas. Le juro que nunca se me ocurrió esto, pero voy a creer desde ahora en estructuras automáticas y desplazamientos freudianos del trabajo onírico al trabajo material. Claro, Cruz o Cortés, Cara o Cruz, lo Cortés no quita lo Cuauhtémoc, etcétera, y tanto Boldy en Inglaterra como yo en México estamos tratando de leer textos que nos despierten de la pesadilla de la historia.¹⁹⁸ (Fuentes, 1999: 126-127).

U romanu *Cambio de piel*, „la mejor realización de sus exploraciones narrativas y de su versión de una modernidad tan rica como conflictiva”¹⁹⁹ (Ortega, 2001: prólogo) autor nam predstavlja magičan i opasan Meksiko u kojem je hram-piramida Čolula mesto gde se održavaju astečke ceremonije, ali i prinose ljudske žrtve²⁰⁰. Četvoro glavnih junaka – Elizabet (Elizabeth, Liz, Betele, Lisbeth, Lizzie, Betty), Jevrejka iz Njujorka; njen muž, propali pisac, Meksikanac Havijer; arhitekta češkog porekla Franc, koji je za vreme Drugog svetskog rata projektovao nacistički logor i Meksikanka Isabel, mlađa verzija Elizabet, odražen čak i u imenu – sticajem okolnosti dolaze u sveti grad Asteka u kojem, „contagiados por la vida muerta de este pueblo”²⁰¹ (Fuentes, 2001: 18),

¹⁹⁸ Karijera obojice počinje u Verakrusu. Uništavaju brodove svojih prošlosti. Siluju Marinu-Reginu. Pokoravaju Bernala-Moktesumu. I venčavaju se Katarinom. Kunem vam se da mi to nikada nije palo na pamet, ali od sada ću verovati u automatske strukture i frejdovsko prenošenje oniričnog rada u materijalni rad. Naravno, Krus ili Kortesa, Kara ili Krus, dolazak Kortesa ne okončava vladavinu Kuautekota, i tako dalje. Pritom i Boldi u Engleskoj i ja u Meksiku pokušavamo da čitamo tekstove koji nas bude iz košmara istorije. (Prev. aut.)

¹⁹⁹ Najboljem ostvarenju njegovih narativnih istraživanja i njegovoj verziji modernog sveta, koji je istovremeno i bogat i konfliktan. (Prev. aut.)

²⁰⁰ Fuentes u mnogim esejima pominje doprinos Migela Leona Portilje razumevanju drevne kulture Meksika. Jedna od njegovih dragocenih knjiga, *Tajne starog Meksika*, koja obuhvata i njegove prevode starih kodeksa, pevanja, letopisa, prevedena je i na srpski jezik (Metaphysica, 2005).

²⁰¹ Zaraženi mrtvim životom tog mesta. (Prev. aut.)

iznose na videlo tajne i tmine svojih života tragajući za *promenom kože*, sopstvenim vaskrsenjem. Fuentes u ovom delu pod maskom savremenog Meksika (1965. godine) otkriva odraz prošlosti (1519, godinu kada je Kortes poharao Čolulu) dok se poigrava svojom opsesivnom temom: „La identidad es proteica; se refleja el yo por medio de los dobles y se refracta mediante caricaturas“²⁰² (Gyurko, 1971: 689). U pasažima koje u prvom licu govori narator, Vergilije (koji se skriva iza maske/imena *Xipe Totec, Nuestro Señor el Desollado*, drugim rečima *menja kožu*, što nam pisac otkriva u uvodu u treće poglavlje, koje počinje do tada neobjavljenom pesmom Oktavija Pasa), saznajemo da on prati svoje likove kao što je u *Božanstvenoj komediji* to činio latinski pesnik, o čemu će kasnije biti reči. U kontekstu istorijskog spoja Evrope i Hispanske Amerike, ovakvu složenu intertekstualnu strukturu možemo tumačiti na sledeći način: „En el plano histórico – el pasado – la llegada de las tropas de Hernán Cortés significa el encuentro de dos mundos. En el plano del presente – el 11 de abril de 1965 – la llegada de los personajes a Cholula indica el encuentro de los pasados, la evocación“²⁰³ (Csikós, 2001: 196). U tom istorijsko-oniričnom, realistično-imaginarnom prostoru, „el conquistador de México se identifica como Teúl por parte de los caciques de Cholula, los aztecas le ponen el apodo Señor Malinche, el narrador exterior, omnisciente, le nombra extremeño...“²⁰⁴ (Csikós, 2001: 193). Dakle, Kortes je Uzurpator, čovek sa više lica, sa barem dva identiteta, dve kože koje menja u skladu sa okolnostima.

U romanu *Promena kože*, baš kao i u *Najprozračnijem kraju*, Fuentes Kortesa nekoliko puta naziva „Gospodin Malinče“: „los de Cholula se burlan del Señor Malinche. Los tlaxcaltecas murmuran al oído de Cortés: guárdate de Cholula y del

²⁰² Identitet je promenljiv. „Ja“ se odražava posredstvom dvojnika i prelama se pomoću karikatura“ (Prev. aut.)

²⁰³ Na istorijskom planu – u prošlosti – dolazak trupa Ernana Kortesa predstavlja susret dva sveta. Na polju sadašnjosti – 11. april 1965. – dolazak osoba u Čolulu ukazuje na susret prošlih vremena, prisećanje. (Prev. aut.)

²⁰⁴ Osvajača Meksika glavešine Čolule identifikuju kao Teula, Asteci mu daju nadimak Gospodin Malinče, a spoljašnji, sveprisutni narator, naziva ga Ekstremadurac. (Prev. aut.)

poder de México”²⁰⁵ (Fuentes, 2001: 15), dok čitav prizor na početku romana odaje realističnu sliku:

Las huestes españolas duermen junto al río. Los indios les hacen chozas y las vigiliass se prolongan. Escuchas, corredores de campo, noche fría. En la noche llegan los emisarios de Cholula. Traen gallinas y pan de maíz. Cortés, con la camisa abierta al cuello y de pelo desarreglado, se sujeta el cinturón y ordena a sus lenguas agradecer las ofrendas de Cholula, colocadas alrededor del fuego de la choza del capitán. Jerónimo de Aguilar, botas cortas y pantalón de algodón. Marina, trenzas negras y mirada irónica.²⁰⁶ (Fuentes, 2001: 16).

Dramski tekst *Sve mačke su mrke* nastao je u periodu Fuentesovih intezivnih razmišljanja o prvom Hispanoamerikancu i njegovom jeziku. U ovom komadu Fuentes zapravo rekonstruiše događaj koji, kao što smo u više navrata spomenuli, smatra presudnim za istoriju svog naroda: susret Ernana Kortesa i Malincin.

Treba imati u vidu činjenicu da je u ovom delu koncept moći usko poveza sa religijom i poimanjem sveta dve različite kulture: astečke i španske (Zúñiga Rivera, 2009: 14). U predgovoru svoje drame, Fuentes naglašava da je ideju da je napiše dobio zahvaljujući komentaru koji mu je Artur Miler uputio na svojoj farmi u Konektitatu: „lo que le había fascinado en la historia de la conquista de México era el encuentro dramático de un hombre que lo tenía todo – Moctezuma – y de un hombre que nada tenía – Cortés”²⁰⁷ (Fuentes, 2005b: 5), i rečenica Žaka Lakana koju je nekom prilikom pročitao: „El inconsciente es el discurso del otro”²⁰⁸ (idem), ali da taj komad (obred, ritual) koji se odigrava na astečkom dvoru i u taboru konkistadora 1519. godine,

²⁰⁵ Stanovnici Čolule ismevaju Gospodina Malinčea. Domoroci mrmljaju Kortesu u uvo: drži se podalje od Čolule i vlasti u Meksiku. (Prev. aut.)

²⁰⁶ Španski domaćini spavaju pokraj reke. Indijanci im prave kolibe i bdenje se produžava. Slušaš zvuk sa polja, hladnu noć. Uveče dolaze glasnici iz Čolule. Nose kokoške i kukuruzni hleb. Kortés, razdrljene košulje i raščupane kose, pričvršćuje kaiš i naređuje da im se na njihovim jezicima zahvali za darove iz Čolule, postavljene oko vatre u kapetanovoj kolibi. Heronimo de Agilar, kratke čizme i pamučne pantalone. Marina, crne pletenice i ironičan pogled. (Prev. aut.)

²⁰⁷ U povesti o osvajanju Meksika fascinirao ga je dramatičan susret između čoveka koji je imao sve – Moktesume i čoveka koji nije imao ništa – Kortesa. (Prev. aut.)

²⁰⁸ Nesvesno je diskurs drugoga. (Prev. aut.)

zapravo predstavlja Fuentesov odgovor Meksiku i samom sebi, u vidu monologa, dijaloa i hora, ističući da u njegovom narodu „hablar a sí mismo es hablar con los demás”²⁰⁹ (idem).

U uvodnim razmišljanjima samog autora nalazimo suštinu njegove dodatašnjeg i potonjeg tumačenja konflikta presudnog za istoriju njegove postojbine i krucijalnih elemenata njegovog dela:

El poder y la palabra. Moctezuma o el poder de la fatalidad; Cortés o el poder de la voluntad. Entre las dos orillas del poder, un puente: la lengua, Marina, que con las palabras convierte la historia en ambos poderes en destino: el conocimiento del que es imposible sustraerse. Destino en y de la muerte, el sueño, la rebelión y el amor, le dice la Malinche a su hijo, el primer mexicano: muerte, sueño, rebelión y amor, no en cualquier orden, sino precisamente en ése, que indica los grados crecientes de la dificultad, de la carga y de la realización plena. Lo más fácil, entre nosotros, será morir; un poco menos fácil, soñar; difícil, rebelarse; difícilísimo, amar²¹⁰ (Fuentes, 2005b: 6-7).

Značajno je istaći još jednu činjenicu: Fuentes je, u razmaku od dve decenije, pružio dve različite vizije istog događaja: „En *Todos los gatos son pardos* se presenta la perspectiva azteca de la conquista, mientras que en *El naranjo* se revela la perspectiva española, conquistadora, pero la de un conquistador marginado de igual manera que los conquistados aztecas”²¹¹ (Sekulić, 2014: 114).

²⁰⁹ Govoriti sebi znači razgovarati sa drugima. (Prev. aut.)

²¹⁰ Moć i reč. Moktesuma ili moć fatalne sudbine; Kortes ili moć volje. Između dve obale, most: jezik, Marina, koja rečima pretvara istoriju obe sile u sudbinu: saznanje da je nemoguće pobeći. Sudbina u smrti i sudbina smrti, san, pobuna i ljubav, kaže Malinče svom sinu, prvom Meksikancu: smrt, san, pobuna i ljubav, to nije bilo kakav redosled, već upravo onaj koji ukazuje na sve veću težinu, na teret i na potpuno ostvarenje. Najlakše za sve bilo bi umreti; malo manje lako, sanjati; teško, pobuniti se; veoma teško, voleti.

²¹¹ U drami *Sve mačke su mrke* predstavljena je astečka perspektiva osvajanja, dok je u *Narandžinom drvetu* otkrivena španska perspektiva, osvajača koji je marginalizovan isto kao i osvojeni Asteci. (Prev. aut.)

Ernan Kortes sveprisutan je i u antologijskoj kompilaciji *Pet meksičkih sunaca* (2000), koja ubuhvata fragmente iz gotovo celokupnog Fuentesovog opusa: od pripovetke „Ćak Mol“ i romana *Najprozračniji kraj*, preko *Smrti Artemija Krusa*, *Tera Nostre*, *Starog Gringa* i *Kristifora Nerođenog*, do *Godina s Laurom Dijas* i *Zakopanog ogledala*. Fuentes ovde sažima teme koje su od najvećeg značaja za stvaranje, razvoj i sudbinu Meksika, uključujući i temu jezika, u čijem su središtu Ernan Kortes, Malinće i Heronimo de Agilar. U opisima Ernana Kortesa, Fuentes predočava sliku cele Latinske Amerike: „Hernán Cortés, mezcla deslumbrante de razón y quimera, de voluntad y flaquezas“²¹² (Fuentes, 2013c: pos. 666) i erotizuje istorijski intimni susret Evrope i Amerike: „La Malinche le había arrancado la lengua española al sexo de Cortés, se la había chupado, se la había castrado sin que él lo supiera“²¹³ (Fuentes, 2013c: pos. 855). Takođe treba naglasiti da Fuentes u toj knjizi objavljuje i priču „Konkistadorovi potomci“ napisanu 1992. u Eskorijalu i prethodno objavljenu i zbirci *Narandžino drvo*, čiji su akteri Kortesovi sinovi, Martin I i Martin II.

S obzirom na istorijski značaj praroditelja indoameričkog čoveka i nadahnuće koje je Karlos Fuentes tokom života crpeo iz povesti o njima, ne čudi činjenica da je u njegovom opusu pored španskog osvajača Ernana Kortesa – oca hispanoameričkog identiteta – sveprisutna i njegova ljubavnica, savetnica i prevoditeljka Malincin zvana La Malinće.

²¹² Blistav spoj razuma i himere, volje i slabosti. (Prev. aut.)

²¹³ Malinće je iščupala španski jezik iz Kortesovog muškog obeležja, posisala ga je, kastrirala ga je, a da on to nije ni znao. (Prev. aut.)

5.6 La Malinće

Uprkos brojnim novijim studijama o toj najpoznatijoj Indijanki u celoj latinoameričkoj istoriji, Malincin, Malinalji ili La Malinće (1502-1529), moglo bi se reći da su istorijski podaci o njoj i dalje šturi. Poznato je da su je roditelji prodali u roblje – dakle, izdali je, da je ponuđena Kortesu kao jedna od dvadeset robinja i da je bila s njim do 1524, kada ju je on dao vojniku Huanu Haramilju, s kojim je imala imanje i ćerku Mariju. Postoje razne verzije priče o Malinće, koje tokom poslednjih decenija postaju sve brojnije; jedne su na tragu istorijskih činjenica, a druge sve bliže mitu i legendi: „Se trata de un ser que se ha instalado en la memoria colectiva como un símbolo maldito y ambivalente: es el arquetipo de la tradición de la patria y al mismo tiempo la madre simbólica de los mexicanos, el paradigma del mestizaje”²¹⁴ (González Hernández, 2002: 41). U narodnoj tradiciji Malinće često povezuju sa likovima majke-narikače Ljorone (La Llorona²¹⁵) i Čingade (La Chingada²¹⁶), pa čak i sa Devicom od Gvadalupe (Virgen de Guadalupe²¹⁷), „el principal referenete ideológico femenino de la

²¹⁴ To je biće koje je ušlo u kolektivno pamćenje kao proklet i ambivalentan simbol: ona je arhetip tradicije svoje domovine, i istovremeno simbolična majka Meksikanaca, paradigma mešanja rasa. (Prev. aut.)

²¹⁵ Reč je o jednom od najubedljivijih ženskih likova iz hispanoameričke usmene folklorne tradicije, legendi koja ima brojne varijante, ali sve počivaju na zamisli žene koja je ubila ili izgubila svoju decu, te ogrezla u tugu i jeziv plač zastrašuje svakoga ko je vidi ili čuje. Pretpostavlja se da legenda vodi poreklo od prehispanskih naroda.

²¹⁶ Reč sa brojnim značenjima, koja je dugo bila zabranjena kao pogrдна, ali ju je Oktavio Pas „vaskrsao“ u knjizi *Lavirint samoće* da bi objasnio suštinu meksičkog bića i identiteta. Na pitanje ko je Čingada, on kaže: „pre svega, to je majka. Ne jedna majka od mesa i kostiju, već jedan mitski lik. *Chingada* je jedna od meksikanskih predstava majčinstva, poput narikače ili 'paćene majke meksikanske' koju slavimo 10. maja. *Chingada* je majka koja je propatila, metaforički ili realno, radnju rđavu i sramno implicitnu u glagolu koji joj daje ime.“ (Pas, 1995: 65).

²¹⁷ Bogorodica koja se prikazala Indijancu Huanu Dijegu 1531. godine u Meksiku. Zaštitnica Meksika i cele Latinske Amerike.

sociedad mexicana²¹⁸ (González Hernández, 2002: 41), koja je predstavljala meksički odgovor na najveći problem identiteta, sirotanstvo: „La gran respuesta política de la colonia española fue crearle a una madre a los mexicanos: la Virgen de Guadalupe. (...) El símbolo de nuestra maternidad pura es la anti-malinche. Sustituimos a La Malinche con la Virgen de Guadalupe, y al papá ausente, a Hernán Cortés, con el señor presidente de la República”²¹⁹ (Fuentes, 1977: 1:24:00 1:24:29).

O značaju njenog udela u istoriji Hispanske Amerike možda najbolje govori činjenica da je Kortes dobio nadimak „Malinchi“, o čemu svedoči i Bernal Dijaz del Kastiljo: „Llamaban a Cortés Malinchi y así le nombraré de aquí adelante Malinchi en todas las pláticas que tuvieramos con cualesquier Indios, así desta Provincia, como de la ciudad de México, y no le nombraré Cortés, sino en parte que convenga”²²⁰ (Díaz del Castillo, 2014: 209), a kao razlog što su mu nadenuli to ime Dijaz del Kastiljo navodi: „que como Doña Marina nuestra lengua estaba siempre en su compañía, especialmente quando venían Embaxadores, o pláticas de Caciques, y ella lo declaraba en lengua Mexicana, por esta causa le llamaban a Cortés el Capitan de Marina, y para más breve le llamaron Malinchi”²²¹ (Díaz del Castillo, 2014: 209).

Laura Eskivel će u romanu *Malinče* takođe navesti ovakve razloge, ali će dodati i jedno objašnjenje: „Malinče je na izvestan način moglo da znači 'Malinaljin gospodar’“ (Eskivel, 2007: 90).

²¹⁸ Glavnu feminističku ideološku referencu meksičkog društva. (Prev. aut.)

²¹⁹ Veliki politički odgovor španske kolonije bio je da stvori Meksikancima majku: Devicu od Gvadalupe. (...) Simbol našeg čistog materinstva je anti-malinče. Zamenili smo Malinče Devicom od Gvadalupe, a zamena za odsutnog oca, Ernana Kortesa, postao je predsednik republike. (Prev. aut.)

²²⁰ Kortesa su zvali Malinči, i od tada su ga svi zvali Malinči, u svakom razgovoru koji smo obavljali sa Indijancima, kako u ovoj pokrajini, tako i u gradu Meksiku, te ga ni ja neću zvati Kortes, već onako kako priliči. (Prev. aut.)

²²¹ Jer pošto je naš jezik Donja Marina uvek bila u njegovom društvu, naročito kada bi dolazili izaslanici, ili pregovarači poglavara, a ona bi govorila na meksičkom jeziku, pa su stoga Kortesa zvali Kapetan Marina, ili još kraće, zvali su ga Malinči. (Prev. aut.)

Gotovo da nema knjige Karlosa Fuentes, istraživanja o njemu i intervjuja koje je dao da se ne pominje Donja Marina: „La Conquista de México no pudo haber ocurrido sin la presencia de esta mujer indígena”²²² (Fuentes, 1999: 81), koja je, kako god da je zvali, imala odlučujuću sudbinu za hispanoamerički narod: „Se conviritó en ‘mi lengua’”²²³ (Fuentes, 2010: 133), postala je Kortesoov glas, glas budućeg identiteta: „cuando el propio conquistador, Hernán Cortés, había sido silenciado por la Corona de España que le negó poder político en recompensa a sus hazañas militares, quizá sólo la voz de la Malinche permaneció”²²⁴ (Fuentes, 2010: 139).

Ime Malinće različito je tumačeno tokom istorije²²⁵. Nacionalistička struja u Meksiku vekovima je stvarala mit o Malincin kao negativnoj junakinji hispanoameričke istorije, arhetipu izdaje, optužujući je da je glavni krivac za uništenje prehispanskog sveta. Taj nacionalistički mit, stvoren tek u XIX veku – naime, „tek od nastanka nezavisne meksičke nacije iskristalisala se legenda o Malincin, La Malinće, Marini ili gospa Marini (Mančić Milić, 2000: 67) – još više će se proširiti u XX veku, „en el que se hacen de uso común los neologismos ‘malinchismo’ y ‘malinchista’ con los que designar a cualquier oposición u opositor a la ideología oficial”²²⁶ (González Hernández, 2002: 44). Dakle, ta „Velika Posrednica“ (Mančić Milić, 2000: 73) obrela se na dvomeđi civilizacija gde je tokom zajedničkog života sa španskim osvajačem utrla stazu „biološkog i kulturnog mešanja“ (Mančić Milić, 2000: 66) u čijoj osnovi je počivala veština i taktika – prevođenja

²²² Osvajanje Meksika ne bi moglo da se odigra bez prisustva te domorotkinje. (Prev. aut.)

²²³ Postala je „moj jezik“. (Prev. aut.)

²²⁴ kada je samog konkistadora, Ernana Kortesa, učutkala španska Kruna koja je odbila da mu da političku moć kao nagradu za vojne podvige, možda je ostao samo glas Malinće. (Prev. autl)

²²⁵ Povodom pet vekova od otkrića Amerike, Cambridge University Press je između 1984. i 1992 objavio *Istoriju Latinske Amerike (The Cambridge History of Latin America)* u 16 tomova: od prekolumbovskog doba i konkiste do kraja XX veka. Urednik tog kapitalnog izdanja je bio engleski istoričar i univerzitetski profesor Lesli Betel (Leslie Bethell). Premda ćemo u nekoliko navrata posezati za njegovim knjigama, koje su u svakom pogledu dragocene kada je reč o Latinskoj Americi, moramo da primetimo da ni u jednom od tomova Betel ne spominje Malinće, Malinalji niti Marinu.

²²⁶ Kada su ušli u upotrebu neologizmi „malinćizam“ i „malinćista“, koji su služili da označe bilo kakav otpor ili protivljenje zvaničnoj ideologiji. (Prev. aut.)

Premda je neosporna uloga Malincin u stvaranju nacionalnog meksičkog identiteta, primetno je da kreolski autori ne pripisuju Malinće značajnu ulogu u ključnim epizodama konkiste, dok brojni španski hroničari u njoj vide protagonistu velikih krvavih bitaka. Takođe, jedni je napadaju, drugi je smatraju majkom meksičke domovine, a treći Božjom izaslanicom koja je spasla urođenički živalj. Sredinom XX veka, Oktavio Pas će u *Lavirintu samoće* (1950) ponuditi svoje viđenje ovog problema: u poglavlju *Los hijos de la Chingada* Pas kaže: „u suprotstavljenosti sa Gvadalupom, koja je Majka devica, *Chingada* je silovana Majka“ (Pas, 1995: 73). Meksički nobelovac svoje poimanje vezuje za Osvajanje, Konkistu, „que fue también una violación, no solamente en el sentido histórico, sino en la carne misma de las indias. El símbolo de la entrega es doña Malinche, la amante de Cortés“²²⁷ (Paz, 1998: 35). Kada je reč o ovoj osetljivoj temi, Pas i Fuentes su istomišljenici: Marina je otelotvorenje, odnosno simbol Indijanke koju je Španac zaveo, silovao i ostavio, a kojoj deca nisu oprostila što je pošla za njim (Paz, 1998: 35; Fuentes, 2010: 178).

Uprkos različitim tumačenjima, skrajnutom i istaknutom prisustvu u rečnicima, priručnicima i studijama²²⁸, primetno je iz decenije u deceniju sve veće interesovanje za Malincin. Godine 2000. španska izdavačka kuća Espasa objavljuje dopunjeno izdanje enciklopedijskog rečnika *Nuevo Espasa ilustrado* u kojem je Malinće definisana kao „Dama amerindia (primera mitad del s. XVI). Hija de un cacique amerindio fue bautizada por los españoles como *Marina*. Ayudante de Cortés por su conocimiento del nahua, fue su compañera y madre de su hijo, Martín“²²⁹ (2000: 1077). Iste godine

²²⁷ koja je takođe podrazumevala nasilnost, ne samo u istorijskom smislu, već i kada je reč o telu Indijanki. Simbol predaje je donja Malinće, Kortesova ljubavnica. (Prev. aut.)

²²⁸ U rečniku meksikanizama Felisa Ramosa I Duartea iz 1898. ne postoji odrednica *malinche* niti izvedenica te reči. Fransisko H. Santamaría (Francisco J. Santamaría) u svom *Rečniku meksikanizama (Diccionario de mexicanos)*, 1959) „pod odrednicom Malinće navodi da je ta reč 'u igri koju Indijanci čuvaju kao tradiciju drevnih meksičkih plesova, označava jedinu ženu prema kojoj se ophodi s poštovanjem i ceremonijalnošću“ (Mančić Milić, 2000: 67), dok naredni izvori mahom donose tumačenja pojmova koji su izvedeni iz njenog imena.

Cátedra publikuje *Diccionario de hispanoamericanismos no recogidos por la Real Academia (formas homónimas, polisémicas y otras derivaciones morfosemánticas)* koji donosi izvesne promene u shvatanju pojma, i ilustruje to sledećim primerima:

malinchismo, m. Admiración exagerada hacia lo extranjero –muy especialmente lo norteamericano– que suele ir acompañada de desprecio por lo nacional. (Méx.) „El concuñado, como para disculparse, hizo gala de cigarrillos americanos, filtro blanco... como vivía por 'los Nortes'. Malinchismo.²³⁰ (...) Traería también dólares?“ (F. del Paso, *José Trigo*, 178)

malinchista. adj. Dícese a la persona aficionada a lo extranjero –especialmente a lo norteamericano–, y que desprecia lo nacional. (Méx.) „(...) el pueblo mexicano no perdona su tradición a la Malinche. (...) De ahí el éxito del adjetivo despectivo 'malinchista', recientemente puesto en circulación por los periódicos para denunciar a todos los contagiados por tendencias extranjerizantes. Los malinchistas son partidarios de que México se abra al exterior (...)“²³¹ (O. Paz, *El laberinto de la soledad*, 78). (2000: 313).

Diccionario breve de mexicanismos Gida Gomesa de Silve (Guido Gómez de Silva) iz 2001. definiše *malinchismo* na sledeći način: “(De *Malinche*, del náhuatl *Malintzin*, muerta hacia 1550, esclava indígena a la que Hernán Cortés hizo su amante.) m. Complejo de apego a lo extranjero con menosprecio de lo propio; u skladu s tim, *malinchista* (De *malinchismo*.) adj. y com. Que tiene el complejo de apego a lo extranjero con menosprecio de lo propio”²³² (2001: 130).

²²⁹ Ameroindijanska žena (prva polovina XVI veka). Čerka amerindijanskog poglavice koju su Španci krstili imenom Marina. Kortesova pomoćnica zbog znanja nauatl jezika, bila mu je družbenica i majka njegovog sina, Martina. (Prev. aut.)

²³⁰ Preterano divljenje prema stranim stvarima – naročito severnoameričkim – koje je često praćeno preziranjem prema nacionalnom. (Meks.) „Šurak, da bi se izvinio, teatralno je izvadio američke cigarete, eli filter... kao što žive „Severnijaci“. Malinčizam. (...) Da nije možda imao i dolare?“ (Prev. aut.)

²³¹ Kaže se za osobu koja je odviše sklona stranim stvarima – naročito severnoameričkim – i koja prezire nacionalno. (Meks) „meksički narod neće oprostiti Malinče izdaju. Otuda pogrdni pridev „malinčista“, koji je počeo da cirkuliše i u novinama kako bi optužio sve koji su zaraženi stranim trendovima. Malinčisti su pristalice ideje da se Meksiko otvori ka inostranstvu. (Prev. aut.)

Novi *Rečnik meksikanizama* Meksičke akademije za jezik iz 2010. godine (proširen u novom, štampanom i elektronskom izdanju 2016) beleži pojam *malinche* samo kao pridev kojim upućuje na *malinchista*. Pojam *malinchismo* objašnjava kao „actitud de quien muestra preferencia por lo extranjero con menosprecio de lo propio”²³³ (2016: 934), dok *malinchista* označava pojam „referido a la persona, que muestra preferencia por lo extranjero con menosprecio de lo propio. ‘Eres muy malinchista porque prefieres esa marca sólo porque es gringa’”²³⁴ (idem).

Kristina Gonsales Ernandes (Cristina González Hernández) u svojoj studiji *Doña Marina (La Malinche) y la formación de la identidad mejicana* (2002) napominje da su krajem XX i početkom XXI veka primetne promene u tumačenju figure Malincin u kontekstu njene uloge u Konkisti, ali ne toliko u domenu istorije koliko u esejistici, romanima i pozorišnim komadima (164), među kojima ističe dramu Karlosa Fuentesa *Todos los gatos son pardos*.

Smatrajući da je Marina „un puente entre las dos orillas”²³⁵ (Stais, 1971: 468), Džejms Steis, u jednom od prvih tumačenja Fuentesove drame, prepoznaje da Karlos Fuentes, već usredsređen na fundamentalne aspekte svog književnog stvaralaštva „intenta en términos contemporáneos la mutilación temporal y la falsa máscara y su transparencia – en las palabras de Octavio Paz – de la identidad esencial del mexicano, de establecer, de una vez para todas, la responsabilidad que tiene cada mexicano de identificarse con el verdadero origen de su ser”²³⁶ (Stais, 1971: 468). Preplićući mnolog i dijalog, Fuentes se gotovo poistovećuje sa Malincin, otvarajući zavese na

²³² (Od Malinće, na nauatl jeziku Malincin, umrla oko 1550, domorodačka robinja koju je Kortes uzeo za ljubavnicu) m. Komplex vezanosti za strano uz prezir prema domaćem. (Prev. aut.)

²³³ Ponašanje onoga ko pokazuje sklonost prema stranom i prezir prema sopstvenom. (Prev. aut.)

²³⁴ Odnosi se na osobu koja pokazuje sklonost ka stranom i prezir prema sopstvenom. „Ti si pravi malinčista jer više voliš ovu marku samo zato što je grčka. (Prev. aut.)

²³⁵ Most između dve obale. (Prev. aut.)

²³⁶ Pokušava u savremenim uslovima privremeno da se oslobodi lažne maske i njene transparentnosti, koja – po rečima Oktavija Pasa – predstavlja suštinsku meksičkog identiteta, i da, jednom za svagda, uspostavi odgovornost koju bi svaki Meksikanac trebalo da ima u pogledu poistovećivanja sa istinskim poreklom svog bića. (Prev. aut.)

pozornici meksičke istorije rečima kojima sama Indijanka traga za svojim pravi imenom, za sopstvenim identitetom:

Malintzin, Malintzin, Malintzin... Marina, Marina, Marina... Malinche, Malinche, Malinche... Tres fueron tus nombres, mujer: el que te dieron tus padres, el que te dio tu amante y el que te dio tu pueblo... Malintzin, dijeron tus padres: hechicera, diosa de la mala suerte y de la reyerta de sangre... Marina, dijo tu hombre, recordando el océano por donde vino hasta estas tierras... Malinche, dijo tu pueblo: traidora, lengua y guía del hombre blanco (...) Diosa, Malintzin; puta, Marina; madre, Malinche²³⁷ (Fuentes, 2005b: 13-14).

Nakon Kortesovog uveravanja da je običan čovek i sopstvene vere da „nisu sve mačke mrke“ niti svi konkistador / ljudi isti, ostvarivši kletvu svog naroda mešanjem svoje krvi s krvlju konkistadora, Marina upravo u ime svog naroda, vapajem urođenika, preklinje Kortesa da ne ruši njihov svet, da ne uništava njihov identitet: „Oh, señor, trata de entendernos, danos una oportunidad, no borres nuestros sueños de la tierra con tu espada, no destruyas nuestra frágil identidad; toma lo que está construido aquí y construye al lado de nosotros; déjanos aprender de tu mundo, aprende tu del nuestro!”²³⁸ (Fuentes, 2005b: 153).

Osim što otvara mnoga pitanja vezana za identitet hispanoameričkog čoveka, ovaj komad ima izuzetan značaj kako za opus Karlosa Fuentesa tako i za savremeno meksičko pozorište: „pasa a ser un acto de rebelión cuyas nueve escenas conllevan los diversos propósitos del autor: librar el teatro contemporáneo de las tradiciones de un

²³⁷ Malincin, Malincin, Malincin... Marina, Marina, Marina... Malinće, Malinće, Malinće... Tri behu tvoja imena: ono koje su ti dali roditelji, ono koje ti je dao ljubavnik i ono koje ti je dao tvoj narod... Malincin, rekoše tvoji roditelji: čarobnica, boginja zle sreće ogrezla u krvi... Marina, reče tvoj čovek, sećajući se okeana kojim je došao do ovog tla... Malinće, reče tvoj narod: izdajice, jeziku i vodiču belog čoveka. (...) Boginja, Malincin; kurva, Marina; majka, Malinće. (Prev. aut.)

²³⁸ O, gospodaru, pokušaj da nas razumeš, daj nam priliku, ne uklanjaj naše snove sa zemlje svojim mačem, ne uništavaj naš krhki identitet; uzmi to što je ovde sagrađeno i izgradi tu pokraj nas; dozvoli nam da naučimo od tvog sveta, nauči ti od našeg. (Prev. aut.)

realismo artificial, sustituyendo los elementos tradicionales dramáticos – que intensifican lo artificial – para enfocar en lo esencial y auténtico²³⁹ (Stais, 1971: 468).

U prvom romanu Karlosa Fuentesa, *Najprozračniji kraj* (1958, memorijalno izdanje iz 2008), među brojnim indeksima na kraju romana, za koji je autor lično uradio redakturu, nalazi se i indeks imena meksičkih ili stranih ličnosti iz istorije, koje su uticale na kulturni, politički ili društveni život u Meksiku. Tu postoji sledeća odrednica: „*Malinche* (C1502-C1529), intérprete de Hernán Cortés, asesoró a los españoles sobre las costumbres sociales y militares de los mexistas para poder conquistar Tenochtitlan”²⁴⁰ (Fuentes, 2008: 666).

U *Promeni kože* meksički pisac „brani“ Malinće postavljajući sebi i drugima pitanje da li bi bilo bolje da je istroja imala drugačiji tok:

Edén subvertido por tus hijos descastados que prefieren salir al mundo con una quijada de burro para no pudrirse encerrados y regresan con la pródiga herida abierta de la Malinche, madre traidora que se dejó fornicar para que tú y yo nacióramos. ¿O de veras cree alguien que hubiera sido mejor derrotar a los españoles y continuar sometidos al fascismo azteca?²⁴¹ (Fuentes, 2001: 389-390)

U drugoj polovini romana, opisujući sedam piramida koje se se kriju jedna unutar druge, a obavija ih poslednja, sedma, *Gran Cu de Cholula*, autor naglašava da na svake pedeset dve godine, nakon što se ispuni domorodački ciklus vremena i života, nastaje nova piramida koja kao volšebnim trikom prekrije ostale. Taj pejzaž oko poslednje piramide, koju su otkrili Španci, i koja će, kao što nam autor na početku

²³⁹ On postaje čin pobune čijih devet scena podrazumevaju različite naume autora: osloboditi savremeno pozorište tradicija veštačkog realizma, zamenivši tradicionalne dramske elemente – koji naglašavaju izveštačenost – da bi se stavio akcenat na suštinsko i autentično. (Prev. aut.)

²⁴⁰ Prevoditeljka Ernana Kortesa, obavestavala je Špance o društvenim i vojnim običajima meksičkog naroda kako bi mogli da osvoje Tenočtitlan. (Prev. aut.)

²⁴¹ Eden koji podrivaju vaša deca otpadnici, koji bi radije da odu u svet sa magarcem izobličene vilice da ne bi ovde istruleli zatvoreni, a vraćaju se sa otvorenom ranom Malinće, majke izdajice koja se prepustila bludu da bismo se ti i ja rodili. Zar zaista neko misli da bi bolje bilo poraziti Špance i nastaviti život pod astečkim fašizmom? (Prev. aut.)

romana najavljuje, u cikličnom ponavljanju vremena i prostora biti grobnica jednog od protagonista, Fuentes opisuje uverljivo:

Un paisaje dulce y llano nos rodeaba, un panorama con centenares de iglesias distribuidas sobre el gran valle circular, encerrado entre los puntos cardinales el Popocatepetl y el Iztaccíhuatl nevados al occidente, las enormes faldas de la Malinche al oriente, los macizos de la Sierra Madre al sur, la lejana estrella blanca del Pico de Orizaba al norte: el valle, plano, punteado de árboles de copa redonda y cuadrados verdes y cúpulas de azulejo, brillaba bajo el sol, entre la calina que alejaba o disfrazaba los grandes conos volcánicos²⁴² (2001: 273-274).

Navodeći tvrdnju Džordža R. Mekmareja (George R. McMurray), Ljiljana Pavlović Samurović ističe da je *Promena kože* „egzistencijalistički roman u kome je iskazana pobuna ljudskog bića (Elizabete) protiv apsurdnosti i tragike ljudske sudbine; to je majstorska interpretacija čovekovog traganja za identitetom“ (Pavlović-Samurović, 1993: 399).

U romanu *Cristóbal Nonato* Fuentes naziva Malinche „la traidora amante del conquistador, la puta madre del primer mexicano“²⁴³ (1992: 33), ali višestruko ističe njen značaj, kroz fikciju, u priči „Dve obale“ objavljenoj u knjizi *Narandžino drvo*, i u esejima *Veliki latinoamerički roman*, gde poslednji put naglašava da „una nueva realidad nació con la Malinche“²⁴⁴ (Fuentes, 2011: 42). U „Dve obale“ Malinče jezikom i utrobom predstavlja most između dva vremena i dva naroda: ona „quiere la

²⁴² Okruživao nas je ljubak i ravan krajolik, panorama sa stotinama crkava raspoređenih po velikoj kružnoj dolini, zatvorenoj između četiri strane sveta: snežnih Popocatepetla i Istaćiatla na zapadu, ogromnih Malinćinih sukanja na istoku, masiva Sijera Madre na jugu, udaljenih belih zvezda vrha Orisaba na severu: dolina, ravna, posuta drvećem okruglih krošnji, sa zelenim kvadratima i plavetnim kupolama, blistala je pod suncem, između izmaglice koja je udaljavala ili prekrivala velike vulkanske kupe. (Prev. aut.)

²⁴³ Izdajnica ljubavnica konkistadora, kurva majka prvog Meksikanca. (Prev. aut.)

²⁴⁴ Nova stvarnost je stvorena sa Malinće. (Prev. aut.)

destrucción de Moctezuma y, a la vez, se constituye madre de la nueva raza”²⁴⁵ (Fernández Valledor, 1995: 43).

U romanu *Hidrina glava*, Fuentes oslikava savremeni Meksiko u kojem se traga za crnim zlatom – naftom, magnetski privlačnom za nove „osvajače“, ovoga puta iz Sjedinjenih Američkih Država, a svoju omiljenu žensku figuru, Malinće, sagledava kroz lik Rut (Ruth) čija izdaja i predusretljivost prema novim osvajačima nudi briljantnu paralelu sa astečkom robinjom.

5.7 Dvojniki / Dvojnost

Nakon što smo predočili značaj dijaloga koji Karlos Fuentes neprestano vodi sa istorijom, i samim sobom, kao i njegov stav o višestrukoj, polifonijskoj složenosti kulture Latinske Amerike na kojoj se temelji njen identitet, želimo da istaknemo još jednu karakteristiku dela meksičkog pisca, a to je dualitet odnosno dvojnost, na ličnom, kolektivnom i univerzalnom nivou. Fuentes kroz sopstvenu fikciju sučeljava istoriju Španije i Latinske Amerike; Rima i Meksika, hrišćanskog i astečkog Boga, ali i pojedinca i njegovog dvojnika, budući da „en la novelística de Fuentes los desdoblamientos de van expandiendo en el espacio y en el tiempo, no solo en los seres”²⁴⁶ (Valenzuela, 2104: 171) i da „comprensión entre el yo y el otro es comparable a la relación entre autor y personaje, o entre escritor y lector”²⁴⁷ (Fuentes, 1998: 52).

²⁴⁵ Želi uništenje Moktesume i istovremeno postaje majka nove rase. (Prev. aut.)

²⁴⁶ U Fuentesovim romanima dvojnost se ogleda u prostoru i vremenu, a ne samo u ljudima. (Prev. aut.)

²⁴⁷ Razumevanje između „ja“ i drugoga uporedivo je sa odnosom između autora i lika, ili između pisca i čitaoca. (Prev. aut.)

Smatrajući da postoje barem dve mitske figure koje u mašti oličavaju čovekovog dvojnika: *genius* i *doppelgänger*, Luisa Valensuela predlaže „que pensemos en el *genius* como el acompañante de Fuentes en su trayectoria literaria”²⁴⁸ (2014: 173).

Delo Karlosa Fuentesesa koje možda najbolje sve to sažima, jeste njegova rana novela *Aura* (1962), predmet brojnih proučavanja hispanista, književnika i komparatista širom sveta (Durán, 1976; Anđić, 1978; Goytisolo, 1994; Gutiérrez Mouat, 2004; Csikós, 2009), u kojem Fuentes „ha construido el texto a base de dualidades, lo cual le permite ampliar la perspectiva del mismo, presentar mejor la lucha de la existencia humana, y lo que es más importante, explicar el fenómeno cultural americano”²⁴⁹ (Fernández Valledor 1995: 42). Povest o nastanku te novele, Karlos Fuentes ispisuje u jedinoj knjizi koju je u celini napisao na engleskom jeziku, esejima pod nazivom *Myself with others* (1981), posvećenim Filipu Rotu i Kler Blum odosno razmišljanjima o Servantesu (i kritici čitanja), Didrou, Gogolju, Bunjuelu, Borhesu, Garsiji Markesu, a ponajviše autorovom sopstvenom delu. Začeta u Parizu, pod svežim utiskom Mizogučijevih i Bunjuelovih filmova, *Aura* je nastala pod još snažnijim utiskom operске dive Marije Kalas, „with the freshest, most glorious voice that I have ever heard”²⁵⁰ (Fuentes, 1990: 41), koju je slušao u *Travijati* 1951. godine u Meksiku: „This woman made me shake violently, for no reason I could immediately discern. While we dined, I tried to speak to her at the same time that I spoke to myself”²⁵¹ (Fuentes, 1990: 41). Marija Kalas bila je direktno nadahnuće za Auru: „in that instant I discovered the true origin of *Aura*: its anecdotal origin: (...) she transforms her voice into that of an old woman and gives that ancient voice the inflection of madness”²⁵² (Fuentes, 1990: 42-43).

²⁴⁸ Da mislimo o genijalnosti kao o pratiocu Karlosa Fuentesesa na njegovom književnom putu. (Prev. aut.)

²⁴⁹ Izgradio tekst na dualitetima, što mu omogućava da proširi perspektivu štiva, da bolje predstavi borbu ljudskog postojanja, i što je najvažnije, da objasni latinoamerički kulturni fenomen. (Prev. aut.)

²⁵⁰ Sa najsvežijim, najveličanstvenijim glasom koji sam ikada čuo. (Prev. aut.)

²⁵¹ Zbog te žene sam počeo silovito da drhtim, a nisam mogao da razlučim šta je razlog tome. Dok smo večerali, pokušao sam da razgovaram sa njom, istovremeno govoreći sam sebi.

²⁵² U tom trenutku sam otkrio pravo poreklo Aure: njeno anegdotsko poreklo: (...) ona transformiše svoj glas u glas stare žene, dajući tom drevnom glasu primesu ludila. (Prev. aut.)

Poigravajući se narativnim glasovima i relativnošću vremena u autentičnom odrazu gotičkog žanra, Fuentes u ovoj noveli u središte priče postavlja tri lika: mladog historičara Felipea Montera, devojke Aure i starice Konsuelo, koja ga angažuje da dopiše memoare njenog muža. Osim što projektuje dvostruki identitet dve žene, autor u svoju igru ubacuje i čitaoca, kojem se obraća u drugom licu:

Llega un personaje que eres tú. Tú llegas, tú entras, tú tocas la puerta. Es el lector, eres tú, se enamora de la joven y descubre el final que la joven es una emanación de la vieja, a la cual la presencia de él y el amor de él le ha dado una vida de juventud, pero en realidad, cuando ese amor se está agotando, vuelve a ser la vieja, no es más que la vieja, y él parece prisionero de la vieja para siempre²⁵³ (Fuentes, 1977: 1:13:23: 1:13:48)

Aura je neposredno vezana za Fuentesov jednako uspešan roman koji je napisao i objavio u isto vreme: *Smrt Artemija Krusa*. Ta dva romana takođe se ogledaju jedan u drugom: „las dos se refieren – *Artemio Cruz* a una muerte desfrazada de vida y *Aura* a una vida desfrazada de muerte. Son historias bastante gemelas²⁵⁴ (Fuentes, 1977: 1:13:07)

U delu *Daleka rodbina (Una familia lejana)*, koje je posvetio svom velikom prijatelju Luisu Bunjuelu, smatrajući vreme provedeno pored njega „jednom od najvećih privilegija u svom životu“ (Fuentes, 2005: 31). Fuentes u središte radnje stavlja dva dečaka istog prezimena, ali različitog porekla: Meksikanca Viktora Erediju i Francuza Andrea Erediju – kao omaž Hoseu Mariji de Erediji (José María de Heredia), „el francés de La Habana, el conquistador entristecido que regresa al viejo mundo cargando con fatiga las altaneras miserias de sus trofeos, la bestia expansiva y la flora viviente, el sol bajo el mar y los temblores de oro“²⁵⁵ (Fuentes, 1980: 128). U tom

²⁵³ Dolazi jedan lik, a to si ti. Ti dolaziš, ti ulaziš, ti kucaš na vrata. Čitalac, dakle ti, zaljubljuje se u devojku i na kraju otkriva da je ona emanacija starice, kojoj su njegovo prisustvo i njegova ljubav dali mlad život, ali zapravo, kada ta ljubav počne da jenjava, ona ponovo postaje stara, samo stara, a on ostaje njen zatvorenik zauvek. (Prev. aut.)

²⁵⁴ Ta dva romana upućuju jedan na drugi: Artemio Krus se odnos na smrt prerušen u život, a Aura na život prerušen u smrt. Te dve priče su veoma srodne. (Prev. aut.)

²⁵⁵ Francuz iz Havane, ožalošćeni osvajač koji se vraća u stari svet i nosi breme bede svojih nekadašnjih trofeja, krupnu životinju i živu biljku, sunce pod morem i zlatni zemljotres. (Prev. aut.)

romanu gde „el narrador de la historia le habla al escritor de la novela (en una duplicación complementaria) del pequeño mexicano y su ‘permanencia paciente junto a un espejo vacío, hasta encarnarlo, dotarlo de la imagen pedida’”²⁵⁶ (Valenzuela, 2014: 170), u atmosferi koja odiše snovima i maštom, meksički pisac suočava dva sveta (Starog i Novog), dve epohe (kolonijalizma i nezavisnosti) i dve zemlje (Francuske i Meksika). U Fuentesovom romanu „las historias se entrelazan, los personajes se metamorfosean, el uno es el otro”²⁵⁷ (Camacho-Gingerich, 1988: 61) odnosno „Victor y André ya no son André y Victor. Son un ser nuevo y distinto. Nadie los reconocería. Ni yo mismo”²⁵⁸ (Fuentes, 1980: 151).

U tom odrazu počiva sećanje vremena, talog prošlosti:

¿Recuerda usted ese momento en el que nuestro yo descubre lo que los siglos ha sabido? ¿Cómo es la sombra de un árbol, el olor de una flor o la nervadura transparente de una hoja? No hay que ir más lejos para conocer el abismo absurdo que separa la realidad persistente de las cosas del conocimiento de ellas que sólo yo, sin que cuente para nada esa persistencia o el saber que de ellas tienen o han tenido antes miles de millones de hombres, puedo adquirir para mí y que no podré, dolorosamente, transmitirle a nadie.²⁵⁹ (Fuentes, 1980: 68).

U dijalogu koji narator – Fuentes – vodi sa svojim prijateljem Brenlijem, pripovedajući događaje vezane za Uga Erediju, u glasovnoj polifoniji i prostornoj fikciji smenjuju se treće lice, koje oličava istorijsko/ prošlo vreme i prvo lice sadašnjeg

²⁵⁶ Narator povesti priča piscu romana (u komplementarnoj udvojenosti) o malom Meksikancu i njegovom „strpljivom boravku pred praznim ogledalom, sve dok ga ne oživi, dok mu ne da željeni odraz. (Prev. aut.)

²⁵⁷ Pripovesti se prepliću, likovi doživljavaju preobražaj, jedan postaje drugi. (Prev. aut.)

²⁵⁸ Viktor i Andre više nisu Andre i Viktor. Oni su novo i drugačije biće. Niko ih neće prepoznati. Čak ni ja. (Prev. aut.)

²⁵⁹ Sećate li se onog trenutka kada naše ja otkriva to što je vekovima poznato? Kakva je senka drveta, miris cveta ili prozirno vlakno lista? Ne treba ići dalje da bi se spoznao apsurdni ponor koji razdvaja upornu stvarnost od svega što znamo o njoj, što samo ja, ne računajući na trajanje ili saznanje koje o tome imaju ili su imali milijarde ljudi pre nas, mogu da pribavim za sebe, ali, bolno priznajem, ne mogu nikome da ga prenesem (Prev. aut.).

vremena. Stavljajući identitet u relaciju spoljašnjeg i unutrašnjeg sveta, autor ga na kraju preslikava na polje pojedinca i društva:

Intuición o conocimiento de algo que no nos sucedió a nosotros y que sin embargo determina una verdad que no quisiéramos ni siquiera sospechar, mucho menos admitir en los compartimientos ordenados de la buena razón socrática: alguien ha estado viviendo constantemente a nuestro lado, desde siempre, no sólo desde el instante de nuestro nacimiento sino exactamente *desde siempre*, una persona fundida en nuestra vida como el mar en el mar...²⁶⁰ (Fuentes, 1980: 216).

Tema maske i dvojnika, u neposrednoj relaciji sa temom identiteta, prisutna je i romanu *Promena kože*, gde već u naslovu primećujemo osnovnu nit koje će se pisac držati. On svoja razmišljanja sažima u više navrata: „cuando Dios dejó de ser el espectador del hombre, hubo que inventar otro testigo: el alter ego, Mr. Hyde; el doble, William Wilson“²⁶¹ (Fuentes, 2001: 289-290), a odmah potom dodaje: „cada personaje es otro, él y su máscara, él y su contrasentido, él y su propio testigo, contrincante y victimario dentro de él“²⁶² (Fuentes, 2001: 290). U obilju elemenata vezanih za postojbinu Karlosa Fuentesa u romanu *Promena kože* primetna je igra i zabava, pa samim tim i maskenbal. Prvi deo romana nosi naziv *Una fiesta imposible*, nemoguća zabava. Referencom na zabavu knjiga počinje („en el ánimo de los que quedan, se ha llegado al momento en que es más fácil y más legítimo imaginar que la fiesta no ha empezado nunca y nunca terminará“²⁶³, Fuentes, 2001: 58) i završava se („pequeño y pesado, envuelto en el edredón rojo que le arranco con menos furia que expectación,

²⁶⁰ Intuicija ili saznanje o nečemu što nam se nije desilo, ali što ipak određuje istinu u koju nismo želeli ni da posumnjamo, a kamoli da je priznamo u domenima koje uređuje dobar sokratovski razum: neko oduvek živi pokraj nas, ne samo od trenutka našeg rođenja već upravo oduvek, i ta osoba je uronjena u naš život kao more u more... (Prev. aut.)

²⁶¹ Kada je Bog prestao da bude posmatrač čoveka, morao je da izmisli drugog svedoka: alter ego, gospodina Hajda; dvojnika, Vilijama Vilsona. (Prev. aut.)

²⁶² Svaka osoba je neko drugi, on i njegova maska, on i njegova suprotnost, on i njegov sopstveni svedok, suparnik i žrtva u njemu samom. (Prev. aut.)

²⁶³ U glavama onih koji ostaju, došao je trenutak da je lakše i legitimnije zamisliti da zabava nikada nije počela i da se nikada neće završiti. (Prev. aut.)

inseguro de que es él, de que siga allí, de que la fiesta no haya terminado”²⁶⁴, Fuentes, 2001: 394). Zabava pod maskama, osim što omogućava da se izgovori istina, pruža mogućnost da se osoba preobrazi u svog dvojnika, da na lice stavi masku drugog bića (Csikós, 2001: 14). Fuentes ističe da je u životu svaki zajednički čin zabava: rođenje, venčanje, smrt. Zabava je to što spaja ljude, i to što čoveka razdvaja od sopstvenog bića: ples, dvoboj, pijanka, rat, zabava (Fuentes, 2001: 236).

U agonijskoj sceni između protagonista Havijera i Elizabet, ona ga optužuje da je kriv što više nema svoju ličnost, što joj je oduzeo identitet, dok on svaljuje na nju krivicu univerzuma, drevnih prekolumbovskih bogova i praiskonskog greha, zbog čega mora biti kažnjena, silovana, žrtvovana...: „...atarnos unos a otros, matarnos unos a otros, robarnos nuestra identidad solitaria, Ligeia, nuestra máscara secreta...”²⁶⁵ (Fuentes, 2001: 305). Fuentes ovde poseže za simbolom Ligeje, junakinje rane priče Edgara Alana Poa (1838), u kojoj se anonimni narator seća svoje rano preminule supruge. Ženi se ponovo, Rovenom, koja se razboli i umire, a kada primeti njeno rumenilo i pokuša da je oživi, ona se pretvara u Ligeju.

Na samom kraju romana *Elizabet, dragona*, lepa Jevrejka krupnih i tužnih sivih očiju, vraća se, kao i uvek, svom čoveku, ali on je tera od sebe baš kao što je Kortes oterao Marinu. Radnja se završava tamo gde je počela: u Tužnoj noći pokolja u meksičkom mestu Ócolula, gde je Kortes 1519. ubio blizu 6000 domorodaca, gde „el perro amarillo y babeante de Cholula va a terminar su merienda, va a hacer trizas esas vendas sucias que aún lo atan y luego, dragona, y luego... Sé que su apetito no está satisfecho”²⁶⁶ (2001: 414). Još jednom, istorija se ponavlja, skrivena pod drugim licem i imenom.

²⁶⁴ Mali i težak, umotan u crveni jorgan koji mu oduzimam sa manje besa nego što očekuje, nesiguran da li je to on, da li je još uvek tamo, da li je zabava završena. (Prev. aut.)

²⁶⁵ Vezuje nas jedne za druge, ubijamo jedni druge, krade naš samotni identitet, Ligeja, naša tajna maska... (Prev. aut.)

²⁶⁶ Žuti balavi pas iz Ócolule završice svoju užinu, raskomadaće te prljave zavoje kojima je još uvek povezan, a onda, zmajice, onda... Znam da njegov apetit nije zadovoljen. (Prev. aut.)

Meksički pisac na poslednjim stranicama romana spominje *Golem*, lik iz romana Gustava Mejrinka, crno-beli horor film *Nosferatu*, francusko-nemački film iz 1932. *Vampyr*, Vagnerovu operu *Das Rheingold (Staro zlato)* koja počiva na starogermanskoj mitologiji, nagoveštavajući svoje šire zanimanje za tu temu. Fuentes će se Ligeji/Roveni se vratiti dve godine kasnije, u noveli *Aura*, a donekle i u kratkom romanu *Vlad* kada bude pripovedao svoju verziju legende o grofu Drakuli.

Za Fuentesov roman *Hidrina glava* mogli bismo reći da počiva na temi dvojnika, maske i zamene identiteta, počev od naslova, preko fizičke transformacije glavnog lika, Feliksa Maldonada, i krune njegovog novog identiteta – novog imena: Dijego Velaskes, španskog slikara²⁶⁷ u čijem se autoportretu (dakako, reprodukciji) protagonista ogleda u hodniku svog stana:

Era una broma privada que tenían él y Ruth. Cuando vieron el original en el Museo del Prado, los dos rieron de esa manera nerviosa con que se rompe la solemnidad de los museos y no se atrevieron a decir que Félix era el doble del pintor. ‘No, Velázquez es tu doble’, dijo Ruth y a la salida se compraron la reproducción²⁶⁸ (Fuentes, 1979: 40).

Fuentesov posthumno objavljeni roman *Fridrih na balkonu*, donosi novo autorovo poigavanje sa identitetima, udvajanje ličnosti do te mere da protagonisti naposljetku zamene imena, „para presentar una vez más las dos caras de una misma moneda imposible“²⁶⁹ (Valenzuela, 2014: 170). U dijalogu koji vodi sa Fridrihom Ničeom, kojem je Bog, da bi mu dokazao da je ipak živ dao priliku da provede još jedan

²⁶⁷ Velaskes je ključni slikar Karlosa Fuentesa. Prisutan u više njegovih dela (*Servantes ili kritika čitanja, Tera nostra, U to verujem, Zakopano ogledalo*), Velaskes ima još jednu značajnu funkciju kod meksičkog pisca, a to je njegovo shvatanje čitalačke publike: naime, osim što slika *Menine* za Fuentesa predstavlja „princip moderne umetnosti“ (Fuentes, 2005: 233), ona takođe oličava njegov odnos prema čitaocu, koji je uvek u neposrednoj blizini, poput konkretnog sagovornika i saučesnika, za Fuentesu je čitalac „el tú del espectador que está viendo *Las Meninas*“ (Fuentes, 1977: 1:14:05), posmatrač Velaskesove slike.

²⁶⁸ Beše to privatna šala između njega i Rut. Kada su videli original u Muzeju Prado, oboje su se nasmejali nervozno, raspršivši svečanu atmosferu muzeja, i nisu se usudili da kažu da je Feliks slikarov dvojnik. „Ne, Velaskes je tvoj dvojnik“, rekla mu je Rut i na izlasku su kupili reprodukciju.

²⁶⁹ Kako bi još jednom prikazali dva lica nemogućeg novčića. (Prev. aut.)

dan na ovom svetu, Fuentes sažima univerzum sopstvene književnosti i čitavog čovečanstva. Ovaj roman, još uvek nedovoljno proučavan i tumačen, na promociji na Međunarodnom sajmu knjiga u Gvadalahari novembra 2012, nikaragvanski pisac Serhio Ramires okarakterisao je kao autorov književni, lični i ljudski testament.

Naposletku, osvrnućemo se i na motiv vampira, prisutan od početka Fuentesovog dela, u odrazu prehispanse tradicije: Iška Sjenfuegos oličava duh astekih domorodaca koji na kraju romana, poput vampira, traga za novim žrtvama. Isto to čini i Čak Mol, reinkarnacija Boga kiše, personifikacija domorodačke kulture, demon iz meksičke prošlosti čiji stomak čezne za novom krvlju. U romanu *Daleka rodbina* Fuentes takođe ima referencu na vampira: kada Brenli uputi opasku Ugu Erediji da ga nikada ne viđa danju, a on odgovori da kasno odlazi na spavanje, Bredli ga sa osmehom upita „¿Es usted un vampiro?“²⁷⁰ (Fuentes, 1980: 80), na šta Eredija, umesto odgovora, odlazi do lavaboa, skida ovalno ogledalo i vraća se s njim do kreveta na kojem je Bredli: „allí, se inclinó con el espejo detenido entre las manos hasta que su óvalo reflejase a ambos, el anfitrión u el huésped“²⁷¹ (Fuentes, 1980: 80). Ipak, ova tema zauzima središnje mesto u noveli *Vlad*, objavljenoj u knjizi *Neprijatno društvo* 2004, a potom i zasebno, 2010. U noveli koja obuhvata simbol ogledala, motiv identiteta, temu mita i dvojnika, Fuentesov Drakula, grof Vladimir Radu, odlazi u potragu za svežom krvlju u najmnogoljudniji grad na svetu: meksičku prestonicu.

²⁷⁰ Jeste li vi vampir? (Prev. aut.)

²⁷¹ Tamo se nagnuo sa ogledalom u rukama tako da njegov oval odrazi obojicu, gosta i domaćina. (Prev. aut.)

5.8 Ogledalo kao simbol indentiteta

Tvrdeći da je hispanoamerički identitet neraskidivo povezan sa španskim, takođe mnogostrukim, koji je počeo da se formira mnogo pre prvih istorijskih zapisa, Fuentes barok smatra izmeštenom umetnošću, sasvim drugačijom od evropske, i poredi ga sa ogledalom u kojem hispanoamerički čovek konstantno može da vidi svoj mutantski identitet (Fuentes, 2013, pos. 2702). Razmišljajući o Latinskoj Americi kao podneblju na kojem je ukorenjena i afrička kultura i religija, on zaključuje: „Možda je ovakvo indo-afro-latinoameričko sjedinjavanje bilo nužno kako bi se izgradio most preko Atlantika, da bi se nadvladao ambis prezira i sukoba, ne bismo li prepoznali svoj lik i u svojoj drugoj polovini koju predstavlja Španija“ (Fuentes, 2005: 106). Ali, u poglavlju „Život i smrt domorodačkog sveta“ (Vida y muerte del mundo indígena) on takođe piše o tome da je Amerika nekada bila pusta i prekrivena ledom, da su svi njeni stanovnici odnekud došli pre više desetina hiljada godina i da su tek nakon otkrovenja poljoprivrede, 7500-2500 godina pre Hrista, dobili prvo zno kukuruza, „zahvaljujući Kecalkoatlu, pernatoj zmiji, tvorcu čovečanstva“ (Fuentes 2013, pos. 1219), a time i prvo zno svog identiteta. Mnogo vekova kasnije, hispanoamerička društva, na putu ka nezavisnosti, sve svesnija svog osobenog identiteta, sve više su uviđala da njihova potraga za kulturnim obeležjima nisu vezana ni za civilizaciju ni za varvarstvo već da predstavljaju „un equilibrio inteligente y bien gobernado entre lo que éramos capaces de tomar del mundo y lo que éramos capaces de darle al mundo. (...) Tuvimos miedo de ser nosotros mismos, obligándonos a ser algo distinto, francés, norteamericano o inglés.“²⁷² (isto, poz. 4189).

²⁷² Inteligentna i dobro kontrolisana ravnoteža između onoga što smo bili u stanju da uzmemo od sveta i onoga što smo bili kadri da mu damo. (...) Plašili smo se da budemo to što jesmo, primoravajući sami sebe da budemo nešto drugo, francusko, severnoameričko ili englesko. (Prev. aut.)

U gradu Verakrusu, postojbini porodice Fuentes, meksički pisac tvrdi da se nalazi „el puerto de ingreso para el cambio, y al mismo tiempo el hogar perdurable de la identidad mexicana“²⁷³ (Fuentes, 2013, pos. 76). Naime, evropski i američki osvajači ušli su u Meksiko upravo kroz prestonicu olmečke kulture, naroda u čijim grobnicama su pronađena ogledala „cuyo propósito, ostensiblemente, era guiar a los muertos en su viaje a inframundo“²⁷⁴ (isto).

Podsećajući da je meksičko-katalonski pesnik Ramon Širau (Ramón Xirau) nazvao jednu od svojih knjiga *L'Espil Soterrat (Zakopano ogledalo)* i naglašavajući da je u središtu njegovog istoimenog dela ogledalo koje gleda iz Amerike na Mediteran i obratno, Fuentes ukazuje na višestruku simboliku tog predmeta s obe strane okeana. Takođe, u najznačajnijem književnom delu ne samo za Servantesa kao pisca već i za celokupno špansko govorno i literarno područje, *Don Kihote (Don Quijote)*, Vitez od ogledala pokušava da izleči veleumnog plemića odnosno maštoglavog idalga od njegovog ludila, dok „El viejo hidalgo tiene un espejo en su mente, y en él se refleja todo lo que Don Quijote ha leído y que, pobre loco, considera fiel reflejo de la verdad“²⁷⁵ (Fuentes, 2013, pos. 84).

A na obali sa španske strane Dijego Velaskes (Diego Velásquez) na slici *Las Meninas (Mlade plemkinje, 1656)* – grupnom portretu koji prikazuje scenu sa španskog dvora – prisutnoj i u sva tri dela romana *Terra Nostra*, „od prvog poglavlja, kada nas Polo Febo uvodi u priču u Parizu, pa do čuvene partije karata koju u istom gradu igraju likovi iz velikih romana hispanoameričke književnosti“ (Kovačević Petrović, 2015: 121), poigrava se prostorom i svetlom, naglašava značaj dvorskog slikara u doba Filipa IV i pomoću odraza kralja i kraljice u ogledalu uvodi sasvim originalnu igru pogleda u čijem središtu je posmatrač slike kao svedok umetničkog dela.

²⁷³ Ulazna luka za promene i istovremeno stalni dom meksičkog identiteta. (Prev. aut.)

²⁷⁴ Čija je svrha, navodno, bila da vodi mrtve na njihovom putu u podzemlje. (Prev. aut.)

²⁷⁵ Stari idalgo u glavi ima ogledalo, u kojem se ogleda sve što je Don Kihote pročitao i što, siroti ludak, smatra vernim odrazom istine. (Prev. aut.)

Glavno božanstvo astečke religije, Teskatlipoka, zvani „Zadimljeno ogledalo“, bio je rođeni brat „Pernate zmije“, Kecalkoatla, boga kiše i vetra, tvoritelja sveta i čovečanstva prema mitu iz srednjoameričkih predanja. Teskatlipoka je pomoću varljivog crnog ogledala obmanuo svog brata koji je u njemu video „masku svog lažnog identiteta, prepoznao je svoju tamnu stranu, pa se uplašio sopstvenog lika...“ (Eskivel, 2007: 88), a „činilo se da upravo to i Španci čine u slučaju Indijanaca, samo nekim novim blistavim ogledalima“ (idem, 71).

Podsećajući na legendu o Kecalkoatlu i ogledalu, Fuentes ukazuje i na „el cruel espejo social de *Los caprichos* de Goya, donde la vanidad es ridiculizada y la sociedad no puede engañarse a sí misma cuando se mira en el espejo de la verdad“²⁷⁶ (Fuentes, 2013, pos. 92). Ipak, u uvodnom tekstu drugog izdanja knjige *El espejo enterrado*, postavljajući retoričko pitanje – nama, sebi, uvek u dijalogu sa sobom i čitaocem – da li bismo se saglasili da ogledalo istovremeno odražava stvarnost i projektuje maštu, Fuentes nudi ključno tumačenje ogledala kao simbola: „Los espejos simbolizan la realidad, el Sol, la Tierra y sus cuatro direcciones, la superficie y la hondura terrenales, y todos los hombres y mujeres que la habitamos“²⁷⁷ (isto).

U odličnom članku „Ogledalo kao simbol identiteta“ (*El espejo como símbolo de identidad*) objavljenom u časopisu *Estudios políticos* koji tromesečno objavljuje Nacionalni Autonomni univerzitet u Meksiku, Enrike Dijas Alvares (Enrique Díaz Álvarez) ističe da „entre líneas Fuentes usa el espejo para decirnos siempre algo más“²⁷⁸ i da je „la presencia de este objeto en su obra permanente, obsesiva y misteriosa“²⁷⁹ (Díaz Álvarez, 2003: 227). On tvrdi da je reč/ simbol „ogledalo“ jedan od protagonista njegovih dela, i izračunava da se u romanu *Najprozračniji kraj* (*La región más*

²⁷⁶ Surovo društveno ogledalo Gojinih *Kaprica*, gde je taština ismejana i društvo ne može da prevari samo sebe kada se pogleda u ogledalu istine. (Prev. aut.)

²⁷⁷ Ogledala predstavljaju simbol stvarnosti, Sunca, Zemlje i četiri strane sveta, površine i dubine naše planete, i svih muškaraca i žena koji je naseljavaju. (Prev. aut.)

²⁷⁸ Između redova Fuentes koristi ogledalo da bi nam uvek rekao nešto više. (Prev. aut.)

²⁷⁹ Prisustvo tog predmeta u njegovom delu je stalno, opsesivno i tajanstveno. (Prev. aut.)

transparente) pojavljuje trideset i četiri puta, u *Smrti Artemija Krusa* (*La muerte de Artemio Cruz*) dvadeset osam, *Kristalnoj granici* (*La frontera de cristal* 1995) petnaest i *Godinama sa Laurom Dijas* (*Los años con Laura Díaz*, 1999) šezdeset sedam puta (*idem*). Mi bismo tome dodali još nekoliko romana u kojima je ovaj, po svoj prilici za Fuentesa ključni simbol, višestruko prisutan: u romanu *Promena kože* (*Cambio de piel*, 1967) spominje se 64 puta, u delu *Terra nostra* (1975) čak 277 puta, u knjizi *Stari gringo* (*Gringo viejo*, 1985) 55 puta, u esejima *Zakopano ogledalo* (*El espejo enterrado*) 41 put, u noveli *Inesin instinkt* (*El instinto de Inéz*, 2001) 13 puta i u romanu *Orlov presto* (*La silla del águila*, 2003) 21 put. To nas navodi na zaključak da je i ogledalo – kao simbol identiteta – u Fuentesovom delu sveprisutno tokom pola veka njegovog stvaralaštva. Ogledalo je, takođe, simbol Meksičke revolucije: Sapata i Vilja su prvi put videli svoju celu figuru u velikim ogledalima aristokratskih kuća.

U romanu *Tera nostra* Selestina, govoreći unazad, čita u ogledalu odnosno odražava prošlost koja nikada ne umire; taj omiljeni Fuentesov predmet i simbol prisutan je čak i u verbalnom činu, ali njegova simbolika je mnogo šira: ogledalo skriva sve identitet i preobražaje Fuentesovih likova, ono pokazuje put s jednog na drugi svet/ od jednog do drugog sveta u prostoru i vremenu koji nemaju granica jer „la historia es tiempo“ (Fuentes, 1998: 79).

Ovde ćemo skrenuti pažnju na još jedan sloj Fuentesovog romana *Tera nostra*, a to je mitološki. Pisac kroz brojne simbole progovara o temi koja ga zaokuplja od prve do poslednje knjige – prehispanskoj tradiciji – naročito uočljivoj u poglavlju „Dan Dimnog Ogledala“ (*Día del Espejo Humeante*) koje je direktna aluzija na astečkog boga Teskatlipoka (*Tezcatlipoca*) čije ime na nauatl jeziku znači „zadimljeno ogledalo“. Otuda i naslov Fuentesovih razmišljana o Španiji i Americi *Sahranjeno ogledalo* – naime, prehispanski narodi sahranjivali su pokojnike sa ogledalom, za koje se verovalo da će im biti vodič na putu ka podzemlju. U osmom poglavlju ove disertacije govorićemo o ogledalu i u kontekstu evropske umetnosti, književnosti i kulture, u kojem se ogledaju i život i smrt.

U romanima Karlosa Fuentesa „los seres se duplican y se desdoblan, se enfrentan con su espejo que casi nunca es abominable“²⁸⁰ (Valenzuela, 2014: 172), ali za razliku od simbola ogledala u delu Horhea Luisa Borhesa ili Bjoja Kasaresa, „Fuentes en cambio exalta el poder mágico de ese vidrio azogado porque al multiplicar el número de seres, al ofrecer contracaras y enfrentar imágenes invertidas y equidistantes, el espejo es el señor del erotismo, esa fuente(s) de vida“²⁸¹ (Valenzuela, 2014: 172).

5.9 Jezik

Jedan od ključnih elemenata za spoznavanje individualnog i kolektivnog, a naročito nacionalnog – i u slučaju Latinske Amerike potkontinentalnog – identiteta, jeste jezik. „Todo es lenguaje en América Latina: el poder y la libertad, la dominación y la esperanza“²⁸² (Fuentes, 2013b: 724).

Ističući da je raznolikost bogatstvo, te da jezik predstavlja most i sponu, a ne barijeru, Karlos Fuentes nas u više navrata podseća da je „la lengua española, lengua de rebelión y esperanza, de la vida y la muerte, que habría de convertirse en la liga más fuerte entre los descendientes de indios, europeos y negros en el hemisferio

²⁸⁰ Bića se udvostručuju i udvajaju, suočavaju se sa svojim ogledalom koje gotovo nikada nije odbojno. (Prev. aut.)

²⁸¹ Fuentes veliča magičnu moć tog uglačanog stakla jer umnožavanjem broja bića, nudeći odraz lica i sučavajući te prizore uronjene u njega i prikazane na jednakoj razdaljini, ogledalo je gospodar erotike, tog izvora života. (Prev. aut.)

²⁸² Sve je jezik u Latinskoj Americi: moć i sloboda, vlast i nada. (Prev. aut.)

americano”²⁸³ (2010: 139). On često navodi i značaj španskog jezika na globalnom nivou,:

Es la España que junto con los hispanoamericanos del Nuevo Mundo hablamos la segunda lengua occidental, la cuarta lengua mundial: el castellano, idioma de quinientos millones de hombres y mujeres. Las diferencias están allí. Los nacionalismos y los regionalismos crean sombras aquí, dan luces allá, establecen matices en todas partes. Pero la lengua une. Treinta millones de norteamericanos hablan español²⁸⁴ (Fuentes, 2002: 63).

Na teritoriji Srednje Amerike pre dolaska Španaca *lingua franca* bio je nauatl (nahuatl, náhuatl odnosno nawatl). Dok je, s jedne strane, identitet tog kontinenta objedinjen jednim od svojih najznačajnijih elemenata: jezikom, s druge strane, lingvističko bogatstvo Hispanske Amerike vekovima je odumiralo, sve dok nije formalno započeo Pokret revitalizacije jezika, devedesetih godina XX veka, kada je probuđena svest o opasnosti s kojom se pojedini jezici suočavaju, a proistekao je iz rada na održavanju jezika i iz proučavanja odumiranja odnosno smrti jezika²⁸⁵

²⁸³ Španski jezik, jezik pobune i nade, života i smrti, koji će postati najsnažnija veza između potomaka Indijanaca, Evropljana i crnaca na američkom tlu. (Prev. aut.)

²⁸⁴ Španija zajedno sa nama Hispanoamerikancima govori drugi zapadni jezik, a četvrti na svetu: kastiljanski, jezik pet stotina miliona muškaraca i žena. Tu poživaju razlike. Nacionalizmi i regionalizmi ponegde stvaraju senku, ponegde bacaju svetlost, svuda daju nijanse. Ali jezik ujedinjuje. Trideset miliona Severnoamerikanaca govori španski. (Prev. aut.)

²⁸⁵ Početkom XIX veka u Meksiku 60% stanovništva činili su domorodački narodi. Godine 1895. bilo je 26% autohtone populacije, a danas ih ima manje od 10 procenata. Domorodačko stanovništvo u Meksiku 2005. godine premašivalo je 9,5 miliona ljudi, što čini 9,2% ukupnog stanovništva Zemlje. Od toga, 720.000 je monolingvalno stanovništvo koje govori isključivo domorodački jezik, a 7 od 10 Meksikanaca govori barem jedan od tih jezika. Najviše stanovnika Meksika govori *náhuatl* (1.376.000), potom jezike *maya* (759.000) i *mixteco/zapoteco* (preko 400.000) (prema PINALI 2008:21). Na američkom kontinentu, Meksiko zauzima drugo mesto po broju živih jezika koji se govore unutar granica zemlje. *Catálogo de lenguas indígenas nacionales* objavljen 2008. godine beleži 11 lingvističkih porodica, 68 grupacija jezika i 364 lingvističke varijante nacionalnih domorodačkih jezika. Njima govori preko 6 miliona Meksikanaca, ali uprkos tome primećuje se konstantno odumiranje jezika na tom području. Opadanje broja govornika naročito se povećalo između 2000. i 2005. godine, što dovodi do zaključka da zamire prenošenje jezika između generacija. To je, između ostalog, podstaklo Nacionalni savet za domorodačke jezike (INALI) da predstavi program revitalizacije, osnaživanja i razvoja domorodačkih nacionalnih jezika (PINALI) 2008–2012 kao deo plana nacionalnog razvoja.

Kada je reč o delu Karlosa Fuentes, „el lenguaje es creación del tiempo. El eterno presente es el tiempo del lenguaje mítico. Es el lenguaje de la aspiración a ser uno, completo, como en el origen”²⁸⁶ (Fuentes, 2002: 95). U svojoj neprestanoj težnji da ukaže da je raznolikost najveće bogatstvo Latinske Amerike, on neumorno ukazuje i na još jednu činjenicu: „los burdos conquistadores, aunque se llevaron el oro de las minas, nos dejaron el oro del lenguaje”²⁸⁷ (2002: 128). Jezik je u osnovi prvog susreta hispanoameričkog čoveka (Kortesa) i Indijanke (Malinće), reč je centralna osa priče „Dve obale“, dok se u romanu *Cristóbal Nonato* Fuentes jednu od svojih nepresušnih tema izražava tako što poigrava obiljem referenci:

„Con todo lo cual me obligan a admitir desde el huevo que Yo soy Yo Cristóbal Más Mi Circunstancia.

Mi madre hace tres preguntas:

En qué país va a nacer el niño?

Cómo se va a llamar el niño?

Qué lengua va a hablar el niño?”²⁸⁸ (Fuentes, 1992: 25).

Postavljajući se radikalno u odnosu na sopstvenu prošlost, „novi hispanoamerički pisac započinje revizije, polazeći od nečega što je očigledno: nedostatka jezika“ (Soldatić, 2002: 176). Fuentes tvrdi da su hispanoamerički – španski jezik očuvali pesnici: Gabrijela Mistral, Neruda, Valjeho, Pas, da bez njih ne bi bilo ni novog romana (Fuentes, 1999: 45). Kao jedan od začetnika, protagonista i aktivista internacionalizacije hispanoameričke književnosti, on prodor književnosti unutar i van sopstvenih granica takođe vidi kao još jedan korak ka osvajanju identiteta:

²⁸⁶ Jezik je tvorevina vremena. Večita sadašnjost je vreme mitskog jezika. To je jezik težnje da se bude jedan, kompletan, kao u prvobitno doba. (Prev. aut.)

²⁸⁷ Bahati osvajači, iako su nam odneli zlatne rude, ostavili su nam zlato jezika. (Prev. aut.)

²⁸⁸ I tako su me naterali da priznam iz jajeta da sam Ja zaista Ja, Kristofer, i moje okolnosti. Moja majka postavlja tri pitanja: U kojoj zemlji će se dečak roditi? Kako će se dečak zvati? Koji jezik će dečak govoriti? (Prev. aut.)

Sea cual sea la idea que nos hagamos de nuestra identidad, nos vamos a enfrentar con un mundo que si no la va a negar, la va a poner a prueba en nombre de una cultura de pluralidad, mutante e inorgánica. La literatura latinoamericana actual, sobre todo algunas de sus manifestaciones, son una respuesta a este problema²⁸⁹ (Fuentes, 1999: 178).

On takođe tvrdi da bum nije književnost jedne generacije pisaca već nova etapa književnog razvoja Latinske Amerike, budući da je reč o „un movimiento en el que muchos hilos de nuestra tradición se juntan y transforman la calidad y la naturaleza de la ficción en Latinoamérica“²⁹⁰ (Fuentes, 1999: 162). On podseća da je na tom tlu književnost postojala vekovima pre nego što se dogodio Novi roman, a taj put su započeli Kolumbo i Vespuči.

Delo koje predstavlja Fuentesov veliki doprinos razumevanju *Buma* jeste knjiga koja je nastala u njegovom jeku, *La gran novela hispanoamericana* (1971). Kroz poglavlja naslovljena *Civilización y barbarie*, *Revolución y ambigüedad*, *¿Ha muerto la novela?*, *La constitución borgiana*, *La modernidad enajenada*, *Un nuevo lenguaje*, *El afán totalizante de Vargas Llosa*, *Carpentier o la doble adivinación*, *García Márquez: la segunda lectura*, *Cortázar: la caja de Pandora*, *Juan Goytisolo: la lengua común* i *La palabra enemiga*, Fuentes napominje da je hispanoamerički kontinent stigao do nezavisnosti bez istinskog ljudskog identiteta (Fuentes, 2013c: pos. 53) i ističe da na tom putu jednako važnu ulogu imaju književnost i jezik:

Si los hispanoamericanos somos capaces de crear nuestro propio modelo del progreso, entonces nuestra lengua es el único vehículo capaz de dar forma, de proponer metas, de establecer prioridades, de elaborar críticas para un estilo de vida determinado: de decir todo lo que no pueda decirse de otra manera. Creo que se escriben y se seguirán escribiendo novelas en Hispanoamérica para que, en el momento de ganar esa

²⁸⁹ Bez obzira na predstavu koju imamo o svom identitetu, suočavamo se sa svetom koji, ako ga ne bude negirao, staviće ga na probu zarad višeslojne, mutantske i neorganske kulture. Savremena latinoamerička književnost, naročito neke njene forme, nude odgovor na taj problem. (Prev. aut.)

²⁹⁰ Pokretu u kojem se spaja mnogo niti naše tradicije i preinačuje kvalitet i priroda fikcije u Latinskoj Americi. (Prev. aut.)

consciencia, contemos con las armas indispensables para beber el agua y comer los frutos de nuestra verdadera identidad. Entonces esas obras, esos Pasos perdidos, esas Rayuelas, esos Cien años de soledad, esas Casas Verdes, esas Señas de identidad, esos Jardines de los senderos que se bifurcan, esos Laberintos de la soledad, esos Cantos generales, aparecerán como 'las mitologías sin nombre... anuncio de nuestro porvenir'²⁹¹ (Fuentes, 2013c: 1294-1302).

Smatrajući da jedan pisac celog života piše samo jedno delo, čija su pojedinačne knjige samo poglavlja, Fuentes u svojoj tvrdnji odlazi još korak dalje kada kaže da zapravo cela Latinska Amerika ispisuje jedan roman sa različitim poglavljima: autor jednog je Aleho Karpentjer na Kubi, drugog Kortasar u Argentini, trećeg Vargas Ljosa u Peruu... (Fuentes, 1977: 1:12:35). A taj roman je nastao u La Manči, postojbini rodonačelnika modernog evropskog romana, Migela de Servantesa, duhovnom blizancu Kristifora Kolumba; obojica su umrli bez istinske svesti o značaju svojih otkrića: „Kolumbo je verovao da je, putujući ka Zapadu, stigao na Daleki istok; Servantes je mislio da je napisao običnu satiru o viteškim romanima. Nijedan od njih nije imao predstavu o tome da se iskrcao na novi kontinent, u prostoru – Americi – i fikciji – modernom romanu“ (Fuentes, 2015: 65), piše meksički pisac u svojim refleksijama *Servantes ili kritika čitanja*.

Ako sagledamo svu širinu književnih interesovanja, duhovnih nemira i humanih dometa Karlosa Fuentesa, zaključujemo da su neuhvatljive niti njegovog divovskog opusa, bez obzira na okolnosti u kojima su nastale i vreme i prostor u kojem je smeštena njihova radnja, uvek imale podjednake ciljeve, u čijem središtu je čovek, Hispanoamerikanac, njegova kultura i reč, njegovo lice i odraz, obuhvaćeni jednom rečju: identitet.

²⁹¹ Ako smo mi Hispanoamerikanci kadri da stvorimo sopstveni model napretka, tada je naš jezik jedina spona kadra da da oblik, da predloži ciljeve, da ustanovi prioritete, da izrazi kritiku određenog stila života: da kaže sve što ne može da se kaže na drugačiji način. Mislim da se u Latinskoj Americi pišu, i nastaviće da se pišu romani, jer u trenutku kada postanemo toga svesni, stičemo neprikosnoveno oružje kojim pijemo vodu i jedemo plodove našeg istinskog identiteta. Tada sva ta dela, ti *Izgubljeni koraci*, te razne *Školice*, tih *Sto godina samoće*, te naše *Zelene kuće*, naši *Znaci identiteta*, *Bašte sa račvastim putevima*, naši *Lavirinti samoće* i *Opšti spevovi* postaju nalik mitologijama bez imena... najava naše budućnosti. (Prev. aut.)

5.10 Meksiko u Fuentesovom delu

Premda je rođen u Panami, od roditelja španskog, francuskog i nemačkog porekla, Karlos Fuentes je sebe smatrao Meksikancem. Njegov Meksiko, opisan u gotovo svih 70 knjiga koliko je napisao, zemlja je kontrasta, „de acuerdo con el lugar común que es eso, comunidad de espacio, lugar de reunión”²⁹² (Fuentes, 2000: 81) čija rečitost, „rica, mutable, serpentina, esconde tanto como revela”²⁹³ (Fuentes, 2000: 82).

5.10.1 Traganje za ličnim identitetom

Meksikanac koji nije rođen u Meksiku, Hispanoamerikanac koji je živeo u Sjedinjenim Američkim Državama, Španiji, Francuskoj, Engleskoj, čovek čiji je deda, Karlos Fuentes Benites, 1860. došao u Meksiko sa Kanarskih ostrva, otvorio trgovinu u Verakrusu i oženio se lokalnom lepoticom Klotilde, toliko hrabrom da ni po koju cenu nije dala banditima koji su joj napali diližansu venčani prsten, zbog čega su joj odsekli prste na desnoj ruci, te je do kraja života nosila rukavice (Fuentes, 2006c: 6:50). Ta epizoda ući će i u njegov roman *Godine s Laurom Dijas* (Fuentes, 2014: 24). Drugi deda, direktor banke u Verakrusu, upoznao je duhovitu i maštovitu Emiliju Beteger, ćerku nemačkog socijaliste koji je izbegao u Meksiko i zabranio porodici da govori nemački jezik – još jedna referenca u romanu o Lauri Dijas (Fuentes, 2014: 25). I to nije sve: zahvaljujući master klasu koji je Karlos Fuentes održao u *Casa América* u Madridu, saznajemo da je njegov pradedo Teodoro Riva došao iz Santandera, oženio se

²⁹² U skladu sa opštim mestom koje predstavlja, jedinstvo prostora, mesto okupljanja. (Prev. aut.)

²⁹³ Bogata, promenljiva, vijugava, koliko skriva toliko i otkriva. (Prev. aut.)

meksičkom Indijankom i postao predsednik Štedionice, a baba Emilija je, mlada udovica sa troje dece, postala učiteljica da bi mogla da iz izdržava, i učestvovala u kampanji za opismenjavanje meksičkog življa koju je dvadesetih godina XX veka predvodio Hose Vaskonselos. Porodičnu istoriju je obeležila i ciklična tragedija: baba Emilija je izgubila sina Karlosa, mladog pesnika kada je imao 21 godinu, a meksički pisac istog imena izgubio je sina istog imena, mladog pesnika i slikara, kada je imao 25. godina.

Da bismo razumeli opus, shvatanja i traganja Karlosa Fuentesa načinićemo kratak osvrt na bogatu i složenu istoriju Meksika, zemlje čiji značaj za sopstveni životni i književni put Fuentes, kroz lik Iške Sjenfuegosa, nagoveštava već u svom prvom romanu, Najprozračniji kraj: „Nací y vivo en México. Esto no es grave. En México no hay tragedia: todo se vuelve afrenta”²⁹⁴ (Fuentes, 2008: 19). Prvi opis Meksika „iz prve ruke“ nalazi se u pismima-izveštajima Ernana Kortesa, objavljenim između 1522. i 1524. godine²⁹⁵. Kortés na sledeći način opisuje Tenočtitlan, budući grad Mehiko:

Tiene cuatro entradas, todas de calzada hecha á mano, tan ancha como dos lanzas jinetas. Es tan grande como Sevilla y Córdoba. Son las calles della, digo las principales, muy anchas y muy derechas, y algunas destas y todas las demás son la mitad de tierra, y por la otra mitad es agua, por la cual andan en sus canoas...²⁹⁶ (Cortés, 1866: 103).

Kortés takođe beleži da taj grad ima mnogo trgova, od kojih je jedan dvosturko veći od onog u Salamanki, a na svakom se nalazi tržnica, na kojima se prodaje sve: od puževa i ptica do nakita od zlata i srebra (Cortés, 1866: 103-105). Zanimljivo je da Kortés detaljno opisuje hramove i izgled tamošnjih ljudi, dugokosih, neočešljanih, odevenih u crno, koji pripadaju svojevrsnoj sekti, zabranjen im je pristup ženama i

²⁹⁴ Rođen sam i živim u Meksiku. To nije ništa strašno. U Meksiku nema tragedije: sve se svodi na poniženje. (Prev. aut.)

²⁹⁵ Izuzev prvog pisma, koje je izgubljeno, rekonstruisano i objavljeno 1842. Za naše istraživanje koristili smo izdanje Paskuala de Gajangosa (Pascual de Gayangos) iz 1886. godine, digitalizovano zahvaljujući *Harvard College Library*.

²⁹⁶ Ima četiri ulaza, svaki je popločan ručno, širok kao dva koplja jahača. Velik je kao Sevilja i Kordoba. Glavne ulice su veoma široke i ravne, na nekima od njih polovina je zemlja, a polovina voda, po kojoj plove kanui... sve je ponižavajuće. (Prev. aut.)

prinuđeni su na post, i navodi da tokom perioda koji je proveo u tom gradu nije video da su ubili ili žrtvovali neko živo biće (Cortés, 1866: 107). On takođe navodi da je Moktesuma retko izlazio, ali kada bi se pojavio u javnosti, svi koji su išli s njim i na koje su nailazili po ulicama okretali su glave na drugu stranu, nipošto ga nisu gledali (Cortés, 1866: 113).

Četiri i po veka kasnije, Oktavio Pas će jednostavno reći: „istorija Meksika, koja jeste istorija ovih okolnosti, sadrži odgovor na sva pitanja“ (1995: 62).

Pored knjiga koje smo spomenuli u uvodnom poglavlju posvećenom identitetu, za razumevanje tog složenog fenomena od velikog su značaja i dela objavljena u XIX veku: idealistička vizija Meksika sa izraženim kreolskim patriotizmom *Historia civil y política de México (Los tres siglos de México bajo en gobierno español hasta la entrada de Ejéricot Trigarante)* Andresa Kava (Andrés Cavo, 1739-1803), objavljena u četiri toma između 1836. i 1838. godine. Druga, napisana između 1844. i 1849, nosi naziv *Disertaciones sobre la Historia de la República Mejicana, desde los primeros movimientos que prepararon la independencia en el año de 1808 hasta la época presente* a njen autor je Lukas Alaman (Lucas Alamán, 1792-1853), koji je smatrao da su Konkista, Kortés i Španci doneli Hispanskoj Americi prosperitet i osnovali istinsku meksičku naciju.

Treća, do tada najsveobuhvatnija, petotomna enciklopedija te zemlje, *México a través de los siglos*, objavljena je 1884. godine, a sačinio je ju je Visente Riva Palasio (Vicente Riva Palacio), zajedno sa dvojicom urednika i idejnih tvoraca tog poduhvata, a to su Hose Baljeska Kasals (José Ballescá Casals) i Santjago Baljeska Faro (Santiago Ballescá Farró), uz saradnju više istoričara²⁹⁷. Enciklopediju su objavile izdavačke kuće Espasa y Compañía (Španija) i Ballescá y Compañía (Meksiko) i reč je o prvom velikom izdavačkom projektu u Meksiku nakon što je ta zemlja izborila nezavisnost i

²⁹⁷ Prvi tom nosi naziv *Historia antigua y de la conquista (desde la antigüedad hasta 1521)*, drugi *Historia del virreinato (1521-1807)*, treći *La guerra de independencia (1808-1821)*, četvrti *México independiente (1821-1855)* i peti *La reforma (1855-1867)*.

potpisala sa Španijom 1836. godine Sporazum o miru i prijateljstvu (Tratado de Paz y Amistad)²⁹⁸.

Značajan prostor meksičkoj istoriji posvećuje i Lesli Betel u *Istoriji Latinske Amerike* (1990), koji beleži podatak da je početkom XVII veka u toj zemlji živelo 934 potomaka 1326 konkistadora, koliko ih je bilo u XVI veku. Zanimljivo je da je, prema Betelovim rečima, svega mali broj njih uspeo da se obogati i da stekne imovinu – i oni su živeli u velikim gradovima, poput Ciudad de Mehika ili Pueble – dok su drugi vodili skroman život u malim naseljima daleko od urbanih centara (Bethell, 1990: 25).

Tokom XVII veka kreolsko i autohtono stanovništvo počće da prihvata svoju međusobnu različitost i da to smatra prednošću, pa čak i razlogom za ponos, dok će urođenička prošlost početi da poprma obrise lične istorije budućeg Hispanoamerikanca. U to doba u Novoj Španiji odnosno Meksiku dolazi do podele između centralne sile i lokalnih moći, što će dovesti do pojave nacionalizma, čiji uticaj na sve sfere života će biti neminovan.

5.10.2 Meksiko i revolucija

Jedna od čestih tema Fuentesovih razmišljanja, Meksička revolucija, rodila se, kaže meksički pisac, kao demokratski politički pokret, na čelu sa snalažljivim i dobronamernim Fransiskom Maderom (Fuentes, 2005: 185) i „desde los primeros años se definió como una búsqueda de la identidad primaria, como el primer movimiento de carácter nacional que sin pretender semejarse a otros modelos, se niega a aceptar una

²⁹⁸ Kasnija naučna istraživanja potvrdiće da je reč o pravim izdavačima u modernom smislu te reči, koji su vodili računa o vrsti papira, tipu slova, formatu, i svesni da će te knjige biti namenjene širokoj publici španskog govornog područja posvetili su značajn pažnju njenom reklamiranju i načinu distribucije (Castellano, 2004: 35-36).

nueva actitud latinoamericana para enfrentar y explicar el devenir histórico”²⁹⁹ (Cortés Zavala 1993: 175-176).

Smatrajući da je Meksička revolucija obuhvatala zapravo dve revolucije – jednu, koju su predvodile narodne vođe, gerilci Panco Vilja i Emilio Sapata, čiji cilj je bila socijalna pravda zasnovana na lokalnoj vlasti i druga, u čijem središtu su bili intelektualci, farmeri, trgovci, pripadnici srednje klase u povelju, koji su težili modernom i demokratskom Meksiku sa jakim državom (Fuentes, 2010: 379), Karlos Fuentes tvrdi da:

En la aurora del siglo XX, los latinoamericanos nos dimos cuenta de que habríamos de correr todos estos peligros a fin de conocer nuestros rostros verdaderos, comprender la totalidad de nuestro pasado, y proyectar un futuro que no negase lo que éramos, sino que, por el contrario, coincidiese con nuestro pasado a fin de darle vida a nuestro futuro. Para llegar a este punto hubimos de luchar violentamente³⁰⁰ (Fuentes, 2010: 377)

Temu meksičke revolucije Karlos Fuentes će posvetiti nekoliko romana, među kojima se najznačajnijim smatra *Smrt Artemija Krusa*, roman kojim, po mišljenju mnogih istoričara književnosti, spada u jedno od najznačajnijih dela celokupne meksičke književnosti, i kojim zvanično započinje *bum* hispanoameričkog novog romana – zajedno sa delom *Grad i psi* Marija Vargasa Ljose. Protagonista, „es a la vez el símbolo de la Revolución, de la tradición a los ideales revolucionarios y del México moderno”³⁰¹ (González Hernández, 2002: 169). Baveći se večnom temom svakog društva, a to su moć i autoritet,

²⁹⁹ Od prvih godina definisana je kao potraga za primarnim identitetom, kao prvo kretanje nacionalnog karaktera koje, bez namere da liči na druge modele, odbija da prihvati novi latinoamerički stav kako bi se suočila sa istorijskim razvojem i objasnila ga. (Prev. aut.)

³⁰⁰ U osvit XX veka, mi Latinoamerikanci smo shvatili da smo morali da prođemo kroz sve te opasnosti kako bismo prepoznali naša prava lica, shvatili celokupnost naše prošlosti i projektovale budućnost koja neće negirati to što jesmo već će se, naprotiv, podudariti sa našom prošlošću kako bi dala život našoj budućnosti. Da bismo do toga stigli, morali smo silovito da se borimo. (Prev. aut.)

El novelista Carlos Fuentes ha reconstruido, a partir de la agonía, la vida de un capitán del ejército de Carranza que se va abriendo paso, a tiros y a fuerza de astucia, en la guerra y en la paz. Hombre de muy humilde origen, Artemio Cruz va dejando atrás, con el paso de los años, el idealismo y el heroísmo de la juventud: usurpa tierras, funda y multiplica empresas, se hace diputado y trepa, en rutilante carrera, hacia las cumbres sociales, acumulando fortuna, poder y prestigio en base a los negocios, los sobornos, la especulación, los grandes golpes de audacia y la represión a sangre y fuego de la indiada. El proceso del personaje se parece al proceso del partido que, poderosa impotencia de la revolución mexicana, virtualmente monopoliza la vida política del país en nuestros días. Ambos han caído hacia arriba.³⁰² (Galeano, 2004: 164).

Veštím razbijanjem do tada sveprisutne linearne forme, preplitanjem moderne narativne tehnike i dokumentarnog stila, te upotrebom tri lica – „ja“, koje govori u sadašnjem vremenu, „ti“, koje govori u budućnosti i „on“ koje u trećem licu pripoveda o dvanaest ključnih dana protagoniste – Fuentes je napisao roman o novom poretku meksičke istorije, ali i o suštini meksičkog identiteta: siročetu / kopiletu / melezu koji je proizvod tri rase i čija je majka, mulatkinja, silovana i ostavljena, te u trenutku kada postaje moćnik, kaudiljo, nemilosrdnošću i nemoralnim ponašanjem pokušava da izleči sudbinski kompleks, da osveti sopstvenu prošlost. Ovo delo, omaž jednom od njegovih omiljenih filmova/likova, *Gradaninu Kejnu*, gde „el protagonista también usurpa el antiguo régimen y termina por establecer una nueva dictadura económica y por erguirse como un dios terrestre“³⁰³ (Gyrko, 1971: 690), Karlos Fuentes je na revolucionarnoj Kubi 1960. i u revolucionarnom Meksiku 1961. (Fuentes, 2015: 318) napisao delo koje

³⁰¹ To je istovremeno simbol revolucije, tradicionalnog odnosa prema revolucionarnim idealima i modernog Meksika. (Prev. aut.)

³⁰² Romanopisac Karlos Fuentes rekonstruisao je, na osnovu agonije, život vojnog kapetana Karanse, koji krči sebi put, oružjem i lukavstvom, u ratu i u miru. Čovek skromnog porekla, Artemio Krus, ostavlja iza sebe, dok teku godine, idealizam i junaštvo svoje mladosti: prisvaja zemlje, osniva i umnožava firme, napreduje na položaju i tokom svog blistavog puta, ka društvenom vrhu, stiže bogatstvo, moć i ugled putem poslova, ucene, spekulacija, velikih odvažnih udaraca i represije u krvi i vatri nad indijanskim življem. Proces tog lika podseća na proces partije koja, oličavajući moćnu nemoć meksičke revolucije, virtuelno monopolizuje politički život zemlje naših dana. I jedni i drugi propadaju. (Prev. aut.)

³⁰³ Protagonista takođe prisvaja stari režim i naposljetku uspostavlja novu ekonomsku diktaturu, uzdižući se ka zemaljskom božanstvu. (Prev. aut.)

je zapravo „nueva y dolorosa crítica dirigida contra los hombres que prostituyeron la Revolución”³⁰⁴ (Bellini, 1997 : 553)

Duboko zabrinut za svoju zemlju, svoj narod i kontinent, sa verom i dokazima da je zajednički život rasa i kulura njegova istorija i sudbina, Fuentes će više puta postaviti – sebi i svima ostalima – pitanje usmereno ka budućnosti: „¿Seremos, en el siglo XXI, un país abierto, que no le tiene miedo ni a su antigüedad aborígen ni a su modernidad mestiza? Como, demográficamente, no habrá al cabo ni un México puramente indígena ni un México puramente blanco, más nos vale valorizar dos cosas”³⁰⁵ (Fuentes, 2000: 83). Neumorno razmišljajući o identitetu Meksikanca odnosno Meksikanaca, za kojim je počeo da traga u najranijem detinjstvu, hitajući iz brojnih zemalja u kojima je živeo da provede leta u kući svojih meksikanskih baka, Fuentes piše:

Sabemos lo que es ser mexicanos, cuánto nos une y también cuánto nos separa. No nos confundimos con nadie. Pero no nos separamos de nadie. La búsqueda de la identidad nacional —la nación-narración— nos desveló durante siglos. Creer que no tenemos identidad es una forma precopernicana de vivir el universo. Es darnos un pretexto para no pasar de la identidad adquirida a la diversidad por conquistar. Allí es donde la identidad nacional y la identidad personal se convierten en desafío creativo. Conquistemos la diversidad política, religiosa, sexual, cultural. Pasemos de la identidad a la diversidad por la vía del respeto.³⁰⁶ (Fuentes, 2000: 83)

³⁰⁴ Nova i bolna kritika usmerena protiv ljudi koji su prostituisali revoluciju. (Prev. aut.)

³⁰⁵ Da li ćemo u XX veku biti otvorena zemlja, koja se ne plaši ni svoje domorodačke prošlosti ni svog modernog meleskog obličja. Pošto, demografski, neće postojati ni sasvim domorodački ni sasvim beo Meksiko, bolje bi nam bilo da prihvatimo te dve stvari. (Prev. aut.)

³⁰⁶ Znamo šta znači biti Meksikanac, koliko nas to ujedinjuje, i koliko nas razdvaja. Ne mešamo se ni sa kim, ali se takođe ne odvajamo ni od koga. Potraga za nacionalnim identitetom – nacijom-naracijom – otkrivena nam je vekovima. Verovanje da nemamo identitet je prekopernikovska forma da živimo u univerzumu. To nam je izgovor da ne pređemo sa stečenog identiteta na različitost koju treba steći. Upravo tu nacionalni i lični identitet postaji kreativni izazov. Hajde da osvojimo političku, versku, seksualnu, kulturnu različitost. Hajde da pređemo sa identiteta na različitost putem poštovanja. (Prev. aut.)

Fuentes naglašava da njegova vizija Meksika, „siempre está capturada entre el enigma de la aurora y el acertijo del crepúsculo, y en verdad no sé cuál es cual”³⁰⁷ (Fuentes, 2000: 83) i da je reč o zemlji „que ha esperado durante siglos, soñado, el tiempo de su historia”³⁰⁸ (Fuentes, 2000: 84), ali nas podseća i da je Meksiko, pet vekova nakon Kolumba i Kortesa, ima 80 miliona stanovnika, a da je svega osam decenija ranije, u doba Revolucije, imao 15 miliona. „México, el país mestizo con raíces españolas e indígenas profundas, una ausencia casi total de inmigración europea, pocos auges de exportación y demasiados problemas derivados de la debilidad tradicional de una población iletrada, mal nutrida y altamente reproductiva”³⁰⁹ (Fuentes, 2010: 411).

5.10.3 Vizije Meksika u Fuentesovom delu

Premda će većina Fuentesovih romana biti neposredno ili posredno vezana za grad u kojem nije rođen, ali kojim je smatrao svojim, Sjudad de Mehiko, temelj svojih vizija i bazu kasnijih nadogradnji postaviće već u prvom romanu, *La región más transparente*, gde „se aprecia mejor la huella de Paz, pues no sólo trata de presentar el origen indígena-europeo del mexicano, sino también su historia y una indagación del pasado, presente y futuro de México en base a sus orígenes”³¹⁰ (González, 2012: 16). Rečima oslikavajući fresku jednog od najhaotičnijih gradova na svetu, spajajući astečko nasleđe i post-revolucionarni Meksiko – u jednom od prvih književnih dijaloga koje će voditi sa prošlošću svog naroda – „En esta novela se proponen dos posibilidades de

³⁰⁷ Uvek uhvaćena između enigme zore i zagonetke sumraka, i zapravo ne znam koja je koja. (Prev. aut.)

³⁰⁸ zemlji koja je vekovima čekala i sanjala vreme svoje istorije (Prev. aut.)

³⁰⁹ Meksiko, zemlja meleza sa dubokim španskim i urođeničkim korenima, u kojoj vlada gotovo potpuno odsustvo evropske imigracije, čiji izvoz je vrlo skroman, a brojni problemi zasnovani na bledej tradiciji, nepismenom i nehranjenom stanovništvu sa visokom stopom prirodnog priraštaja. (Prev. aut.)

³¹⁰ Najbolje se vidi trag Oktavija Pasa, jer osim što nastoji da prikaže domorodačko-evropsko poreklo Meksikanca, takođe predočava njegovu istoriju i istražuje prošlost, sadašnjost i budućnost Meksika na osnovu njegovog porekla. (Prev. aut.)

definición de México y la mexicanidad. Una es la de Ixca Cienfuegos, que pretende una vuleta al origen prehispánico, un renacimiento cultural purificador, como única manera de entender el presente y afrontar el futuro”³¹¹ (González Hernández, 2002: 171), dok je njegov pandan Manuel Samakona (Zamacona), naslednik evropske tradicije. Povodom pola veka od objavljivanja romana *Najprozračniji kraj*, Španska kraljevska akademija publikovala je memorijalno izdanje tog dela, sa značajnim predgovorima Gonsala Selorija (Gonzalo Celorio) „Carlos Fuentes, epígono y precursor“, omažem Hosea Emilija Paćeka (José Emilio Pacheco) „Carlos Fuentes en *La región más transparente*“ i tekstom Visentea Kirartea (Vicente Quirarte) simboličnog naziva „Rođenje Karlosa Fuentesa“ („El nacimiento de Carlos Fuentes“), u kojem autor ističe da je pomenuti roman:

la última de las novelas de la Revolución mexicana y la primera en que Fuentes hace la anatomía de ese gran experimento social, prolongado, accidentado y contradictorio. A explorar los múltiples caminos y mitificaciones de esa Revolución que ha sido calificada de diferentes formas – continuada, traicionada, interrumpida – Fuentes dedicará varias obras posteriores. Por eso no es exagerado decir que *La región más transparente* es el nacimiento de Carlos Fuentes³¹² (Quirarte, 2008: XLIX).

Svojevrnsnu repliku na svoj prvi roman, Fuentes će ponuditi u knjizi *Spaljena voda* (*Agua quemada*, 1981), gde će, u vidu omaža Oktaviju Pasu i Alfonsu Rejesu, prikazati Meksiko kao džunglu sa drastičnim povećanjem nataliteta i upadljivim društvenim razlikama, i zemlju koja se bezuspešno opire snažnom uticaju Sjedinjenih Američkih Država.

³¹¹ U tom romanu se predlažu dve moguće definicije Meksika i meksikanstva. Jednu oslikava Iška Sjenfuegos, koji teži povratku u prehispansku prošlost, svojevrsnoj kulturnoj renesansi, kao jedinom načinu da razume sadašnjost i da se suoči sa budućnošću. (Prev. aut.)

³¹² Poslednji među romanima o Meksičkoj revoluciji i prvi u kojem Fuentes prikazuje anatomiju tog velikog društvenog eksperimenta, produženog, slučajnog i kontradiktornog. Kako bi istražio brojne puteve i mitifikacije te Revolucije koja je opisana na razne načine – kao nastavljena, izdata, prekinuta – Fuentes će posvetiti mnoga naredna dela. Otuda nije preterano reći da *Najprozračniji kraj* predstavlja rođenje Karlosa Fuentes. (Prev. aut.)

U virtuosno napisanom romanu o futurističkom i epokaliptičnom Meksiku 1992 – „a year for which Fuentes projects a series of catastrophes for Mexico of almost unimaginable proportions”³¹³ (Van Delden, 1998: 174), koji na svakoj stranici potvrđuje širinu Fuentesovog obrazovanja, njegovo kospomolitsko iskustvo i beskrajno interesovanje za teme, motive, simbole i obeležja hispanskog sveta, Fuentes u romanu *Kristofer Nerodeni* poseže za simbolom Majke (zemlje) da bi dočarao ranolikost meksičkog i latinoameričkog identiteta. Meksička majka je drevna: „Madre antigua de Nuestra Señora la Coatlicue, la de la falda de serpiente”³¹⁴ (Fuentes, 1992: 33); nečista: „Madre impura fue Nuestra Señora la Malinche, la traidora amante del conquistador, la puta madre del primer mexicano”³¹⁵ (idem); čista: „Madre Pura fue nuestra Señora de Guadalupe, la redentora del indio humilde”³¹⁶ (idem); buntovna: „Madre revoltosa fue Nuestra Señora la Adelita, la mera madrina de la revolución”³¹⁷ (idem), tajanstvena: „Madres secretas todas las mujeres de cuya imagen descendimos, pero que jamás pudimos tocar: las estrellas de cine, las devoradoras, las vampiresas, las grandes rumberas y exóticas de nuestros inmensos sueños adolescentes”³¹⁸ (idem); sveta: „descalza siempre como la virgencita de los humildes, descalza como los esclavos, Madre Santa, mírata, desnuda, como un poema”³¹⁹ (idem); intimna: „Madres supersecretas todas las gringas de nuestros sueños masturbadores, Lana, Marilyn y Ava, pero por encima de todas la ubre de la urbe, ubérrima Mae West de la Gran

³¹³ Godina za koju Fuentes projektuje čitav niz katastrofa za Meksiko, u gotovo nezamislivim razmerama. (Prev. aut.)

³¹⁴ Stara majka naše Gospe od Koatlikue, sa suknjom od zmija. (Prev. aut.)

³¹⁵ Nečista majka beše naša Gospa od Malinče, izdajnica ljubavnica konkistadora, kurva majka prvog Meksikanca. (Prev. aut.)

³¹⁶ Čista majka beše naša Gospa od Gvadalupe, spasiteljka poniznog Indijanca. (Prev. aut.)

³¹⁷ Otresita majka beše naša Gospa Adelita, kuma Revolucije. (Prev. aut.)

³¹⁸ Tajne majke sve žene od čijeg lika potičemo, ali koje nikada nismo mogli da dotaknemo: filmske zvezde, proždiračice, vampirke, zanosne plesačice rumbes i egzotične dive naših beskrajnih mladalačkih snova. (Prev. aut.)

³¹⁹ Uvek bosa kao devica poniznih, bosa kao robovi, Sveta majka, naga kao pesma. (Prev. aut.)

Manzana³²⁰ (1992: 34), da bi krešendo svog nadahnuća završio istorijskim snošajem Istoka i Zapada, ejakulacijom tri rase, alegorijom nacionalnog jedinstva:

Madre Occidente, perdidos en tus lonjas blancas, tus profundidades secretas, tus oropelos fastuosos; cogerte Madrastra del Oeste es vengarse de toda nuestra historia de inseguridades y sumisiones, Nalga Blanca, véngase con su Camote Negro, ándeles, tírese un pedo para que me oriente, occidente, accidente, órale güera rejega que se lo ordena su mero papacito prieto³²¹ (Fuentes, 1992: 34).

Kao što smo već pomenuli u prethodnim poglavljima simbol majke ima veoma velik značaj za hispanoameričkog čoveka, siročke koje tu svoju okolnost nosi kao ljagu i kao životni beleg. Fuentes nam to objašnjava na sledeći način: drugi vicekralj Luis de Velasco i fratar Huan de Sumaraga odlučili su da daju sirotom narodu Novog sveta majku. Decembra 1531, na brdu Tepejak severno od Ciudad de Mehika, težaku Huanu Dijegu prikazala se Devica od Gvadalupe, čije ime i pojava će od tog trenutka imati toliki značaj za Meksiko da će nacionalni prazni, 12. oktobar (dan otkrića Amerike) dobiti ime Dan Bogorodice od Gvadalupe.

De un golpe maestro, las autoridades españolas transformaron al pueblo indígena de hijos de la mujer violada en hijos de la purísima virgen. De Babilonia a Belén, en un relámpago de genio político. Nada ha demostrado ser más consolador, unificante y digno del más feroz respeto en México, desde entonces, que la figura de la virgen de Guadalupe (...). El pueblo conquistado había encontrado a su madre³²² (Fuentes, 2010: 179).

³²⁰ Supertajne majke, sve gringe naših masturbatorskih snova, Lana, Merilin i Ava, ali iznad svih najveće vime grada, veoma plodna Me Vest iz Velike Jabuke. (Prev. aut.)

³²¹ Majko Zapada, izgubljeni u tvojim belim prevojima, tvojim tajnim dubinama, tvojim raskošnim zlatnim uvojcima; snošaj s tobom Mačeho Zapada osveta je za svu našu istoriju nesigurnosti i podvrgavanja, Bela Zadnjice, svrši sa svojim Crnim Obljubavnikom, hajde, pusti vetar da se orijentišem, oksidentišem, aksidentišem, uzmi ga u usta rasplodna kobilu, to ti naređuje tvoj tvrdi tatica. (Prev. aut.)

³²² Majstorskim potezom, španske vlasti preobrazile su domorodački narod od dece silovane žene u decu besprekorne device. Od Vavilona do Belena, jednim bleskom političkog genija. Ništa se, od tog trenutka, nije pokazalo utešnije, pogodnije za ujedinjenje i dostojnije najvećeg poštovana u Meksiku, od figure Gospe od Gvadalupe (...) Osvojeni narod je pronašao svoju majku.

Među brojnim slikama Meksika, izdvajamo Fuentesovu viziju svoje domovine u romanu *Promena kože*, gde kaže: „México es una máscara. No tiene otro sentido este país. Sirve para ocultarnos del mundo de lo que dejamos atrás” (Fuentes, 2001: 305) i u jednom od protagonista svog romana oličava drevnu tradiciju svoje zemlje: “Javier simboliza a México, un país que está evocado como la figura del dios Saturno, que requiere el sacrificio continuo de sus hijos”³²³ (Gyrko, 1971: 691).

Roman *Orlov presto* Fuentes posvećuje svojim prijateljima, pripadnicima Generacije *Medio Siglo* u ime „la esperanza de un México mejor”³²⁴ (Fuentes, 2003: 7) i opisuje svoju zemlju kao „un país mestizo, racista, acomplexado por el color de la piel (aunque jamás lo admita)”³²⁵ (Fuentes, 2003: 13). Njegov futuristički Meksiko daleko je od naučne fantastike, a veoma blizak XXI veku: „está teñido de ríos ensangrentados u cavado de barrancas fúnebres y sembrado de cadáveres insepultos”³²⁶ (idem, 16). Obradujući, ovoga puta u epistolarnoj formi, jednu od svojih omiljenih tema – volju za moći, u svetlu sopstvene vizije buduće unutrašnje i spoljne politike svoje zemlje – i ovde ispisuje razmišljanja koja ga zaokupljaju od prve do poslednje knjige: „Los problemas de México vienen de siglos atrás. Nadie ha sido capaz de resolverlos. Pero la gente siempre hará responsable de todo el mal del país al que detenta – y sobre todo al que abandona – el poder”³²⁷ (Fuentes, 2003: 82), jer „México es un país que primero asesina a sus héroes y luego les levanta estatuas”³²⁸ (isto, 98). *Orlov presto* donosi jednu od najubedljivijih slika meksičkog identiteta, kada autor kaže: „Somos serpientes y lo

³²³ Havijer simbolizuje Meksiko, zemlju koja je predstavljena kao figura boga Saturna, koji zahteva neprekidnu žrtvu svoje dece. (Prev. aut.)

³²⁴ Nade u bolji Meksiko. (Prev. aut.)

³²⁵ Zemlju meleza i rasista, iskompleksiranu zbog boje kože (mada to nikada neće priznati). (Prev. aut.)

³²⁶ Obojen krvavim rekama, preplavljen posmrtnim ostacima i nesahranjenim leševima. (Prev. aut.)

³²⁷ Problemi Meksika stari su više vekova. Niko nije bio kadar da ih reši. Ali ljudi će uvek biti odgovori za sve loše u zemlji u kojoj obitava – a naročito koju napušta – moć. (Prev. aut.)

³²⁸ Meksiko je zemlja koja prvo ubije svoje junake, a potom im podiže statue. (Prev. aut.)

sabemos. Pero en cuestión de política, la piel cambia cada seis años en México³²⁹ (Fuentes, 2003: 108), da bi nešto kasnije suočio mit sa stvarnošću: „Nuestro pobre país ha sufrido de un desorden endémico. Ha sufrido hambre y desmoralización casi constantes. México: muchas heridas y poco tiempo para curarlas“³³⁰ (isto, 156), ali „La miseria en México es un mito“ (isto, 113) i ponudio svojoj zemlji optimističku budućnost: „Hay que tener fe. Hay que devolverle la esperanza a México“³³¹ (isto, 142).

Roman *Adam u Raju* prožet je autorovim duhovitim otklonom prema meksičkoj državi, koja se „hvali raznolikošću i dobrim ukusom svog hleba, u okrutnoj konkurenciji s Francuskom i centralnom Evropom“ (Fuentes, 2010b: 18). Fuentes u nastavku piše da bi se moglo zaključiti „da je Meksiko siromašna država zato što je izgubila previše vremena u pripremanju ukusnih jela i duge sate da bi ih pojela“ (isto). Identitet zemlje i grada u pomenutom romanu dobija novu viziju, a njeno ime je „Meksikomedija“ (isto, 46).

Osim istorijskih, političkih i futurističkih vizura, Fuentes neprestano tvrdi: Meksiko je i njegova kultura, Hose Orosko (José Orozco) i njegove freske/murali, poput onog u Biblioteci Bejker u Nju Hempširu, gde „el mito de Quetzalcóatl, la serpiente emplumada, le da la cara al mito mediterráneo de Prometeo“³³² (Fuentes, 2010: 399); Dijego Rivera i njegova likovna vizija sna „poblado por todas las figuras históricas de México, desde la Conquista hasta la Revolución. Presenta un sueño pero también el profundo debate en torno a nuestra identidad: ¿Debería nuestra cultura ser nativa o importada; india, española, norteamericana o francesa?“³³³ (Fuentes, 2010: 371), ali

³²⁹ Mi smo zmije i to znamo. Ali kada je reč o politici, koža se u Meksiku menja na svakih šest godina. (Prev. aut.)

³³⁰ Naša sirota zemlja doživela je endemski kaos. Preživela je gotovno neprestanu glad i demoralizaciju. Meksiko: mnogo rana, a malo vremena da se izleče. (Prev. aut.)

³³¹ Treba imati veru. Treba vratiti nadu Meksiku. (Prev. aut.)

³³² Mit o Kecalkoatlu, pernatoj zmiji, pandan je evropskom mitu o Prometeju. (Prev. aut.)

³³³ Naseljena svim istorijskim figurama Meksika, od Konkiste do Revolucije. Predstavlja san, ali i duboku raspravu o našem identitetu. Da li naša kultura treba da bude domorodačka ili uvozna: indijanska, španska, američka ili francuska? (Prev. aut.)

kultura je, kaže Fuentes, pre svega, „nuestros cuerpos sacrificados y negados, nuestros cuerpos encadenados, soñadores y eróticos, como el cuerpo de la artista mexicana Frida Kahlo“³³⁴ (Fuentes, 2010: 455).

5.10.4 Meksiko i mit

Budući da je mit u delu Karlosa Fuentesa takođe jedna od sveprisutnih tema, kojoj bismo u drugim okvirima disertacije posvetili mnogo više prostora, napomenućemo njegov značaj u opusu ovog meksičkog pisca, jer ta tema „presenta un trasfondo simbólico inusitado, girando toda ella en torno a los grandes mitos de la cultura mexicana: pasado prehispánico, Conquista, Revolución, mestizaje, nacionalismo, machismo, malinchismo, guadalupanismo...“³³⁵ (González Hernández, 2002: 169). Mogli bismo reći da Karlos Fuentes tumači meksičku stvarnost i projektuje budućnost svoje zemlje kroz drevne mitove naroda koji su na njoj živeli, ističući da „un dolor magnífico funda la relación de Iberia con el Nuevo Mundo: un parto que ocurre con el conocimiento de todo aquello que hubo de morir para que nosotros naciésemos: el esplendor de las antiguas culturas indígenas.“³³⁶ (Fuentes 2010: 17). U korenu meksičkog identiteta je sukob, sudar, spoj, ali i mit, jer: „precisamente en el día previsto por el tiempo cíclico, la serpiente emplumada regresa, sólo que su identidad es usurpada por los hombres, y por hombres crueles, rapaces, nuevos, enérgicos“³³⁷ (Fuentes, 2005b:

³³⁴ Naša žrtvovana i poreknuta tela, naša okovana, sanjalačka i erotska tela, poput tela meksičke umetnice Fride Kalo.

³³⁵ Predstavlja neobičnu simboličku pozadinu, i sve se vrti oko velikih mitova meksičke kulture: prehispane prošlosti, Konkiste, Revolucije, mešanja rasa, nacionalizma, mačizma, malinčizma, gvalalupanizma. (Prev. aut.)

³³⁶ Veličanstven bol povezuje Iberiju sa Novim svetom: porođaj koji se odvija u svesti svega što je moralo da umre da bismo se mi rodili: sjaj drevnih domorodačkih kultura. (Prev. aut.)

³³⁷ Upravo tog dana kada je ciklično vreme predvidelo, pernata zmija se vraća, ali njen identitet su uzeli ljudi, i to okrutni, pohlepni, novi i energični ljudi. (Prev. aut.)

7-8) kaže meksički pisac u svom dramskom tekstu *Sve mačke su mrke*. Meksički pisac ne vidi odraz Kecalkoatla, tvorca čovečanstva i praoca latinoameričkog identiteta, samo u ogledalu koje će biti povod njegovog nestanka, žrtvi koja je prethodila nastanku Hispanoamerikanca, već ga vidi i u odrazu Gojinih košmara:

¿Encontrará Quetzalcóatl su verdadera naturaleza, tanto humana como divina, en la casa de los espejos, el templo circular del viento en la pirámide tolteca de Teotihuacan, o en el cruel espejo social de *Los caprichos* de Goya, donde la vanidad es ridiculizada y la sociedad no puede engañarse a sí misma cuando se mira en el espejo de la verdad?³³⁸
(Fuentes, 2010: 12-13).

Fuentesova dela obiluju referencama na indihenističke mitove; već od njegove prve zbirke priča, *Prerušeni dani*: „uočavaju se elementi drevne indijanske mitologije, borba meksičke kulture za opstanak, čovek suočen sa apsurdnom života u društvu u kojem vlada moralna i duhovna dekadencija, sa idealima izneverene meksičke revolucije“ (Soldatić, 1985: 394), dok se u pozadini te tematike „oseća stalno traganje za nacionalnim identitetom“ (isto).

U pomenutoj zbirci, Fuentes u priči „Ćak Mol“, u kojoj stavlja do znanja da bez prehispanke prošlost Meksika ne bi bilo ni njegove sadašnjosti, a samim tim ni budućnosti, jer drevni bogovi ne umiru, oni se samo rađaju u novom obliku. Skulptura toltečkog/ astečkog/ majanskog boga kiše u ležećem položaju sa tacnom na stomaku – za prinošenje žrtve – otkrivena 1875. godine – nadahnula je Fuentesu za jedan od prvih dijaloga sa domorodačkim predanjem svog naroda.

Kao i kada je reč o svim glavnim Fuentesovim temama, mit je višeslojno prisutan i u *Tera nostri*. Štaviše, sam autor je „povodom tog dela izjavio da je istovremeno mitska poema, pokušaj tumačenja trojne dijalektike (arapsko-jevrejsko-

³³⁸ Da li će Kecalkoatl pronaći svoju pravu prirodu, jednako ljudsku i božansku, u kući ogledala, kružnom hramu vetra na toltečkoj piramidi u Teotihuakanu, ili u surovom ogledalu tadašnjeg društva na Gojinih *Kapricima*, gde je sujeta ismejana i gde društvo ne može samo sebe da obmane kada se pogleda u ogledalu istine? (Prev. aut.)

hrišćanskog nasleđa) hispanskog sveta i njegovog stapanja sa indijanskim pogledom na svet“ (Soldatić, 1985: 401-402), a jedan od najznačajnijih elemenata tog romana jeste njegova bogata intertekstualnost: on sadrži „mitove, legende, istorijske podatke, zvanične hronike, opise oniričnih stanja, različita autorova razmišljanja esejističkog karaktera...“ (Dickov, 2016: 219).

Fuentesov roman *Promena kože* takođe odiše duhovima prehispanse prošlosti. Kroz likove dva muškaca i dve žene – Elizabet, Havijer, Isabel i Franc – kroz dekonstruisanu klasičnu narativnu strukturu, ali upotrebom modela koji je vekovima prisutan u književnosti, a to je putovanje, namereni da stignu do astečkih pirámida, proživljavaju čitavu cikličnu istoriju Meksika i Latinske Amerike. Jedna od središnjih tema te istorije, ali i putovanja četvoro ljudi vođenih glasom Naratora, jeste – smrt. Napominjući da je crveno boja smrti, a žuto boja života, jedan od likova (Havijer) napominje: „Como todos los dioses mexicanos, ambiguos, pensados a partir de un centro cosmogónico en el que la muerte es condición de la vida y la vida antesala de la muerte”³³⁹ (Fuentes, 2001: 347). Otuda čitalac ne doživljava iznenađenje kada Ravena/ Isabel i Franc ostaju s druge strane, zarobljeni u piramidi, žrtvovani, ubijeni, „encerrados con dioses muertos”³⁴⁰ (Fuentes, 2001: 349), dok Ligeja/ Elizabet i Havijer odlaze ulicama Ćolule, na kojima je isti prizor kao četiri-pet vekova ranije: trudne žene i vojnici sa ožiljcima na obrazima (350).

Ovde primećujemo još jedno Fuentesovo razmišljanje: da priroda umire, ali njena imena ostaju ista: cvet, ptica, reka, drvo. Za razliku od nje, svaki čovek kada se rodi je originalna tvorevina, ali on umire sa svojim imenom. Skupo plaća svoju jedinstvenost (Fuentes, 2001: 403). Dodatnu dramatičnost, pravi muzički krešendo, ovom romanu daju kompozicije koje Fuentes pominje tokom romana, pre svega Bramsov *Nemački rekvijem*, Bahov *Actus Tragicus* i Verdijev *Rekvijem* koji pevaju Jevreji u logoru.

³³⁹ Kao i svi meksički bogovi, dvosmisleni, zamišljeni da pođu od kosmogonijskog središta u kojem je smrt uslov života, a život predvorje smrti. (Prev. aut.)

³⁴⁰ Zatvoreni sa mrtvim bogovima. (Prev. aut.)

Lajtmotiv u ovom Fuentesovom romanu je – pas, kao „una encarnación de Quetzalcoatl. Xolotl – perro – es la divinidad de los gemelos y de los fenómenos dobles”³⁴¹ (Csikós, 2001:12). *Xolotl* u astečkoj mitologiji simboliše boga duhova i vatre, Kecalkoatlovog brata blizanca čiji zadatak je bio da pomaže mrtvima na putu ka drugom svetu, ka konačnoj sudbini. Pas je za prehispankog čoveka junak, čija osnovna misija je da opskrbi čoveka vatrom, a *Xolotl* je u neposrednoj vezi sa Suncem, kao suprotnost svom bratu blizancu, bogu tame i smrti (Garza Camino, 1997: 126). *Xolotl* je, otud, Kecalkoatlov dvojnik. U kontekstu Fuentesovog dela takođe je značajno reći da je u mitologiji maja i naroda naua pas bio životinja koja je žrtvovana umesto ljudi, kao dostojna zamena za ljudsku rasu. Štaviše, neke figurice iz prehispanskog doba pokazuju pse sa maskom čoveka (Garza Camino, 1997: 117).

U romanu *Promena kože* Fuentes provlači još jedan mit, višestruko simboličan za latinoameričkog čoveka, a to je pandorina kutija, tajno skrovište svih zala, Zevsova kazna zbog Prometejeve krađe vatre. *Pandorina kutija* je naziv romana koji Havijer pokušava da napiše smatrajući da „una novela manifiesta lo que el mundo aún no descubre y quizá jamás descubra en sí mismo”³⁴² (Fuentes, 2001: 245). Ipak, na kraju romana, dok otvara kutiju „sa ovog sveta“ (402) punu papira, i čita životnu priču profesor muzike Mahera, Jakob zaključuje da je sve napisano, da nema ništa na ovom svetu što nije zabeležeo, sačuvano, zapamćeno na komadu hartije (isto).

³⁴¹ Kao inkarnacija Kecalkoatla. Ksolotl ili Šolotl – pas – predstavlja božanstvo blizanaca i fenomen dvojnika. (Prev. aut.)

³⁴² Roman predstavlja to što svet ne otkriva i što možda nikada neće otkriti u sebi. (Prev. aut.)

5.11 Uticaji evropske kulture na latinoamerički identitet

Na osnovu brojnih Fuentesovih tumačenja značaja Evrope za stvaranje latinoameričkog identiteta, i našeg uvida u njegovo delo, stiče se utisak da meksički pisac u bezmalo svakoj knjizi posvećuje pažnju manjem ili većem broju elemenata koji se tiču evropske kulture i tradicije. S obzirom na značaj romana *Tera nostra* u njegovom opusu, odlučili smo da u tom romanu istražimo prisustvo evropskih tragova, između ostalog i stoga što je ta oblast u širem kontekstu Fuentesovog opusa najmanje proučavana.

5.11.1 Elementi evropske kulture u romanu *Tera nostra*

Romaneski opus meksičkog intelektualca i erudite Karlosa Fuentesa (Carlos Fuentes, 1928–2012) čine 23 dela, tematski raznorodna i stilski raznovrsna, objavljena između 1958. i 2012. godine. Fuentesova književnost utemeljena je na prehispankim i zapadnoevropskim mitovima, a u središtu njegovog interesovanja je, već od prvog romana – *La región más transparente* (1958) – identitet meksičkog naroda. U svom najambicioznijem, celovitom romanu (*novela total*) *Terra Nostra* (1975) Fuentes na preko 1000 stranica ispisuje društveni, istorijski i kulturni razvoj Evrope (ponajviše katoličke Španije) i Amerike (pre svega Meksika, paganskog i pokatoličenog, pre i posle otkrića Amerike).

Značaj ovog romana u kontekstu hispanoameričke književnosti slikovito nam predočava Aleho Karpentjer, koji Fuentesovo najobimnije delo naziva „la empresa monumental“ (1990: 231) i napominje: „Ningún autor español se ha atrevido, hasta

ahora, a realizar un tal monumental trabajo de compactación de todos los componentes de la cultura que engendró la nuestra – aunque aquí, vista desde América“ (Carpentier, 1990: 231)

Većina naučnika, istoričara književnost i hispanista, nalazeći u romanu *Terra Nostra* neiscrpnu građu za svoja istraživanja, proteklih decenija pretežno se bavila latinoameričkim temama i motivima u ovom delu. Smatrajući da brojni elementi evropske istorije, kulture i umetnosti sveprisutni u ovom romanu još uvek nisu dovoljno obrađeni u naučnim istraživanjima, pokušaćemo da sagledamo neke od njih. Osim predočavanja istorijskih činjenica za kojima pisac poseže, i njihovog izmeštanja u vremenu i prostoru, ukazaćemo na književne uticaje i likove iz tradicionalne španske literature, te dela španskih i flamanskih slikara koja pisac u romanu koristi kao scenografiju, i kao simbol.

U ovom pristupu naročito ćemo posezati za tumačenjima samog autora, koji u nekolikim studijama nastalim u rasponu od više decenija – *Servantes ili kritika čitanja*, *Zakopano ogledalo* i *Veliki latinoamerički roman* – predočava svoje stavove utkane u roman koji je predmet našeg istraživanja. Usmerićemo pažnju i na dragocena sagledavanja naših hispanista, dr Ljiljane Pavlović Samurović, dr Dalibora Soldatića i prevodioca romana *Terra Nostra* Marice Josimčević, a ukazaćemo i na uticaj ovog dela na jedan od ključnih romana novije srpske književnosti – *Opsada Crkve Svetog Spasa* Gorana Petrovića.

5.11.1.1 Istorija, metaistorija, intraistorija

Karlos Fuentes zasniva roman *Terra Nostra* na brojnim istorijskim činjenicama, koje sažima, izmešta, modifikuje, prilagođava *metaistoriji* u kontekstu tumačenja Hajdena Vajta (Hayden White), koji je načinio lingvistički zaokret u istorijskoj teoriji

time što je preko retorike spojio historiografiju i književnu kritiku, i *intraistoriji* u unamunovskom kontekstu „onoga što je u istoriji nesvesno“ (Unamuno, 1998: 49), suštini istorijskog razvoja, istinskoj tradiciji koja nalikuje životu na dnu mora, o kojoj pripadnik Generacije '98 govori u svom članku *La tradición eterna* objavljenom u knjizi *En torno al casticismo* 1895. godine.

Neke od brojnih mogućnosti čitanja romana *Terra Nostra* nudi nam i sam pisac, koji svoje najobimnije delo vidi kao mitsku poemu, povest o dijalektici arapsko-jevrejsko-hrišćanskog nasleđa, „sudar“ starog i novog sveta, omaž servantesovskoj prošloj, sadašnjoj i budućoj Španiji. *Terra nostra*, roman od 350.000 reči, predstavlja „fantastično putovanje kroz istoriju koje počinje u savremenom Parizu, prolazi kroz prošlost Španije i Meksika da se okonča u sadašnjosti u Parizu, simbolično završavajući to kružno putovanje kroz vreme i prostor“ (Soldatić, 1985: 401).

Kroz tri dela romana: *Stari svet*, *Novi svet* i *Drugi svet* Fuentes nas provodi kroz više od pet vekova (1492–1999) sažetih u šest meseci budućnosti: radnja započinje 14. jula 1999, a završava se 31. decembra iste godine. Vreme i prostor se ne uklapaju u tradicionalne obrasce: prošlost, sadašnjost i budućnost izmešani su prema piščevom nahodjenju. Veći deo radnje odvija se u Španiji XVI veka, u dvorcu Eskorijal i na tlu današnjeg Meksika, ali nas Fuentes, naročito u trećem delu romana, vodi diljem Evrope: u Toledo, Split, Veneciju, Flandriju, Briž, na Kapri, gde je Španiju zadesilo Tiberijevo prokletstvo - da će njena teritorija biti razorena, podeljena i rasuta.

U istraživanju evropskih elemenata naročitu pažnju posvetićemo prvom i trećem delu romana, usmereni na jedan vek španske istorije i tri ključna datuma u njemu oko kojih Fuentes ispreda priču:

- 1492 – Završetak rekonkiste ulaskom Katoličkih kraljeva u Granadu, proterivanje Jevreja, otkriće Amerike, i objavljivanje prve španske gramatike (*Gramática castellana*) Antonija de Nebrihe (Antonio de Nebrija, 1441–1522).

- 1521 – Pobjuna protiv Karlosa I u Kastilji (*La guerra de los comuneros*): srednji sloj, niže plemstvo, trgovci, zanatlije i seljaci udružili su se 1520. godine i u Toledu podigli bunu protiv novoimenovanog kralja koji im je nametnuo nove poreze i potrošio novac na svoj izbor za cara Svetog rimskog carstva, i koji nije govorio španski jezik. Kraljevska vojska ugušila je pobunu u bici kod Viljalara 1521.

Iste godine je Ernan Kortes (Hernán Cortés, 1485–1547) pokorio astečku prestonicu Tenočtitlan u jednoj od najvećih i najkrvavijih bitaka u istoriji, sukobu dve velike civilizacije. Osim što je grupa od 600 vojnika pristiglih sa evropskog kontinenta osvojila Meksiko, ta bitka predstavlja i pobjedu drugih indijanskih naroda protiv astečke imperije, odnosno pobjedu domorodačkog sveta protiv samog sebe. Fuentes ovde ukazuje na istorijski paradoks: dok su se stanovnici opština Kastilje i Aragona bunile protiv uvećanja poreza koje im je nametnuo Karlos I/ Karlo V, njihovi rođaci i prijatelji borili su se za istog tog kralja u Južnoj i Srednjoj Americi. Oni koji su verovali da su izvojevali pobjedu u Novom svetu bili su poraženi u svojoj domovini (prema Fuentes, 2013: 2066).

- 1598 – Kraj veka i smrt kralja Filipa II (1527–1598), pad dinastije; razdoblje u kojem „treba tražiti uzroke političke i ekonomske dekadencije Španije“ (Pavlović-Samurović, 1993: 400).

U romanu postoji više likova u kojima prepoznajemo značajne evropske istorijske i kulturne tekovine, među kojima se izdvajaju četiri glavna, koje Fuentes grupiše pod imenom Gospodari. To su Felipe (Lepi), Huana (njegova supruga, Luda Gospa), Felipe (Gospodar, sin i naslednik Filipa Lepog) i Isabel (Gospođa, Elizabet Tjudor, njegova engleska rođaka). Svi ovi likovi, koji počivaju na istorijskim činjenicama, domaštani su veštima Fuentesovim perom.

Karlos Fuentes veći deo radnje romana *Terra nostra* smešta u Španiju tokom vladavine Filipa II (1554–1598), u koju izmešta druge vladare i događaje: „Katoličke kraljeve“, Karlosa I, otkriće Amerike, izgradnju dvorca Eskorijal, pobunu u Viljalaru, izgnanstvo Jevreja...

El descubrimiento de la América en esta novela tiene lugar durante el reinado de Felipe II porque he tratado de reunir allí un Escorial de la imaginación a todos los Austrias, coexistiendo en el mismo espacio y en el mismo tiempo. Están vivos al mismo tiempo Juana la Loca, Felipe II, el infante Don Carlos, Carlos el Hechizado, están todos reunidos ahí. Entonces hay una abolición del tiempo histórico real a fin de dar una intensidad mayor a una serie de eventos históricos que suceden casi al mismo tiempo³⁴³ (Fuentes, 1977, 1:19:40–1:20:10).

Ovim „pomeranjem“ istorije Fuentes dobija sažetiju priču, ali i bogatiju sliku multikulturalnog društva.

Ako se ima u vidu podatak da je Filip II sprečio prodor evropskih ideja u Španiju, zabranivši čak i odlazak španskih učenih ljudi na univerzitet u inostranstvo, onda to simbolično tumačenje istorije – koje nam nudi Karlos Fuentes pomeranjem datuma – postaje opravdano, jer pisac smatra da ondašnja Španija zapravo nije otkrila Ameriku (Soldatić, 1985: 402)

Nakon propisa Gospodara da „novi... svet... ne postoji...“ (Fuentes, 1985b: 12) i da je „Španija dovoljna Španiji i sva je u Španiji“ (Fuentes, 1985b: 15) *Terra Nostra* ubrzo širi glas da ipak „Postoji novi svet, s one strane mora“ (Fuentes, 1985b: 15). Videvši u tome svoju šansu, Gusman (Kolumbo, Kortes, plemić sa vojnim činom, antijunak) kaže svom Gospodaru (Felipeu – Kralju Filipu II): „Ako novi svet postoji, morate ga osvojiti za vas, vaše bogatstvo i vašu veru“ (...), „zakoni protiv Mavara i Jevreja proširiće se na idolopoklonike, a zakoni protiv idolopoklonika podjednako će se primeniti na Mavre i Jevreje; neka deca plate grehe svojih roditelja...“ (Fuentes, 1985b:19). Pisac kasnije, u esejističkim razmišljanjima o odrazu dve kulture nastalim povodom pet vekova od otkrića Amerike, objašnjava taj trenutak španske povesti iz političko-istorijske perspektive: isterivanjem Mavara i Jevreja u Španiji je ugušena

³⁴³ Otkriće Amerike se u ovom romanu dešava tokom vladavine Filipa II jer sam pokušao da okupim u zamišljenom Eskorijalu sve habsburgovce, postavivši ih u isti prostor i isto vreme. Kod mene su savremenici Huana Luda, Filip II, mladi Don Karlo, Karlos Začarani, svi su tamo. Osim toga, ukinuo sam istorijsko vreme kako bih dao veći intenzitet nizu istorijskih događaja koji se odigravaju gotovo istovremeno.

tendencija stvaranja moderne, pluralističke i demokratske države, a institucije Krune i Crkve, vođene ukazima kraljevskog apsolutizma i katoličke vere, jednako su porazile i osvajača i osvojene. Kortesovim osvajanjem Tenoćitlana Španci su vertikalnu i autoritarnu vlast Asteka zamenili vertikalnom i autoritarnom vlašću habzburgovaca (prema Fuentes, 2013: poz. 1715). Pri povratku iz Novog sveta u poglavlju „Rekvijem“ trećeg dela romana *Terra Nostra*, Ludoviko kaže svom gospodaru:

Felipe, pobedio si ti: san je postao mora... Onaj isti poredak koji si želeo za Španiju prenesen je u Novu Španiju; iste krute, vertikalne hijerarhije; isti stil vladavine: za moćne, sva prava i nikakve obaveze; za slabe, nikakvo pravo i sve obaveze; novi svet se nastanio Španjolcima iznurenim neočekivanim raskošjem, klimom, mešanjem krvi, iskušenjima nekažnjene nepravde... (Fuentes, 1985b: 337).

U predgovoru izdanja romana *Terra Nostra* izdavačke kuće Seiš Baral (Seix Barral) iz 2003. godine, engleski istoričar i profesor Oksfordskog Univerziteta Džon Eliot (John Elliott) ističe da Karlos Fuentes piše kao romansijer, ali i kao istoričar, koji traga za prošlošću istovremeno je tumačeći za svoju generaciju, ali i za buduće. U tekstu koji sam Fuentes spominje u jednom od svojih poslednjih intervjua, sa Marijom Koirom (María Coira) i Karlosom Hadsonom (Carlos Hudson)³⁴⁴, Eliot kaže da je *Terra Nostra* istorija viđena očima romanopisca, koji je iskoristio sve raspoložive izvore književne mašte. Tome bismo dodali još nešto: činjenica da je Karlos Fuentes stvarao ovaj roman tokom poslednjih godina života i diktature Fransiska Franka (Francisco Franco, 1892–1975), kao i da je pomno proučavao i dobro poznao istorijske, društvene i političke okolnosti u Španiji tog doba, te da je dvorac Eskorijal bio od izuzetnog strateškog značaja i za vreme Frankove vlade, dovodi nas do zaključka da je meksički pisac kroz lik Gospodara/ Filipa II / Karlosa V prikazao i lik španskog diktatora. Utoliko pre što je Franko 1939. godine naredio da se upravo u Eskorijal prenesu iz Alikantea posmrtni ostaci generala Prima de Rivere. Odmah naredne godine Franko je u mestu San Lorenzo de El Eskorijal, na desetak kilometara od palate Eskorijal, počeo da

³⁴⁴ Intervju je objavljen u *Estudios de Teoría literaria*, Revista digital, Sept. 2012, Año 1, Nro. 2. Facultad de Humanidades / UNMDP, ISSN 2313-9676.

pravi svoj mauzolej koji je nazvao Dolina palih (Valle de los caídos). Izgradnja je trajala 19 godina, a mnogi radnici i politički zatvorenici za to vreme su umrli – baš kao i četiri veka ranije graditelji Eskorijala. Memorijalni centar Dolina palih posvećen je žrtvama Španskog građanskog rata (1936–1939), a kada je završen u kriptu su preneti posmrtni ostaci Prima de Rivere. U njemu je 1975. godine sahranjen i Fransisko Franko.

5.11.1.2 Eskorijal – astečka piramida

Najveći arhitektonski spomenik kontrareformacije, dvorac Eskorijal, bio je zamišljen kao grobnica kralja Karla V, ali i kao spomenik pobedi koju je njegov naslednik Filip II izvojevao 1557. godine nad Francuzima. Kralj Filip, kojeg Fuentes u romanu karakterno prikazuje do fizičkih pojedinosti dosledno („Isturena vilica. Debela i opuštена usna. Ugašen pogled. To je on, Gospodar.“ I, 81) jednako u istorijskim zabeleškama kao u romanu *Terra Nostra*, požuruje svoje graditelje da ga što pre završe. Taj „vladar najveće imperije koji nikada nogom nije kročio van granica Španije“ (Soldatić & Donić, 2011: 89) koga su zvali Oprezni (*El Prudente*) jer je veoma teško donosio odluke, želeo je od dvorca da stvori manastir, utvrđenje i nekropolu, u kojoj će sahraniti sve svoje pretke. Gradnja je trajala pune dve decenije: od 1563. do 1584, a brojni zidari, kovači, stolari, slikari, fizički radnici, tamo su živeli i umrli, baš kao i tri žene Filipa II, skoro sva njegova deca i naposljetku on sam. U svom romanu Fuentes u više navrata ukazuje na ovaj dvorac, njegovu izradnju i njegovu istorijsku namenu: „za dobro naših duša i za očuvanje naše kraljevske države podići ću ovo veliko zdanje, bogato, sveto, genijalno sagrađeno, korisno, osmo čudo sveta po redu, a prvo po dostojanstvu, utišište za duhovnu i telesnu okrepu...“ (Fuentes, 1985a: 70), „završi svoju palatu, sine, sve zatvori u nju, grobnice, manastire, kamenje, čak i buduće palate što će se unutar tvoje izgraditi“ (Fuentes, 1985a: 375), pa da „idemo svi u procesiji ka palati koja se podiže na visoravni, gde je najveći Gospodar ove zemlje, princ, don Felipe, podigao grobnice svojih predaka, i tu očekuje njihove posmrtne ostatke“ (Fuentes,

1985b: 149). Fuentes daje detaljan opis dvorca u poglavlju „Svi moji gresi“ (Todos mis pecados), gde procesije „nepokolebljivo napreduju ka mestu koje je odredio Gospodar: mauzolej palate“ (Fuentes, 1985a: 105). Reč Eskorijal pojavljuje se tek na samom kraju – romana i života Filipa II, kada kralj polazi da „vidi ogledalo sveta“ do kojeg ga vodi 33 stepenika i dvostruki glas Mihaila-Ben-Same (u arapskim kasabama, Migela u hrišćanskim zemljama, Miše u jevrejskim getima, Migela-od-Života, Migela de Servantesa) u kalamburu života i smrti.

U predgovoru izdanju Seiš Barala iz 2003. godine, Džon Eliot zaključuje da je Eskorijal u središtu Fuentesove priče jer je upravo iz tog dvorca Španija pokušala da nametne svoju viziju sveta osvojenom Meksiku, tadašnjoj Novoj Španiji. Još novije tumačenje, povodom obeležavanja 40 godina od objavljivanja romana *Terra Nostra*, maja 2015. godine, nudi peruanski književni kritičar Hulio (Julio) Ortega koji tvrdi da je ovaj roman „kao astečka piramida, puna lavirinata, sagrađena u središtu Eskorijala, velikog španskog pogrebnog spomenika, zatvorenog, verskog, veličanstvenog, čak mračnog, čiji oltar gleda ka Jerusalimu. Za razliku od španskog Eskorijala, Fuentesova piramida je otvorena, puna humora, satire, istraživačkog duha i dobre energije (prema Ortega 2015, 2:00-2:50)

5.11.1.3 Huan i Huana

Za špansku kraljicu Huanu I od Kastilje (1479–1555) postoji svedočanstvo da je izgubila razum sluđena neverstvima svog muža, Filipa Lepog. Roditelji Huane Lude bili su Katolički kraljevi Fernando od Aragona i Isabel (Izabela) od Kastilje. Njen sin Karlo V Habzburški odnosno Karlos I od Španije (1500–1558), naslednik najmoćnije kraljevske dinastije u Evropi, došao je na španski tron kada je imao 16 godina. Premda nije govorio španski jezik, „želeo je da bude politički poglavar hrišćanskog sveta isto kao što je Papa bio njegov verski poglavar“ (Fuentes, 2013: poz. 2036). Abdicirao je

1556. u korist svog sina Filipa II, nakon 40 godina provedenih na tronu (ovde valja ukazati i na jednu činjenicu iz novije istorije: španski kralj Huan Karlos I takođe je abdicirao u korist svog sina Felipea IV 2014. godine, nakon bezmalo četiri decenije vladavine, od novembra 1974. do juna 2014).

Pribegavajući svom enciklopedijskom znanju, posledici višegodišnjeg istraživanja koja su prethodila stvaranju *Terra Nostra* i višedecenijskim proučavanjem istorije Španije, naročito u kontekstu Latinske Amerike, Fuentes se u romanu precizno drži ove epizode iz španske istorije, kojoj se vraća dvadeset godina kasnije u svojoj kosmopolitskoj viziji povesti hispanskih naroda *El espejo enterrado*: kada je muž Huane Lude umro, „odbila je da ga sahrani i vukla je dugo njegov leš od manastira do manastira, izbegavajući samostane u kojima bi zgodni princ, čak i mrtav, mogao da zavede monahinje“ (Fuentes, 2013: poz. 2024) dok je na njegovom licu „neka tkanina ili maska od crvenog, žutog i plavog perja; a umesto usta krug od paukova. Slomljene strele, kao žilice maske, pokrivaju vrat, slepoočnice i čelo tog leša koji više ne pripada Preuzvišenom Princu i Gospodaru što ga iz manastira u manastir vuče njegova udovica...“ (Fuentes, 1985a: 96). S druge strane, „kada Huana Luda u romanu *Terra Nostra* u naručju ljulja sina idiota, prekrivenog zagnojenim ranama, ona u stvari uspavljuje Karla začaranog, poslednjeg Habsburgovca u Španiji, kojim se prekida nasledni red“ (Soldatić, 1985: 405).

Valjalo bi pogledati dodatnu simboliku ovog imena: Huana Sunjiga (Juana Zúñiga) bilo je ime zakonite žene Ernana Kortesa, „najvažnijeg čoveka u istoriji Meksika“ (*A fondo* 1977, 1:21:10), s kojom je imao sina Martina. Istorija beleži da je Kortes imao sina istog imena i sa Indijankom Malinće, donja Marinom, ženom konkistadora smatranom izdajnicom svog naroda. Fuentes u ovoj činjenici vidi jedan od središnjih problema čitave latinoameričke kulture, a to je „ozakonjenje kopileta, identifikacija siročeta“ (Fuentes, 2013: poz. 1979).

Huana od Asbahe (Juana de Asbaje) bila je velika barokna pesnikinja, monahinja Sestra Huana Ines od Krsta (Juana Inés de la Kruz, 1651–1695), deseta muza Meksika i najveća intelektualka svog vremena. Prisutna u Fuentesovim istraživačkim pohodima na svakovrsne istorije latinoameričkog kontinenta, „njena barokna poezija

bila je kadra da obgrli, zauvek, forme i reči izobilja Novog sveta, njegova nova imena, geografiju, floru i faunu, kakve evropske oči nikada ranije nisu videle“ (Fuentes, 2013: poz. 2839). Pisac je tokom svog šestogodišnjeg pohoda na *Terra Nostru* morao imati u vidu sve delove imena autorke poeme *Prvi san (Primeró sueño)*: Huana, Ines i Krus³⁴⁵. Poslednji deo njenog imena asocira na Ludovikova tri sina, tri otelovljenja mita o Don Huanu – kopiladi plave kose sa šest prstiju na stopalima i krstom na leđima, koji se u trećem delu romana bore protiv Filipa II u ime slobode i ljubavi. Fuentes u romanu povlači paralelu između španskog kralja Felipea i rimskog cara Tiberija: obojica su seksualno izopačeni (Tiberija najviše uzbuđuje kada mu pričaju o sopstvenim zločinima; za Felipea je vrhunac uživanja kada ubija danju, a vodi ljubav noću). Oličavajući bolesnu taštinu, obojica bi da podražavaju Boga, da budu poslednji vladari sveta, da svet i oni budu jedno (prema Josimčević, 1985: 418). Tri istovetna mladića izbačenih na Rtu Nesreća koji narušavaju planove španskog monarha prema Fuentesovoj viziji sinovi su istog oca: Filipa I od Kastilje zvanog Filip Lepi (1478–1506) koji u romanu nije deda već otac Filipa II. Zasnovani na Fuentesovim stavovima o reinkarnaciji (isti duh iznova se rađa u raznim telima), ovi likovi postižu svoju punoću i postaju „bog, tvorac, obnovitelj“ tek kada nađu svoju drugu polovinu, svoj „ženski princip“ (Josimčević, 1985: 417) kroz lik Lude Gospe (Princ Blesan, sin Felipea Lepog i vučice), Gospođe – đavolove družbenice (Huan, sin Felipea Lepog i Isabel, Gospođe) i mlade Selestine koja je simbol mudrosti i života (Hodočasnik, sin Felipea Lepog i Selestine).

Ovde nam Fuentes ukazuje na još jednu činjenicu: Huan je i pokršteno ime Atualpe (Atahualpa), trinaestog i poslednjeg nepatvorenog vladara inkaičkog carstva, inicijatora krvavog Građanskog rata Inka (1529–1532). Pisarova vojska je Atualpu pokorila i zarobila, a on je u zamenu za slobodu ponudio španskom osvajaču ogromne količine zlata, dovoljne da ispune prostoriju u visini čoveka. Španac je to odmah prihvatio, ali umesto da ga oslobodi osudio ga je na smrt; štaviše, Inka je mogao da odabere da li želi da ga živog spale kao paganina ili da se preobrati u hrišćansku veru pre nego što ga obese. Odabrao je novo ime pod kojim će umreti: Huan (Fuentes, 2013: poz. 1556).

³⁴⁵ Cruz (šp.) – krst.

Lik kraljice Isabel odnosno Elizabete Tjudor, „u potpunosti služi ideji ili književnoj potrebi“ (Josimčević, 1985: 416). Naime, ona se predaje đavolu (kao i Selestina) kako bi se ostvarila kao žena, željna ljubavi.

5.11.1.4 Književna preplitanja

Roman *Terra Nostra* obiluje referencama na špansku književnost, a najviše ih se odnosi na tri lika koji su vidno uticali na pisce španskog govornog područja, samim tim i na Fuentesovo stvaralaštvo: Don Kihote, Don Huan, Selestina. Upravo ta tri lika obrađuje čuvena studija Ramira de Maestua (Maeztu): *Don Quijote, Don Juan y La Celestina* (1926), koji, između ostalog, ukazuje na moralne aspekte kako likova tako i same Španije odnosno njenog naroda. Makarena Kuinjas Gomes (Maracena Cuiñas Gómez) smatra da i Fuentes i Maestu analiziraju celokupnu hispansku kulturu kroz ta tri mitska lika (Cuiñas Gómez, 1998: 269), te da na njima počiva roman *Terra Nostra* – što nam potvrđuje i sam autor: „Otvorio sam oči da bih pričitao tri knjige: o staroj svodnici³⁴⁶, o vitezu tužnog lika i o zavodniku Don Huanu. Veruj mi, Felipe: jedino sam tu, u te tri knjige, odista pronašao sudbinu naše istorije“ (Fuentes 1985b: 341). Fuentes ukazuje na značaj ova tri dela i u knjizi *Servantes ili kritika čitanja*, predočavajući da se različiti aspekti života Španije toga doba ispisuju između dva „književna“ datuma: 1499. – kada je objavljena *Selestina* i 1605. – kada je objavljen prvi deo *Don Kihota*.

³⁴⁶ Selestini.

5.11.1.5 Don Kihote

Posebno mesto u kompletnom opusu Karlosa Fuentesa zauzima najveći španski pisac svih vremena, osnivač modernog romana Migel de Servantes i Saavedra (Miguel de Cervantes y Saavedra, 1547–1616), i to pre svega kada je reč o temama na kojima, po Fuentesovom mišljenju, počiva moderan svet: sumnja i vera, sigurnost i neizvesnost (prema Fuentes, 2013: poz. 2445), jer „njegova vera se nalazi u knjigama, u njegovim „rečima, rečima, rečima“ (Fuentes, 2013: poz. 2445).

Migel de Servantes je živeo u Španiji Karlosa V i Felipea II i pisao prvi deo *Don Kihota* u doba kad je Đordano Bruno (1600. godine) spaljen na lomači po nalogu Inkvizicije. Na njegovo delo uticao je Erazmo Roterdamski, kao uostalom i na čitavu Španiju tog doba. Servantes ovaj uticaj ne spominje u svojim delima budući da je Erazmovo delo, baš kao i Makijavelijevo (čiji stavovi su u romanu *Terra Nostra* delimično otelovljeni kroz lik Gusmana), zabranila Španska inkvizicija koju su 1478. osnovali Katolički kraljevi. Ipak, Don Kihotovo ludilo, kaže Fuentes, nesumnjivo crpi korene iz Erazmove *Pohvale ludosti* (2013: poz. 1509). U završnom, 144. poglavlju romana *Terra Nostra* pod nazivom “Poslednji grad” (*La última ciudad*), u trenutku svođenja računa, pisac, ukazujući Polu Febu na Erazma, zapravo sublimira čitavu povest:

Misleći na Paskala, misliš na svog starog Erazma i njegovu pohvalu ludosti koja relativizuje tobožnje apsolute prethodnog i sadašnjeg sveta: srednjem veku Erazmo oduzima izvesnost nepromenljivih istina i nametnutih dogmi, a u savremenom svetu, apsolut razuma i carstvo jastva svodi na ironične razmere. Erazmowska ludost je situacija gde čovek matira sebe, gde razum matira sebe, ali ne greh ili đavo. Ali ona je i kritička svest razuma i ega koji ne žele da ih bilo ko prevari, čak ni oni sami sebe (Fuentes, 1985b: 376-377).

Premda u romanu samo jednom spominje Servantesovo ime, u poslednjem poglavlju, kada se pita da li je bolja: „ova izvesna pustoš od neizvesnog rizika da pišemo samo zato da bismo videli kako ono što smo napisali zabranjuju, uništavaju, spaljuju na velikim lomačama, dok uniformisane mase uzvikuju, smrt Homeru, smrt Danteu, smrt Šekspiru, smrt Servantesu, smrt Kafki, smrt Nerudi?“ (Fuentes, 1985b: 370), Fuentes u više navrata aludira na čuveni Servantesov lik: u poglavlju „Vitez tužnog lica“ (El caballero de la triste figura) u trećem delu *Terra Nostra* kada su „u dvorištu krčme četiri poslužnika i sam krčmar nemilosrdno bacali uvis s gunja jednog mršavog, koščatog starca sa belom bradicom i svetačkim besom u očima“ (Fuentes, 1985b: 66), potom kada govori o „luckastom starcu“ i drugim likovima iz *Don Kihota* (parohu, berberinu, bakalaureatu, nećakinji i Sanču Pansi) „...jer svima su bile poznate ludosti gospodina Kihana“ (Fuentes, 1985b: 139), u dijalogu Felipea i Ludovika u snu u La Manči koji je trajao „hiljadu i pola dana“ u kojem je jedan od trojice istovetnih mladića sreo „jednog ludog starca u nekoj vetrenjači“ koji „...ništa nije razumeo i ništa nije želeo onaj koji se svega sećao: lualica iz La Manče.“ (Fuentes, 1985b: 169).

Fuentes posvećuje *Don Kihotu* i njegovom „usudu“ poglavlje „Galijoti“ (Los Galeotes), gde se poigrava sa Servantesom tako što Starac tužnog lica odaje tajnu slepcu i mladiću: osvetiće se tako što će onima koji mu nisu verivali reći da mu se vratio razum. Aluzija na Servantesa prisutna je u poglavlju „Hroničar“ (El Cronista) gde se pominje „osiromašeni plemić, hirurov sin bez novca, privremeni pastorak u aulama Salamanke, naslednik plesnivih knjiga gde se priča o čudesnim delima viteza-lualice...“ (Fuentes, 1985a: 300) i u zgusnutom poglavlju „Ispovednikove ispovesti“ (Confesiones de un confesor), gde mu se autor direktno obraća: „Oh, moj indiskretni književniče, zbog toga si se našao na galijama, stalno mešaš stvarnost s hartijom“ (Fuentes, 1985b: 234).

Budući da je kultura Latinske Amerike od XVI veka nadalje bila tesno vezana za evropsku, ne čudi činjenica da je već 1607. zabeležen prvi primerak *Don Kihota* na tom kontinentu, i to na jednoj zabavi održanoj u mestu Pausa u Peruu (Bethell, 1990: 42).

„Don Kihote je, piše Ramiro de Maestu, primer španske dekadencije“ (Fuentes, 2013: poz. 2649), a Fuentes u kontrastu Don Kihota i Sanča Panse vidi kontrast Evrope i Amerike, dva kontinenta, dve kulture, dva poraza. U eseju *Cervantes o la crítica de la lectura* (1976), koji je pisao uporedo sa romanom *Terra Nostra*, Fuentes objašnjava polazište za svoje polifonijsko delo kroz sukob dvaju civilizacija: „Naš odnos sa Španijom je isti kakav imamo između sebe: konfliktna. Identičan znak jednakosti možemo staviti kod odnosa Španije sa Španijom: nerešen, maskiran, često manihejski. Sunce i hlad, kao u iberijskoj areni. Mera mržnje je mera ljubav. Jedna reč sve govori: strast.“ (Fuentes, 1994: 9)

„Servantovska tema je zapravo samo predložak za razmišljanje o Španiji juče, danas i uvek; o čitanju, pisanju i kritici; o Džozsu i raznim drugim temama iz savremene kulture“ (Oviedo, 1977: 69) napisao je Hose Migel Oviedo (José Miguel Oviedo) u studiji *Terra nostra: sinfonía del nuevo mundo* objavljenoj po izlasku prvog izdanja Fuentesovog romana. U svom eseju *Servantes ili kritika čitanja* Karlos Fuentes ukazuje na to da nam je *Don Kihote* ponudio „nov način čitanja sveta: kritiku čitanja koja se sa stranica knjige projektuje na spoljašnji svet“, ali i „kritiku proznog stvaralaštva unutar samog dela: kritiku stvaralaštva unutar stvaralaštva.“ (Fuentes 1976: 15).

Fuentes ukazuje na Servantesov značaj i uticaj i u svojim drugim delima *La nueva novela hispanoamericana* (1969), *Casa con dos puertas* (1970) – gde tvrdi da nas *Don Kihote* uči da književnost stvara igre u kojima likovi „po prvi put znaju da ih neko čita i u funkciji tog iznenađenja njihove priče više ne nastoje da odražavaju ljudski život već se usredsređuju na to kako je sam život odražen i zamenjen njenom veličanstvom knjigom“ (Salazar Quintana, 2014: 87-88), *El espejo enterrado* (1992), gde čak 45 puta spominje španskog pisca, *La gran novela latinoamericana* (2011) i *En esto creo* (2002), gde kroz Don Kihota progovara o svom narodu: „Somos el Territorio de la Mancha. Manchados, impuros. mestizos, abiertos por fuerza a la comunicación, las migraciones, la confianza en nuestra aportación al mundo. Somos los escuderos de Don Quijote.“ (Fuentes, 2000: 63).

5.11.1.6 Don Huan

Mit o seviljskom zavodniku i Donji Ines, kroz brojne verzije narodne priče o mladiću iz najmoćnije seviljske porodice Tenorio, vitezu iz XIV veka i dvoraninu Alfonsa XI, bio je nadahnuće mnogim književnicima i umetnicima da otelove svoje vizije te povesti. U španskoj pisanoj književnosti lik Don Huana arhetipski se pojavljuje prvi put pod imenom Leusino (Leucino) u drami Huana de la Kueve (Juan de la Cueva, 1543–1612) *El Infamador* (1581), a potom u komediji *Las flores de don Juan, y rico y pobre trocados* (1619) Lopea de Vege (1562–1635). Ipak, najveći uticaj imale su druge dve verzije: prvu je napisao španski barokni pesnik i dramski pisac Tirso de Molina (1579–1648), u komadu pod nazivom *El burlador de Sevilla y convidado de piedra* (*Seviljski zavodnik i kameni gost*) objavljenom oko 1630. godine, a drugu Jose Sorilja (José Zorrilla, 1817–1893) pod nazivom *Don Juan Tenoro* (1844). Kao kontrapunkt Don Huanu, Sorilja uvodi lik vrle Donje Ines, kao posrednice između svetovnog i božanskog i nade u spasenje ljudskog bića putem dobrote i vere.

Karlos Fuentes lik Don Huana dosledno razvija kroz svoj roman: od susreta sa Donjom Ines, kada joj otvoreno saopštava: „...tvoja je prednost što sam te prvu sreo; ali to nije dovoljan razlog da ostale žene lišiš njihovih opravdanih želja koje bi mogle imati prema mom srcu“ (Fuentes, 1985a: 373), kroz opšti profil zavedenih i ostavljenih žena: „...vidi šta si nam učinio Don Huane! Sve zbog tebe Don Huane! vrati nam se, Don Huane! ah, gospodine Don Huane, prava si muška kurva!“ (Fuentes, 1985a: 423), preko istančanog poigravanja sa likom Inesinog oca, Komendatora: „...ne plašiš se nikoga, Don Huane, zato što te niko ne može ubiti, ne može se ubiti statua, ne može se ubiti smrt...“ (Fuentes, 1985a: 431) i tumačenja (opravdanja) samog zavodnika u poslednjem poglavlju prvog dela romana: „...nije čudo što sve žene varam, jer sve mene drže za nekog drugog, za muža, ljubavnika, oca, Spasitelja, i u meni vole nekog drugog: koja će

voleti Don Huana zbog Don Huana...“ (Fuentes, 1985a: 432). Na samom početku trećeg dela romana Fuentes nadahnuto sublimira sva tri lika:

...ja ću te osloboditi opčaranosti kamena, a ti mene opčaranosti mog ponovnog devičanstva! Huan i Ines, Ines i Huan, skinućemo čini jedno s drugog, još jednu noć s tobom, Huane, samo to tražim, a onda ću se zauvek zatvoriti ovde, kao kaluđerica u ovoj palati gde me je doveo moj otac... (Fuentes, 1985b: 29-30).

Fuentesova Donja Ines ima fizičke nagone, nemire, telesnost, koja u romanu kulminira u trenutku kada Gospodar, kroz uski otvor svoje rezidencije, vidi „divljačko sparivanje Don Huana i Donje Ines“ (Fuentes, 1985b: 187). Lik Don Huana, osim što predstavlja simbol pobune protiv Države i Boga, donosi i složeni problem časti i morala, kojem je pridavana velika pažnja u tadašnjoj Španiji.

U romanu *Terra Nostra* Fuentes u poglavlju „Galijoti“ (Los Galeotes) spaja dva velika lika iz španske književnosti, kada Don Kihot uz smeh kaže: „Živeo sam mladost Don Huana. Možda će se Don Huan odvažiti da živi moju starost“, a njihove izabranice „povezuje“ kamenom statuom: „veća začaranost od moje začarnosti je kada sam video da sam samo ja, proklet kipom Dulsinejinog oca, video divove, dok su ostali, kao začarani, videli samo vetrenjače“ (Fuentes, 1985b: 134). Fuentes u trećem delu romana, u kratkom poglavlju koje naslovljava „Dulsineja“ (Dulcinea), vešto spaja sve velike likove iz španske književnosti koji su prisutni u *Terra Nostris*: Hroničar/Don Kihote, „star i premlaćen“, priča o tome kako je voleo Dulsineju, koja mu je pripala kada se „poslužio starom svodnicom“; bežeći od pravde, nastanio se u „mestu čijeg imena ne želim da se sećam“³⁴⁷ gde su mu „knjige bila jedina uteha“; Don Huan je, ovde, mladi Dulsinejin ljubavnik, koji beži od pravde sakrivši se iza imena Don Alonso, a kip ga ne ubija jer uviđa da je star i da mu nije ostalo mnogo od života (prema Fuentes, 1985b: 129-130).

³⁴⁷ Ovom rečenicom započinje Servantesov roman *Don Kihote*.

5.11.1.7 *Selestina*

Tragikomedija o Kalistu i Melibei objavljena je 1499. godine, na razmeđi srednjeg veka i renesanse, a njeno autorstvo pripisano je pokrštenom Jevrejinu Fernandu de Rohasu (Rojas, 1476–1538). Ovo hibridno delo je u svom prvom izdanju bilo sačinjeno od 16 „dejtava“³⁴⁸ (*actos*), a tri godine kasnije pojavilo se drugo, dopunjeno izdanje sa 21 dejstvom i pod istim naslovom. Tek 1506, nakon prevoda na italijanski, delo menja naslov u *Celestina*, koji mu ostaje od 1519. godine do danas. “Moglo bi se reći da je *Selestina* prvo moderno delo u kojem je otelotvoreno unutrašnje razmišljanje o ljudskim postupcima, koje će kasnije, na različite načine, kulminirati u delima Servantesa i Šekspira“ (Fuentes, 1994: 47).

Priča o mladim ljubavnicima Kalistu i Melibei zapravo je povest o staroj podvodačici Selestini koja je, jednako kod Rohasa i Fuentesa, predstavница hedonističke vizije sveta. „Ona je istovremeno simbol senzualnosti i seksualnosti koji će se suočiti sa verskim fanatizmom Filipa II, ali će ga nadživeti u ime ljubavi“ (Soldatić, 1985: 409).

U romanu *Terra Nostra* Selestina ima dva obličja: mlade devojkje – boginje, majke, Lude Gospe, Gospe Leptirova – i stare podvodačice pogubne po muškarce, sačinjene po modelu Fernanda de Rohasa, izopačene i fizički izobličene veštice koja, vođena najsnažnijim strastima – sebičnošću i pohlepom – predstavlja oličenje svih poroka. Jedno njeno lice personifikuje dobro (božansko), a drugo zlo (đavolsko). Fuentesova Selestina, osim što ima dva lica, povezuje svakovrsne suprotnosti u romanu, ona je osa oko koje se svi vrte i sve kreće: Gospodar i Ludoviko, prošlost i budućnost. Ona je protagonistica tri glavna ljubavna čina u romanu, uvek sa Hodočasnikom: kao Gospa leptirova u istoimenom poglavlju, kao Selestina skrivena ispod odeće paža, i na samom kraju romana, u futurističkom Parizu kada „padaju maske“ i kada u vrelom snošaju dva tela i dva bića oplođavaju jedno drugo u apokalipsi/genezi tokom koje jedno drugom govore: „zemlja zbog tebe biće blagoslovena, daće ti klasje i plodove, sa

³⁴⁸ Prema prevodu Aleksandra Grujičića: Fernando de Rohas i njegov prethodnik, *Selestina*, Paideia 2005.

osmehom na licu ješćeš hleb, sve dok se ne vratiš zemlji, jer si od nje uzet, jer si prah i u prah ćeš se vratiti...” (Fuentes, 1985b: 187).

Novije tumačenje Fuentesovog romana, pored sagledavanja brojnih sličnosti sa Džojsovim delom, nudi pretpostavku da Ludoviko i Selestina naizmenično pričaju Gospodaru svoja sećanja kako bi on istoriji dao drugu šansu, stvorio je iznova jer prvu priliku nije iskoristio (prema Mee, 2004: 33).

5.11.1.8 Umetnost u romanu *Terra Nostra*

Vratimo se na trenutak ponovo Eskorijalu. Naime, Karlos Fuentes je, prema istraživanjima Rejmonda Vilijamsa (Raymond Williams), počeo da piše roman *Terra Nostra*, nakon svoje prve posete toj kraljevskoj palati, 1967. godine (Williams, 1997: 422). Osim političke funkcije koju joj je namenio, španski kralj Filip II zamislio je svoj mauzolej i kao veliko umetničko delo. Štaviše, tražio je da njegova rezidencija ima direktan pogled na oltar Bazilike kako bi mogao da posmatra misu, ali nam Fuentes ukazuje i na drugi kraljev „pogled“ sa istog mesta – na *Vrt uživanja*.

U strogu arhitektonsku formu Eskorijala Fuentes unosi fresku Luke Sinjorelija (Luca Signorelli, oko 1445–1523) koji se zapravo nalazi u katedrali Orvijeto u Italiji, sučeljavajući moderno i tradicionalno (prema Vilijams, 1997:434), baš kao što to čini sa starim i novim svetom. Ipak, sa Fuentesove tačke gledišta, značaj italijanskog slikara prevazilazi granice likovnosti: „To što Sinjoreli uvodi u umetnosti slikarstva može se primeniti i na umetnost pisane reči“. Njegove figure i prostori se „okreću, teku, preobražavaju se, prelivaju: njegov prostor je figurativan, a prostori naslikani na različite načine“ (Fuentes, 1994: 27). Sinjoreli je, imenom i prezimenom, prisutan i u romanu *Promena kože*, baš kao i Boš.

Uvođenje slikarstva u književnost deo je Fuentesove stilske tehnike: *Terra Nostra* je poput velikog slikarskog platna, ili, tačnije, poput umetničke galerije, koja se prostire od prvog do poslednjeg poglavlja romana. U Fuentesovoj pinakoteci, u kojoj su izložena dela Sinjorelija, Boša, El Greka, Vlaskesa i Goje, oslikana je povest Španije, njenog naroda, njenih strasti i njenih poroka. U poglavlju „Restauracija“ (Restauración) svi oni staju na jednu sliku, velikih dimenzija, koju Hulijan otkriva restauracijom: u prvom planu je kralj izražene vilice, potom raskošno odevena kraljica, muškarac obučen kao lovac, pogrebna povorka sa osakaćenom staricom na čelu – svežnjem koji u kolicima vozi bezuba i bucasta patuljica. Iza njih bubnjar, paž istetoviranih usana i tri naga mladića na čijim leđima je utisnut znak krsta; tu su i ridokosi kaluđer, sakati književnik i statua komendatora (prema Fuentes, 1985b: 317-319). U složenim poigravanjima vremenom i prostorom, pisac progovara o vanvremenskoj dimenziji umetnosti: „ni moja ni tvoja: slika će pripadati svima“ (Fuentes, 1985b: 179), jer: „Videli su je oni koji su trebali da je vide u ovom vremenu i na ovom mestu. Sada će je videti oni koji treba da je vide na drugom mestu i u drugom vremenu“ (Fuentes, 1985b: 180) – u Novom svetu.

Kao što nam Servantes u *Don Kihotu* nudi „kritiku stvaralaštva unutar stvaralaštva“, tako nam Fuentes u *Terra Nostra* govori o umetnosti (Fra Hulijana) koja predstavlja čini stvaranja u kojem su „izmireni duh i materija, koji ne samo da žive zajedno, već doista žive“ (Fuentes, 1985b: 181).

Mogli bismo reći da je triptih *Vrt uživanja* flamanskog majstora Jeroena van Akena poznatijeg kao Hijeronimus Boš (Hieronymus Bosch, oko 1450–1516) likovna refleksija *Terra Nostra*: Fuentesov roman može se čitati kao što se gleda Bošova slika ili, obrnuto, Bošova slika može biti scenografija za Fuentesovu predstavu u tri čina. Osim što su i jedno i drugo delo sačinjeni od tri celine, njihovo uporedo trojstvo čine prošlost, sadašnjost, budućnost.

Koristeći se svojim odličnim poznavanjem likovne umetnosti, Fuentes nam u ovom romanu kroz kritički prikaz Bošove slike daje i poetsko-vizuelni prikaz čitavog univerzuma. U poglavlju „Sedmi dan“ (Séptima jornada) Gospodar ushićeno posmatra

“ogroman vrt uživanja, univerzum malih ljudskih obličja u sukcesivnim planovima koji grade raskošnu tapiseriju ružičastih tela, nalik na cvetove...” (Fuentes, 1985b: 197), da bi potom „pokrio lice rukom i kroz procepe svojih prstiju video da je, svako lice uvišestručeno, ovde i tamo, on, baš on...” (Fuentes, 1985b: 198) i na kraju „pokrio oči glave i spustio kapke“ (...) pa „potrčao da zatvori krila triptiha, da zauvek istera tu čudovišnu sliku života, strasti, Pada, sreće i smrti svega što je zamišljeno ili stvoreno...” (Fuentes, 1985b: 200). U pretposljednem poglavlju, „Trideset tri stepenika“ (Los treinta y tres escalones) „Felipe je čitav dan proveo istražujući iz svog mrtvačkog kovčega tu flamansku sliku, ne mogući da prodre u tajne koje joj je pripisivao fra Toribio“ jer ovaj trihptih... „Nije ga mogao smestiti ni u prošlost ni u budućnost. Možda pripada večitoj sadašnjosti“ (Fuentes, 1985b: 356).

Boš je takođe prisutan u *Promeni kože*, njegova slika koja se nalazi u muzeju u Roterdamu: figure se nalaze u raj, ali raj ima sopstveni pakao koji se otvara iznad još crnjeg ambisa (Fuentes, 2001: 241).

Život Filipa II i završetak romana *Terra Nostra* nalik je zatvaranju Bošovog triptiha, pred kojim je vladar prethodno otišao na ispovest. Kao da više nije postojao ni u životu ni u smrti:

pogledao je ka triptihu na oltaru; bilo je to ogromno ogledalo sa tri krila i u njemu se Felipe video utrostručen: jedan je bio mladić na dan njegovog venčanja i zločina u zamku, drugi, sredovečni čovek koji je pobedio jeretike u Flandriji i naredio da se sagradi ova nekropola, treći, pobeledi i bolesni starac što je za života istruleo u ovom trulištu (Fuentes, 1985b: 357).

Treba imati u vidu još jedan podatak: triptih *Vrt uživanja* donet je u Eskorijal 1593. godine i pripadao je umetničkoj zbirci Filipa II, koja je raspolagala sa još osam dela Hijeronimusa Boša. Ovo delo se od 1939. godine nalazi u Muzeju Prado u Madridu, a te godine je, setimo se, završen Španski građanski rat i u Eskorijal su, po Frankovoj naredbi, preneti posmrtni ostaci Prima de Rivere.

Roman *Terra Nostra* ukazuje i na nekoliko dela velikana španskog slikarstva, njegove figure su u senci Velaskesa, Murilja, El Greka i Surbarana, a najavljuju i Gojine grafike (prema Volpi, 2008: 76) koje će nastati dva veka kasnije.

Prva slika nastala po porudžbini kralja Filipa II 1579. godine bilo je ulje na platnu *Sueño de Felipe II* poznato još pod tri naziva: *Adoración del nombre de Jesús*, *La alegoría de la Liga Santa* i *La Gloria*. Delo se nalazi u palati Eskorijal i delo je španskog slikara grčkog porekla, Domenikosa Teotokopulosa (Theotokopoulos), poznatijeg kao El Greko (El Greco, 1541–1614). Naime, Filip II je za svoj arhitektonski legat želeo najbolje graditelje, slikare i vajarke u Evropi, te je pozvao i mladog Grka. Španski kralj odeven u crno na El Grekovoju slici oblači „crni, tunižanski kaftan obrubljen zlatastim koncem“ (Fuentes 1985b: 375) u poslednjem poglavlju *Terra Nostra*. Inače, slici *San Filipa II* posvećena je posebna pažnja 2014. godine, povodom obeležavanja četiri veka od El Grekove smrti.

Fuentes aludira i na druga El Grekova dela, pre svega *El entierro del conde de Orgaz* (*Sahrana grofa Orgasa*) i *Caballero con la mano sobre el pecho* (*Gospodin s rukom na grudima*), kada u poglavlju „Nox intempesta“ opisuje pratnju Lude Gospe u kojoj su i „dostojanstveni španski plemići obučeni u crno i sa rukom na grudima“ (Fuentes, 1985a: 352). Kasnije će u delu *Zakopano ogledalo* izjaviti da „ne postoji slika na kojoj ljudsko i božansko zajedno obitavaju na tako grafički i realistički precizan način kao na slici *Sahrana grofa Orgasa* (...) veličanstvenom portretu pogreba španskog vojnika i velikana“ (Fuentes, 2013: poz. 2368). Ova slika se nalazi na zidu kapele crkve Svetog Tome u Toledu, gradu u kojem je El Greko proveo veći deo života³⁴⁹, i njoj je u prvom planu El Grekov autoportret.

Karlos Fuentes u svom baroknom romanu posebnu pažnju posvećuje još jednoj slici: *Las Meninas* (*Mlade plemkinje, Infantkinje*) Dijega Velaskesa (Diego Velázquez, 1599–1660). „Servantes nas uči da ponovo čitamo. Velaskes nas uči da ponovo

³⁴⁹ Detaljna imagološka istraživanja verovatno bi ukazala i na prisustvo njegove slike *Pogled na Toledo* u romanu *Terra Nostra*.

gledamo“, kaže Fuentes u *Zakopanom ogledalu* (poz. 2489) i dodaje: „Mi smo rezultat tačke gledišta brojnih prošlih, sadašnjih i budućih čitalaca. Ali oni su uvek deo sadašnjosti kada čitaju *Don Kihota* ili gledaju *Menine*“ (poz. 2461). Fuentesu zapravo na toj slici najviše zanimaju figure u odrazu ogledala na zidu, koje predstavljaju španskog kralja i kraljicu, ovekovečene u trenutku, baš kao i posmatrač Velaskesove slike ili čitalac Fuentesove knjige. „Fuentes uključuje čitaoca u svoju moćnu mrežu reči: tu si ti, tu sam ja, tu smo mi. Budućnost nas posmatra“ (Molina, 2012: 63). Fuentes nas, nadahnut Velaskesovom slikom, vodi kroz igru ogledala, jednog od ključnih simbola njegovog celokupnog opusa. Referenca na sliku *Las Meninas* prisutna je u sva tri dela romana – od prvog poglavlja, kada nas Polo Febo uvodi u priču u Parizu, pa do čuvene partije karata koju u istom gradu igraju likovi iz velikih romana hispanoameričke književnosti.

Ogledalo se prvi put spominje u prvom poglavlju, kada Polo Febo zakuca na nastojničina vrata da se raspita da li je za njega stiglo neko pismo, znajući da ih je ona „uredno stavljala u ram ogledala“ (Fuentes, 1985a: 15). Međutim, zanimljiviji je kraljev odnos prema tom predmetu koji za njega predstavlja odraz vremena i sveta, košmar, zatvor i usud. Pisac nam funkciju ogledala nagoveštava već naslovom četvrtog poglavlja – „Ko si ti?“ (¿Quién eres?) – kada jedan od istovetnih mladića, izbačen na obalu, u monološkoj formi govori sebi da već vekovima nije video svoje lice u ogledalu (Fuentes, 1985a: 75). Izdvajamo kao ključni pasus onaj u poglavlju „Prvi testament“ (El primer testamento) gde Fuentes, kroz Gospodareva razmišljanja o poreklu ogledala, obuhvata postulate sopstvenog dela, pa čak i opusa:

...vratiti se poreklu, ne prvog i nevidljivog Boga koji ne zna za ime što mu ga dajemo niti za ceremonije koje u to ime održavamo, već poreklu ovog predmeta što ga je držao u ruci: ovog ogledala, loze njegovih prethodnih vlasnika, proizvođača ove lepe naprave koja se koristi samo zato da bismo videli sebe i da bismo tako potvrdili našu taštinu ili naše nezadovoljstvo: poreklu samog života ogledala, svih ogledala koja udvostručuju svet, koja ga protežu izvan svake verovatne granice, a svemu postojećem nemo govore: ti si dva (Fuentes, 1985a: 248-249).

Treći veliki španski slikar koji izranja iz Fuentesovog dela je Fransisko de Goja i Lusijentes (Francisco de Goya y Lucientes, 1746–1828). Huan Viljoro (Juan Villoro) u svojoj studiji *Efectos personales*, ukazuje na Gojino „prisustvo“ u trenutku kada slikar i minijaturista Hulijan pokušava da načini portret Elizabete Tjudor, kao i kada pisac, na brojnim mestima u romanu, opisuje mahnitost i strahove španskog vladara. Fuentes posebnu pažnju posvećuje Goji u svojoj knjizi eseja *El Espejo enterrado*, naglašavajući da je seme ludila i bolesti španskog naroda zasejano za vreme habsburgovaca. Hroniku tog ludilo prikazuje Gojina serija grafila *Los Caprichos* iz 1797/98. godine, a među gojinesknim likovima prepoznamo i patuljicu Barbaricu koju je Fuentes briljantno oslikao jezičkim sredstvima.

5.11.1.9 Jezička i vizuelna polifonija

Celoviti roman *Terra Nostra* otvara nam još dva velika polja istraživanja: jezički i imagološki. Nastalo na zalasku takozvanog „buma hispanoameričke književnosti“, koji je započeo romanima *Grad i psi* Marija Vargasa Ljose i *Školice* Hulija Kortasara (oba su objavljena 1963. godine), ova „simfonija Novog sveta“ (Ortega, 1976: 64) kroz istoriju Španije i Amerike donosi i „raspravu o španskom jeziku, o književnom jeziku kao sredstvu za osvajanje istine i autentične verzije istorije“ (Soldatić, 1985: 402).

Fuentes je o problemu španskog jezika progovorio već u svojoj drugoj knjizi eseja *La nueva novela hispanoamericana* (1969) posvećuje čitavo poglavlje novom španskom jeziku, ističući da novi hispanoamerički roman predstavlja novo utemeljenje jezika protiv viševjekovne klasifikacije lažnog feudalnog temelja i njegovog jednako lažnog i izveštačenog jezika (prema Fuentes, 2013b: 343) kojem je neophodno otvaranje, oslobađanje. On upravo s tom svešću iste godine počinje da stvara roman *Terra Nostra*, jer „stvaranje jezika postaje središnja stvarnost romana; samo putem jezičkih sredstava može da se odigra nategnuta i intenzivna borba između prošlosti i

sadašnjost, između obnove i dužnog poštovanja prethodne forme.“ (Soldatić, 2002: 183). Ovde želimo da ukažemo na još jedno delo od ključnog značaja za razumevanje Fuentesovog opusa: *Geografía de la novela* (1993) koje je istovremeno njegova teorija romana i kritička analiza dela i pisaca koji su po Fuentesovom mišljenju ostavili dubok trag u svetskoj književnosti, poput Borhesa, Roa Bastosa, Kundere, Barnsa, Kalvina, Ruždija...

Valjalo bi spomenuti još jedno nedovoljno istraženo polje romana *Terra Nostra*: imagološko. Naime, vodeći nas kroz vreme i prostore Evrope i Hispanske Amerike, Karlos Fuentes nam prikazuje obilje pejzaža, od kojih ćemo izdvojiti samo nekolike evropske: futuristički Pariz, Eskorijal u tipičnom kastiljanskom krajoliku, El Grekov Toledo, Don Kihotovu La Manču, grad-palatu Split uz veličanstvenu odu Dioklecijanovoj Dalmaciji, zlatne kupole Venecije, Tiberijev Kapri.

Intertekstualnost Fuentesovog romana nudi nam nebrojene mogućnosti njegovog čitanja i tumačenja, stoga ćemo samo ukazati na još jedno polje, a to su običaji Španije (i Amerike) tog doba, koje Fuentes slikovito i dosledno predstavlja u romanu – od lovačkih rituala (I, 51), dvanaest zrna grožđa koja se prema nacionalnom običaju jedu na Novu godinu u ponoć (III, 384) do kulta časti (III, 164–168) i prava na prvu bračnu noć (I, 156-157 i 171).

5.11.1.10 *Terra Nostra* i *Opsada Crkve Svetog Spasa*

Brojni hispanoamerički književnici uticali su u većoj ili manjoj meri na dela naših pisaca. Jedno od remek-dela srpske književnosti, roman *Opsada Crkve Svetog Spasa* (1997), nastalo je pod direktnim uticajem Fuentesovog romana *Terra Nostra*. Nakon što je, odmah po objavljivanju u prevodu na srpski jezik (1985), pročitao ovo delo, Goran Petrović, koji je tada još uvek bio daleko od svog današnjeg poziva,

pomislio je da bi valjalo napisati srpsku *Terra Nostru*, povest koja bi, zgusnutom radnjom i fuentesovskom atmosferom, držala čitaoca u stalnoj neizvesnosti, na tankoj ivici između istorije i fikcije.

U razgovoru sa Goranom Petrovićem, vođenom namenski za ovaj rad 26. juna 2015. godine u Beogradu, pokušali smo da saznamo na koji način je *Terra Nostra* uticala na *Opsadu Crkve Svetog Spasa* i da pronađemo zajedničke tačke ta dva romana. „Opsada je zahtevala puno pripreme, pisao sam je pet godina, u doba kada nije bilo interneta i kada podaci nisu bili lako dostupni. Dešavalo mi se da pročitam nekoliko knjiga da bih preuzeo samo jednu reč“ – kaže Petrović. Pod snažnim uticajem Fuentesovog romana u kojem je prevodilac (Marica Josimčević) uspela da prenese atmosferu tog veka i tog doba, Goran Petrović je želeo da postigne sličan efekat u i svojoj povesti o srpskom narodu, nastojeći da iznenadi čitaoca tako da ni u jednom trenutku nije siguran šta je život, šta istorija, a šta pripovedačka mašta. Bio je svestan da mora da promeni jezik, prilagodi sintaksu i da bude leksički odgovoran da se ne bi potkrala neka reč nesvojstvena tom, predturskom periodu naše istorije.

Omaži Fuentesu razasuti su u celoj *Opsadi*, a konkretno pozivanje na *Terra Nostru* Goran Petrović ispisuje u 12. danu opsade kada 1202/1203. godine poslanici sa raznih strana dolaze da pregovaraju sa duždom Enrikom Dandolom i vođama krstaških pohoda. Pripremajući se da napadnu Carigrad, prave kanale u moru i rasipaju zemlju, maglovitu „*terra nostru*, što se neprestano, zagonetno, premeštala kroz sva tri kraljevstva Aragon, Kastilju i Leon...“ (Petrović, 2004: 126). U ovom (kako ga sam naziva) antiistorijskom romanu, imajući svest da književnost, kao viševjekovni, hiljadugodišnji herbarijum, čuva reč, Goran Petrović suprotstavilja priču i pripovedanje onome što je istorija i istorijski podatak – što ga takođe dovodi u vezu sa Fuentesom. Na istom tragu, svaki od njih ispisuje svoju viziju istine između prošlog i budućeg vremena „jer sadašnjost je zapravo samo trenutak između prošlosti budućnosti“ (Petrović, 2015).

To što je u *Terra Nostru* Eskorijal, u *Opsadi* je Žiča – čvorište romana, mesto susreta. Obe građevine predstavljaju metaforu istorije, baš kao što oba romana u osnovi imaju istorijsku priču koja, kaže Petrović, nije dovoljna: „Za jednu knjigu nije dovoljno rekonstruisati jednu epohu – to je možda više pitanje veštine nego umetnosti – već je

važno da ta epoha objašnjava epohu u kojoj mi živimo, i da ona bude vredna za neku drugu, buduću epohu³⁵⁰.

5.11.2 Dioklecijanova palata u Fuentesovom delu

Tragajući za prisustvom evropske baštine u delima Karlosa Fuentesa, na osnovu dosadašnjih istraživanja uočili smo nadahnute opise Dioklecijanove palate u Splitu u njegovoj noveli *Rođendan* (*Cumpleaños*, 1969), poglavljima „Dioklecijanova palata“ i „Ciganka“ u romanu *Terra Nostra* (1975) i poglavlju XX zbirke priča *Sve srećne porodice* (*Todas las familias felices*, 2006). Pitanje kojim smo se bavili u članku „Dioklecijanova palata u romanu *Terra Nostra* i noveli *Rođendan* Karlosa Fuentesa“ (2016), i pokušali da na njega nagovestimo odgovor, jeste: zbog čega je Karlos Fuentes tri puta posezao za ovom građevinom sa dalmatinske obale da bi je iskoristio za poprište radnje u svojim delima. Smatrajući da je očigledna sličnost između splitskog zdanja i dvorca Eskorijal nadomak Madrida, došli smo na ideju da i fizički, a ne samo opisno, uporedimo te dve građevine, i otkrili smo impresivnu sličnost između njih, što je produbilo naše uverenje da Fuentesovo interesovanje za Dioklecijanovu palatu nije moglo biti nasumično niti slučajno.

Novela *Rođendan* nastala je u periodu kada je meksički pisac eksperimentisao sa formom, stvarajući dela složene strukture, na tragu avangarde. Premda je posvećeno američkoj glumici Širli Mejlejn (Shirley MacLaine) kao „recuerdo de la lluvia en Sharidan Square“³⁵¹ (Fuentes, 1994: 43), brojni proučavaoci Fuentesovog dela tvrde da

³⁵⁰ Roman *Opsada Crkve Svetog Spasa* objavljen je na španskom jeziku 2012. godine u izdanju meksičke kuće *Sexto Piso* i u prevodu Dubravke Sužnjević.

je to delo zapravo omaž argentinskom piscu Horheu Luisu Borhesu (Jorge Luis Borges, 1889–1986) povodom njegovog 70. rođendana. Reč je o teško dokučivoj knjizi, zahtevnoj za čitaoca, koja po mišljenju književnog kritičara Ignasija Dijasa Ruisa predstavlja „la conciencia del narrador“³⁵² (2001: 132). On *Rođendan* tumači kao „Una novela de silencio, de la soledad; en ella transitan imágenes mentales. Se usa el lenguaje para afirmar la individualidad del protagonista y también para renunciar a la realidad, acallarla, negarla, decir que no existe aunque nos esté constantemente determinado“³⁵³ (*idem*).

Na Fuentesovu viziju Dioklecijanove palate u noveli i njeno poređenje sa zdanjem koje je španski kralj Federiko II izgradio u Kraljevstvu dve Sicilije, ukazala je i Adrijana Garsija de Oldridž (Adriana García de Aldridge): „aparecen en la narración los palacios de Diocleciano (hoy la ciudad yugoslava Spalato) y de Federico II de las dos Sicilias, Capodimonte, dos monumentos que han sido asociados al culto solar“³⁵⁴ (1979: 530). Proučavajući drugu palatu, Kapodimonteovu, pomenuta autorka tvrdi da „este palacio, como el de Diocleciano en Spalato, muestra una estructura oriental en un fondo occidental (p. 209).

U trećem delu romana *Terra Nostra*, pod nazivom „Drugi svet“, pisac čitavo jedno poglavlje naslovljava „Dioklecijanova palata“ i u njemu daje detalja, precizan i nadahnut opis dalmatinske građevine:

Ovo je grad-palata; ovo je palata-grad; o tome govori i njegovo ime, Split, prostor jedne palate, grad u palati, palata pretvorena u grad na vrletnim obalama Jadranskog mora, poslednje boravište imperatora Dioklecijana, tragovi koji su bili unutrašnja dvorišta, katedrale koje su bile mauzoleji, Hristove krstionice koje su bile Jupiterovi hramovi,

³⁵¹ Sećanje na kišu na Trgu Šeridan. (Prev. aut.)

³⁵² Svest/savest pripovedača. (Prev. aut.)

³⁵³ Roman o tišini i samoći; kroz njega prolaze mentalne slike. Pisac koristi jezik da bi istakao individualnost protagoniste, kao i da bi se odrekao stvarnosti, utišao je, anulirao, kazao da ne postoji iako nam se stalno prikazuje. (Prev. aut.)

³⁵⁴ U pripovesti se pojavljuju Dioklecijanova palata (danas jugoslovenski grad Split) i zdanje Federika II od dve Sicilije, Kapodimonte, dva spomenika povezana sa kultom sunca. (Prev. aut.)

crkve koje su bile kapele, ulice koje su bile hodnici, vrtovi koji su bili voćnjaci, konačišta koja su bila spavaće sobe, krčme koje su bile dvorane, trgovačke radnje koje su bile predsoblja, gostionice koje su bile trpezarije, vinski podrumi koji su bili taverne a one podzemne tamnice; carska palata ispregrađivana vremenom, istrošena upotrebom, pocrnela od kuhinja, popucala od proglasa, susret dva sveta, istoka i zapada... (Fuentes 1985: 89).

Želimo da skrenemo pažnju na izvorni zvuk i igru reči na španskom jeziku u malopredšnjem opisu: „Ésta es la ciudad-palacio; éste es el palacio-ciudad; su nombre lo dice, Spalato, espacio de un palacio, ciudad dentro de un palacio, palacio convertido en ciudad...” (Fuentes 2013: poz. 10869). U ovom poglavlju, napisanom (i pročitano) u jednoj rečenici, zapravo u jednom dahu, primećujemo Fuentesovo temeljno i nepatvoreno interesovanje za istoriju mediteranskih prostora, izvanredan dar zapažanja i bogatstvo njegovog književnog umeća, te veoma uspelu srpsku verziju Marice Josimčević:

Dalmacija, visoki grebeni i ravna žala, prljavi pesak, ljigave alge i trula debla, drhtavi polipi i zapečaćene boce, durašan pepeo i raspadnut izmet, tuneli, podzemni prolazi, zardale gvozdene karike, oštećeni mermer, kamen istrošen i uglačan kao starinski novčić, izgrebane slike, plime osvajača, Vizantinci, Hrvati, Normani, Venecijanci, Mađari, košnica od mrkog kamena opustošena hordama Avara koji su još žešće opustošili okolne gradove, te su izbeglice došle da žive u ovoj napuštenoj palati, ovom saću od debelih zidova, koji se uzdižu nad dubokom strminom prema moru, šuma latina, nebo jedara... (Fuentes 1985: 89).

Fuentes i ovde, baš kao i u noveli *Rodendan*, pokazuje naročito interesovanje (fasciniranost?) za vrata Dioklecijanove palate, zdanja na razmeđi vekova i vetrova, prošlosti i budućnosti: „...Dioklecijanova palata, njenih šesnaest kula, njenih četvoro vrata, plima begunaca, raskršće puteva, svi su ovde došli, odavde su se rasuli po hrišćanskoj Evropi, iz prostorije gde je Dioklecijan izdao edikt protiv hrišćana zato što su uvredili rimske bogove znakom krsta, ovuda su izašli, ovuda su ušli, kroz vrata“ (*idem*).

Ovoga puta, meksički pisac otkriva tajne vrata, *kroz vrata*, Dioklecijanove palate i imenuje ih njihovim latinskim nazivima: *Porta Aenea* (Medena vrata), „čuvari egipatskih tajni o dva brata i sestri: Ozirisu koji je sve stvorio rečju, Setu, prvom ubici, Izidi, sestri i ženi koja je ustima povratila život“ (*idem*, 89-90), *Porta Ferrea* (Železna vrata), „održani učenici Simona Maga, večno tražeći boginju izgubljenu u hramovima i burdeljima, čuvaru tajne mudrosti, prokletnicu, izgnanicu, Evu, Helenu, vavilonsku Heteri...“ (*idem*, 90), *Porta Aurea* (Zlatna vrata), nosioci gnostičke i manihejske jeresi, bogumili nezadovoljni činom stvaranja, koji su žudeli za drugom istinom, višom, savršenijom, tajnovitijom...“ (*idem*) i *Porta Argentea* (Srebrna vrata), „ljubomorni čuvari orfejskih tajni, sledbenici Pistis Sofije, obznanjivači proročanstva pitija, sibila koje navešćuju dolazak poslednjeg cara, kralja mira i izobilja, trijumf istinskog hrišćanstva...“ (*idem*).

Proročki i smelo, baš kao što je pisao svoje kapitalno delo i čitav opus, Fuentes na kraju poglavlja „Dioklecijanova palata“, kroz Ludovikove reči, između zalogaja prženog oslića posluženog u pletenom tanjiru, otkriva da „kraj prometnih vrata splitskih zidina: *Porta Argentea*“ (*idem*) proročanstva Sibile Tiburtanske razlašava jednooki Grk namernik „sa kosom od crnih zmija i u crnoj togi“ (*idem*), dodeljujući Palati i gradu u kojem je ona smeštena, istorijsku i sudbonosnu ulogu.

Ovo je, dakako, tek mali deo neiscrpne građe kojoj bi se mogla posvetiti pažnja, ali, verujemo, dovoljan da predoči prisustvo i značaj evropske kulture u delu Karlosa Fuentes, u kontekstu njegovog traganja za identitetom hispanoameričkog čoveka.

6. ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA

Burna istorija Latinske Amerike i izgradnja identiteta tamošnjeg čoveka i društva počela je mnogo pre dolaska evropskih osvajača i otkrića tla za koje se u Evropi decenijama smatralo da pripada azijskom kontinentu. Formiranje Hispanoamerikanca vezano je za Španca i Mediteran, *Mare Nostrum* kao mesto susreta Evrope, Azije i Afrike, tri kontinenta koja su zahvaljujući španskim osvajačima i doseljenicima najrazličitijeg porekla, afričkim robovima i domorodačkim narodima, objedinjena na području Latinske, Hispanske, Iberijske Amerike.

Intenzivno tragajući za korenjem meksičkog kulturnog identiteta, odnosno meksikanstva (*mexicanidad*) kako bi spoznao pre svega svoj meksički identitet, sintezu indijanskog i španskog nasleđa, Karlos Fuentes sagledava latinoameričko jedinstvo – u njegovim sličnosti i razlikama – kako bi mogao da se izjasni kao Latinoamerikanac: to je polazna tačka sa koje, širinom sopstvene erudicije, nepresušnih interesovanja za svet oko sebe, i nadasve Čoveka, Hispanoamerikanca, Fuentes stiče osnovu da postane ravnopravni građanin sveta. Smatrajući da je multikulturalnost najveće bogatstvo kontinenta na kojem je rođen, on je duboko zainteresovan za identitet svog naroda, kao pisac, mislilac i čovek koji je decenijama kroz svoje romane, eseje i članke tragao za odgovorom na pitanje da li je Latinska Amerika kroz pojedinca i društvo pronašla svoj indo-afro-iberoamerički identitet, osvojila svoju slobodu i pomirila se sa sopstvenom istorijom otvoriši sve njene, prošle, sadašnje i buduće horizonte.

Otkrićem Amerike, Evropa je postala centar sveta, ali sve što joj nije nalikovalo smatrala je varvarskim. Latinoamerički umetnici do početka dvadesetog veka uporno su pokušavali da se uključe u svetsku kulturnu ravnopravnoj osnovi. Pre prodora

hispanoameričkog romana na svetsku scenu, tamošnji pisci bili su, u svojoj originalnosti, neshvatljivi Evropi, a povedeni evropskim trendovima – teško prihvaćeni u lokalnu. Otuda ne čudi što je u Meksiku izraz *malinchista* počeo da se koristi u pejorativnom smislu za ksenofila: u njenom korenu je ime prve roditeljke Hispanoamerikanca, silovane i ostavljene Malinće čije dete dugo nije moglo da se oporavi od sramote, nesigurnosti i kompleksa kopileta. Upravo ona je ključna osoba za formiranje nacionalnog identiteta Meksika, paradigma mešanja rasa, simbol izdajnice domovine i majke svih Meksikanaca, prikazana kao krivac i izdajnica, a ne kao žrtva. Majka prvog meleza i ljubavnica španskog osvajača Ernana Kortesa, La Malinće, Malincin, donja Marina, još uvek je predmet brojnih rasprava, istraživanja, knjiga i članaka koji se tiču njene istinske uloge u konkisti, ali i društvenih okolnosti, koje sve više zalaze u mit, udaljavajući se od istorije, mada bi bilo značajno iz današnje perspektive sagledati njen život u kontekstu položaja žene koju su poklonili belom osvajaču da mu bude robinja. Karlos Fuentes pomiruje dve struje razmišljanja o njoj: jedna je nacionalistička, i zastupa mit o prokletstvu koje je Malinće donela indijanskom narodu – otuda termini *malinchismo* i *malinchista* kojim se opisuju izdajnici domovine – a druga, hispanistička, smatra da nacionalni identitet Meksika počiva na španskoj kulturi i da su civilizacija i hrišćanstvo spasli urođeničko stanovništvo od varvarstva i paganskog verovanja.

Oba stava proizišla su iz prvih izvora, pisama i hronika koje su konkistadori beležili i slali na Iberijsko poluostrvo, ali u njima nema nagoveštaja Fuentesove buduće vizije: Malinće je takođe prvi prevodilac, početna spona između domorodačkih jezika nepoznatih osvajačima i španskog jezika kao ključne tačke jedinstva ljudi koji od 1492. godine žive na tlu Latinske Amerike; ona je most između dva ukrštena sveta, prva osoba koja je pomogla novoj rasi da prihvati svoje dvojno poreklo, da se međusobno asimiluje, prepozna i podrži. Malinće je Fuentesova muza, prototip njegove junakinje, otelotorenje ženske figure u njegovom delu, meksičke majke, antonima Gospe od Gvadalupe.

Latinoamerički kontinent, nakon dolaska Španaca, diktaturama i vojnim huntama vekovima eksploatisan i siromašen, po mišljenju Karlosa Fuentesa ipak je mnogo toga dobio, a ponajviše jedinstveno, slojevito i privilegovano kulturno

bogatstvo. Taj razuđeni mikrokosmos jedinstvene lepote i snage, stvoren na višestrukim čvrstim temeljima, uspeo je, uprkos istorijskim, društvenim i političkim turbulencijama, da očuva ključne osobine svog/ svojih identiteta, stekne samopouzdanje kroz stoleća i u XXI veku pogleda u oči ostatku sveta, kako bi u ovom veku dobio novi zadatak: premošćavanje, prihvatanje i poštovanje međusobnih razlika koje čine njegovo bogatstvo. Doprinos Karlosa Fuentesesa identitetu sopstvenog naroda daleko prevazilazi granice književnosti. On u svakoj knjizi i živoj reči, uvek na drugačiji način, snažno, učeno, uzbudljivo i dalekosežno, kritikuje i podstiče, predviđa i podseća, da uprkos svim problemama, manama, nesigurnostima i porocima, Latinoamerikanac ima nepresušne razloge da oseća ponos što pripada svom narodu i da je došlo vreme da se pogleda u ogledalo i prihvati svoje obličje i tuđu različitost.

Identitet predstavlja kontinuitet: mita, istorije, jezika, kulture, književnosti, umetnosti; prošlosti, sadašnjosti i budućnosti koje se međusobno prepliću u oniričnom svetu *Aure*, trostrukom licu Artemija Krusa, između dve obale andalužanskih narandži i vrlog novog sveta *Tera Nostre*, na utopijskom putovanju za *Ćolulu* u *Promeni kože*, na okrvavljenom stomaku *Ćaka Mola*, u utrobi *Malinće* dok na španskom jeziku rađa prvog meleza u spiralnoj strukturi meksičke povesti u kojoj je zakopano ogledalo glavna relikvija zadužena da vodi pokojnika na njegovom putu ka podzemlju, ali i najvažniji simbol identiteta jer u njemu Mediteran gleda Ameriku, a ona njega. Identitet su pet meksičkih sunaca koja obasjavaju mitove o pernatnoj zmiji, tvorcu čovečanstva, i o Revoluciji čiji brkovi *Vilje* i *Sapate* ostaju u nasleđe najvećoj meksičkoj umetnici, *Fridi Kalo*, čije poslednje tragove, u plamenu *Oroskovog Prometeja* i *Kecalkoatla*, ovekovečuje fotografija *Laure Dijas*, koja otelovljuje dve *Emilije* čiji će se sin, unuk i praunuk jednako zvati: *Karlos*.

Identitet je i kopilan *Kristifor* koji ne želi da dođe na apokaliptičan svet meksičkog *Edena* u kojem će se, dve i po decenije kasnije, *Adamova volja* za moći ostvariti u licemerju potkupljivog, haotičnog *Meksika* u raljama kriminala i narkotika. Ali sve je to prošlost, sadašnjost i budućnost *Latinske Amerike*, čiji identitet, kaže *Fuentes*, zavređuje najveće poštovanje: kada nije vidljiv treba mu dati formu, a kada se ne čuje, treba mu dati ritam i reč, nekoliko stotina antologijskih pisaca, nekoliko

desetina vizuelnih umetnika i čitave polifonije domorodačkih jezika i ritmova kubanske salse, dominikanske bačatei muzike imigranata, argentinskog tanga.

Identitet je neprestani dijalog Karlosa Fuentesasa sa sopstvenim delom.

Put Fuentesovog traganja za ličnim, društvenim i nacionalnim identitetom utrljali su venecuelanski vojskovođa i državnik, humanista i vizionar Simon Bolivar; tvorac arijelizma i zastupnik ideje o originalnoj i jedinstvenoj kulturi Latinske Amerike koja treba da počiva na sopstvenoj snazi, urugvajski književnik Hose Enrique Rodo; vizionar i kritičar, kubanski pesnik i revolucionar Hose Marti, koji je pola veka pre Fuentesasa zastupao ideju o kulturnom osvešćenju kao jedinom putu ka identitetu i uveravao da tradicionalno i moderno nisu suprotstavljeni već komplementarni; filozof Samuel Ramos, duhovni srodnik Oktavija Pasa, koji je prvi skinuo masku meksičke duše kako bi je oslobodio kompleksa niže vrednosti; reformator školstva i utemeljitelj novog odnosa prema nacionalnoj mekičkoj umetnosti, Hose Vaskonselos, koji tri decenije pre Fuentesasa tvrdi da identitet hispanoameričkog čoveka počiva na mešanju rasa, *mestizaje* i da Hispanoamerikanac pripada novoj, petoj, kosmičkoj rasi, jedinstvenoj u svetu; Peruanac Viktor Raul Aja de la Tore, čiji će precizan izraz „Indoiberijska Amerika“ Karlos Fuentes dopuniti u Indoafroiberu Ameriku; veliki meksički filozof Leopoldo Sea čija je ideja o ujedinjenju Latinske Amerike koja je stajala na nogama stvarnosti i zahvaljujući svojoj istoriji, kulturi i civilizaciji ravnopravno se uključila u svetsku povest; i naposljetku Oktavio Pas, jedan od Fuentesovih neposrednih učitelja, čija knjiga eseja *Lavirint samoće* predstavlja esenciju njegovog razmišljanja o identitetu kao sudbini, ili usudu.

Svesni da je nemoguće sveobuhvatiti interesovanja, teme, motive i simbole kojima obiluje delo Karlosa Fuentesasa, prožeto istorijskim podacima (ponekad izmenjenim odnosno prilagođenim fikciji), kulturnim referencama, filmskim motivima i ličnostima, književnim simbolima, pojmovima, podtekstima i metatekstovima, muzičkim epizodama, likovnim umetninama i arhitektonskim građevinama, rezultat našeg trogodišnjeg istraživanja zasnovali smo na pretpostavci da opus Karlosa Fuentesasa, jednog od rodonačelnika „buma“, i po širini i dalekosežnosti opusa jednog od najznačajnijih meksičkih odnosno latinoameričkih pisaca u istoriji tih bogatih

književnosti, nije do sada detaljnije istražen kod nas, te da bi valjalo poći glavnom linijom njegovog celokupnog književnog stvaralaštva, a to je identitet. Istovremeno, želja nam je bila da u zadatom okviru istražimo pojedine elemente koji do sada nisu mnogo proučavani ni van naših prostora.

Nastojeći da uspostavimo dijalog sa delom i ličnošću Karlosa Fuentesa, pokušali smo da prikazemo raznolikost njegovog književnog stvaralaštva sa različitih aspekata, a naročito kao čoveka kojeg je celog života krasila intelektualna radoznalost i strast, zanimanje za čoveka, kulturu, politiku, svet, domovinu. Širinu njegovih razmišljanja predstavili smo umnogome zahvaljujući knjizi *Zakopano ogledalo*, koja oličava autorovu ideju da napiše opštu kulturno-političku povest o narodima s obe strane Atlantika koji govore španski jezik, kako bi pokazao da taj okean nije provalija između njih već most koji ih spaja.

Dok Húlio Ortega primećuje da je najveće umeće Karlosa Fuentesa pripajanje drame i jezika savremenog sveta romanima koje je pisao, dok Ćavi Ajen (Xavi Ayén) naziva Karlosa Fuentesu svemogućim vitezom od La Manče, dok Elena Poniatovska zaključuje da je razlog Fuentesovog opusa bio Meksiko i da njegova večnost počiva u portretu koji je načinio o svom narodu, dok ga Luisa Valensuela naziva jahačem kroz vazduh koji jezdi na svom pegazu na galopu mašte, mi zaključujemo ovu naučnu privilegiju druženja sa velikanom španskog jezika i latinoameričke duše u nadi da će disertacija koju okončavamo biti novi početak izučavanja Fuentesovog dela na našim prostorima, ili barem putokaz koji će posredstvom njegovih romana, eseja i razmišljanjanastaviti da račva puteve identiteta Latinske Amerike, koja već odavno ne kasni na banket svetske civilizacije.

7. BIBLIOGRAFIJA

1. Andrić, Ivo. *Bolívar, neprekidna sloboda / la libertad permanente*. Kruševac: Bagdala, 1983.
2. Anđić, Branko. “Dalje od halucinacije” (*Aura* u propovedačkom svetu Karlosa Fuentes). U *Karlos Fuentes: Aura*, Beograd: Prosveta, 1978.
3. Ayén, Xavi. *Aquellos años del Boom*. Barcelona: RBA Libros, 2014.
4. Bartolomé de las Casas, Fray. *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*. Edición, prólogo y notas de José Miguel Martínez Torrejón. Madrid: Real Academia Española, MMXIII.
5. Bellini, Giuseppe. *Nueva historia de la literatura hispanoamericana*. Madrid: Editorial Castalia, 1997.
6. Bethell, Leslie (ed.). *Historia de América Latina. 2. América latina colonial. Europa y América en los siglos XVI, XVII, XVIII*. Traducción castellana de Antonio Costa. Barcelona: Editorial crítica, 1990.
7. Bolívar, Simón. *Carta de Jamaica (Contestación de un Americano Meridional a un caballero de esta isla)*. Kindle Edition. Librodot.com , 1999.
8. Bugarski, Ranko. *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010.
9. Bugarski, Ranko. *Lica jezika (sociolingvističke teme)*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2002.
10. Bugarski, Ranko. *Jezik u kontekstu*. Beograd: Čigoja štampa, 1997.
11. Camacho-Gingerich, Alina. “La historia como ruptura trágica y fusión erótica en *Una familia lejana* de Carlos Fuentes”. *Inti: Revista de literatura hispánica*, vol. 1, Num. 2, 1988, 59-66.

12. *Carlos Fuentes: A Critical View* (edited by Robert Brody and Charles Rossman). University of Texas, 1982.
13. Carpentier, Alejo. *Ensayos* (Obras completas). México, Madrid, Bogotá: Siglo veintiuno editores, 1990.
14. Coira, M., & Hudson, C. (2012). Hoy empezó hace diez mil años y mañana se está escribiendo ahora. Una entrevista con Carlos Fuentes. *Estudios de Teoría literaria*, Revista digital, Sept. 2012, Año 1, Nro. 2. Facultad de Humanidades / UNMDP, ISSN 2313-9676
15. Cuiñas Gómez, M. Ramiro de Maeztu, Carlos Fuentes: Dos momentos de la cultura hispánica ante el „Quijote“. *Anales cervantinos*, tomo 34, págs. 269-278. ISSN 0569-9878, 1998
16. Cortés, Hernán. *Caras y relaciones al emperador Carlos V*. Colegidas e ilustradas por Don Pascual de Gayangos. París: Imprenta central de los Ferro-carriles. 1886.
17. Cortés Zavala, María Teresa. “La leyenda rosa y la leyenda negra en la historia de América Latina (Algunas reflexiones)”. *Tzintzun. Revista de Estudios Históricos* No. 17. 1993. 172-180. http://tzintzun.iih.umich.mx/num_anteriores/pdfs/tzn17/historia_cultural_liberacion.pdf
18. Csikós, Zsuzsanna, La influencia de Cervantes en *Cambio de piel* de Carlos Fuentes, in László Scholz- László Vasas (eds.): *Cervantes y la narrativa moderna*, Debrecen, 2001, 193-200.oba
19. ---, Los códigos paraliterarios en *Cambio de piel* de Carlos Fuentes, in *ACTA UNIV.SZEGEDIENSIS: Acta Hispanica*, VI, 2001, 9-22.
20. De Sosir, Ferdinand. *Opšta lingvistika*. Beograd: Nolit, 1989.
21. De la Fuente, José Alberto. “Victor Raúl Haya de la Torre, el APRA y el Indoamericanismo”. *Cuyo. Anuario de Filosofía Argentina y Americana*, no. 24, 2007. 79-101.
22. Derrida, Jacques. “Différance”. *Bulletin de la Sociétéfrançaise de philosophie*, LXII, No. 3 (July-September, 1968), 278-301. <http://projectlamar.com/media/Derrida-Differance.pdf>
23. Díaz del Castillo, Bernal. *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España*. Edición, estudio y notas de Guillermo Serés, Madrid: Real Academia Española, MMXI. 2014.

24. *Diccionario de la lengua española*. Real Academia Española. Vigésima segunda edición. Dos volúmenes. Madrid: Espasa Calpe, 2001.
25. *Diccionario de Filosofía Latinoamericana*. México: UNAM, 2000.
26. *Diccionario de mexicanismos*. Academia Mexicana de la Lengua. Segunda edición, 2016. <http://www.academia.org.mx/DiccionarioDeMexicanismos>
27. Dickov, Vesna. *Hispanoamerička književnost od postmodernizma do postbuma*. Beograd: Filološki fakultet, 2016.
28. Eskivel, Laura. *Malinče*. Beograd: Dereta, 2007.
29. Fabrikant, Marharita. “Lingvističke manifestacije horizonata interkulturalnih očekivanja u narativima o nacionalnom identitetu”. *Interkulturalnost*. Časopis za podsticanje i afirmaciju interkulturalne komunikacije. Mart 2012, Br. 3. Novi Sad: Institut za kulturu Vojvodine, 2012. 14-30.
30. Fernández Valledor, Roberto. “Lenguaje y novela en *Los círculos del tiempo: Carlos Fuentes*”. Revista ATENEA. Facultad de Artes y Ciencias. Año XV, 3ª Época, Números 1 y 2. Universidad de Puerto Rico. 1995 41-49
31. Fernández, Jorge. “Territorios del tiempo”. *Carlos Fuentes: Territorios del tiempo*. Antología de entrevistas. Compilación e introducción de Jorge F. Hernández. México: Fondo de cultura económica, 1999.
32. Filipović, Jelena. *Moć reči. Oglеди iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2009.
33. Franco, Jean. *Historia de la literatura hispanoamericana (a partir de la independencia)*. Edición revisada y puesta al día. Barcelona: Ariel, 2002.
34. Fuentes, Carlos. *El espejo enterrado. Reflexiones sobre España y América*. Kindle edition. Pamplona: Leer-e. ISBN: 978–84–15983–10–1, 2013a.
35. ---, *El espejo enterrado. Reflexiones sobre España y América*. México: Alfaguara, 2010.
36. ---, *Los años con Laura Díaz*, Madrid: Alfaguara, 2014.
37. ---, *Terra Nostra* (Kindle edition). Pamplona: Leer-e. ISBN: 978–84–15858–32–4, 2013b
38. ---, *La nueva novela hispanoamericana* (Kindle edition). Pamplona: Leer-e. 2013c

39. ---, *Los cinco soles de México*. Kindle Edition. Madrid: Leer-e, 2013c.
40. ---, *Federico en su balcón*. Kindle Edition. México: Alfaguara, 2012.
41. ---, *La gran novela latinoamericana*. Madrid: Alfaguara, 2011
42. ---, *Todos los gatos son pardos*, México: Editorial Siglo XXI, 2005b.
43. ---, *La silla del águila*. Madrid: Alfaguara, 2002.
44. ---, *Cantar de ciegos*, prólogo de Andrés Sánchez Robayna, Madrid: Bibliotex, 2001.
45. ---, *Cambio de piel*. Madrid: Biblioteca El Mundo, 2001.
46. ---, *En esto creo*, Barcelona, Seix Barral, 2000.
47. ---, *El mal del tiempo* (volumen 1). *Aura. Cumpleaños. Una familia lejana*. México: Alfaguara 1994.
48. ---, *Myself with others*. Selected essays. Kindle Edition. New York. Farrar, Straus and Giroux, 1990.
49. ---, *Gringo viejo*. México: Tierra firme, 1985.
https://asgoped.files.wordpress.com/2012/05/fuentes-c_gringo-viejo.pdf
 (pristupljeno 10. januara 2017.)
50. ---, *Tiempos y espacios*, Madrid: Fondo de cultura económica, 1998.
51. ---, *La frontera de cristal*, Madrid: Alfaguara, 1996.
52. ---, *Valiente mundo nuevo: épica, utopía y mito en la novela hispanoamericana*, Madrid, Mondadori, 1990.
53. --- *Una familia lejana*. Barcelona: Bruguera, 1980.
54. ---, *Cervantes o la crítica de la lectura*. Alcalá de Henares: Centro de Estudios Cervantinos, 1976/ 1994.
55. ---, *La cabeza de la hidra*. Barcelona: Editorial Argos Vergara, 1979.
56. ---, *Aquiles o el guerrillero y el asesino*. Madrid: Alfaguara, 2016.

57. ---, *Cristóbal Nonato*, Madrid: Mondadori, 1992.
58. ---, *La cabeza de la hidra*. Barcelona: Editorial Argos Vergara, 1979.
59. *Carlos Fuentes: Territorios del tiempo*. Antología de entrevistas. Compilación e introducción de Jorge F. Hernández. México: Fondo de cultura económica, 1999.
60. Fuentes, Karlos. *Terra Nostra*. Vol. 1. Prevela Marica Josimčević. Beograd: grupa izdavača, 1985a.
61. Fuentes, Karlos. *Terra Nostra*. Vol. 2. Prevela Marica Josimčević. Beograd: grupa izdavača, 1985b.
62. ---, *Smrt Artemija Kruza*. Prevela Sandra Nešović. Beograd: Dereta, 2015.
63. ---, *Volja i sudbina*. Prevela Ksenija Šulović. Beograd: Arhipelag, 2013.
64. ---, *Adam u raj*. Prevela Ksenija Šulović. Beograd: Arhipelag, 2010.
65. ---, *Srećne porodice*. Prevela Ksenija Šulović. Beograd: Arhipelag, 2008.
66. ---, *Ono u šta verujem*. Prevela Sandra Nešović. Beograd: Narodna knjiga, 2005.
67. ---, *Dijana ili usamljena boginja lova*. Prevela Bojana Kovačević Petrović. Vršac: KOV, 2006.
68. ---, *Inesin instinkt*. Prevela Olivera Bulajić. Beograd: Narodna knjiga, 2002.
69. ---, *Narandža*. Preveo Milorad Todorović-Kapiten. Beograd: Beopolis, 2000.
70. ---, *Smrt Artemija Cruza*. Prevela Edita Marijanović. Zagreb: Zora, 1969.
71. Galeano, Eduardo. *Las venas abiertas de América Latina*. México: Siglo XXI Editores, 2004.
72. Galeano, Eduardo. *Nosotros decimos no: Crónicas (1963-1988)*. México: Siglo XXI, 1989.
73. García de Aldridge, A. „La dialéctica contemporánea: 'tiempo propio-tiempo total' en *Cumpleaños*“. *Revista iberoamericana*, Vol. XLV, Núm 108-109, julio-diciembre 1979, University of Pittsburgh, 513-535.

74. Garret, Brian. *Personal Identity and Self-Consciousness*. London and New York: Routledge, 2002.
75. Garza Camino, Mercedes. “El perro como símbolo religioso entre los mayas y los nahuas”. *Estudios de cultura Náhuatl*, No. 27, 1997, 111-133.
76. Gellner, Ernst. *Naciones y nacionalismo*. Versión española de Javier Seto. Madrid: Alianza editorial 2001.
77. González Hernández, Cristina. *Doña Marina (la Malinche) y la formación de la identidad mexicana*. Madrid: Ediciones Encuentro, 2002.
78. Giacomani, Helmy F. *Homenaje a Carlos Fuentes. Varias interpretaciones en torno a su obra*. New York: Las Americas, 1971.
79. Guido Gómez de Silva. *Diccionario breve de mexicanismos*. México: Academia mexicana – Fondo de Cultura Económica. 2001.
80. Gyurko, Lanin A. “El yo y su imagen en *Cambio de piel*, de Carlos Fuentes”. *Revista iberoamericana*, Vol. XXXVII, Núm 76-77, Julio-diciembre 1971. 689-709.
81. Hall, Stuart. “Old and New Identities, Old and New Ethnicities”. *Culture, Globalization and the World-System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity*, Edited by Anthony D. King, University of Minnesota Press, 1997, 41-68.
82. Jacinto Zavala, Agustín. “La teoría de la formación de la sociedad en José Vasconcelos”. *Relaciones. Estudios de Historia y Sociedad*, No. 46, 1991, México: El Colegio de Michoacán, 99-127.
83. Joseph, John E. *Language and Identity. National, ethnic, religious*. New York: Palgrave MacMillan, 2004.
84. Josimčević, M. (1985). Osvrt na pojedine aspekte romana *Terra Nostra*. U: Fuentes. K. (1985) *Terra nostra*. Beograd: grupa izdavača.
85. Juderías, Julián. *La leyenda negra*. Kindle Edition. Madrid: La esfera de los Libros, 2014.
86. Klajn, Ivan i Milan Šipka. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej, 2007.

87. Kovačević Petrović, Bojana. Pogled na evropsku istoriju i kulturu u romanu *Terra Nostra* Karlosa Fuentes. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* (urednici dr Vladislava Gordić Petković i dr Dušan Marinković), Knjiga XL-I, Novi Sad: Filozofski fakultet, 2015, 107–128.
88. Kovačević Petrović, Bojana, “Karlos Fuentes: Kritičar i visionar u potrazi za identitetom“. U *Karlos Fuentes: Čak Mol.* Vršac: KOV, 2015a, str. 7-21.
89. Lacan, Jacques. “The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as Revealed in Psychoanalytic Experience”. Trad. Alan Sheridan. *Contemporary Critical Theory*. Ed. Dan Latimer. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich, 1989. <http://faculty.wiu.edu/D-Banash/eng299/LacanMirrorPhase.pdf>
90. Maeztu, Ramiro, de. *Defensa de la hispanidad*. 1934 <https://guardiadelahispanidad.files.wordpress.com/2009/09/defensa-de-la-hispanidad.pdf>
91. Mančić Milić, Aleksandra. „Kortes i Gospa Marina, ili o prevodiocu“. *Meksičke književne teme* (priredio Moma Dimić). Beograd: Udruženje književnika Srbije, 2000.
92. Martí, José. *Nuestra América*. Kindle Edition. Librodot.com, 2013.
93. Mee, P. Y. *Terra Nostra* de Carlos Fuentes: claves para una nueva lectura. *Contribuciones desde Coatepec*, julio-diciembre, vol. III, número 005. Toluca: Universidad Autónoma del Estado de México, 2003. 21–42.
94. Melucci, Alberto. “The Process of Collective Identity”. In Johnston and Klandermans. *Social Movements and Culture*. Routledge, Minesotta Press, 2003. 41-63.
95. Mihailović, Dejan. Lična komunikacija, 3. januar 2016.
96. Milić, Novica. *ABC dekonstrukcije*. Beograd: Naučna knjiga, 1998.
97. Molina, M. (2012). *Terra Nostra*, la enfermedad del tiempo. *Revista de la Universidad de México*, Núm 100, pp. 52–54.
98. Nebrija, Antonio de. *Arte de la lengua castellana*. Incunable 2142. Salamanca, 1492.
99. Ortega, Julio. *Entrevista con el crítico literario Julio Ortega sobre 40 años de Terra Nostra*. Objavljeno 14. 05. 2015. Preuzeto sa: https://www.youtube.com/watch?v=fnp_z4dIlcU

100. Ortega, Julio. *Imagen de Carlos Fuentes*. México: Jorale Editors, 2014.
101. Ortega, Julio. “El naranjo, o los círculos del tiempo”. *Revista de la Universidad de México*, No. 58, 2008. 29-34.
102. Ortega, Julio. “Aquiles, entre la crónica y la ficción”. In Carlos Fuentes, *Aquiles o El guerrillero y el asesino*. Madrid: Alfaguara, 2016. 9-26.
103. Oviedo, J. M. *Terra nostra: sinfonía del nuevo mundo. Texto crítico*, sept-dic. 1976, No. 5, pp. 64–87. Preuzeto sa <http://cdigital.uv.mx/handle/123456789/7262>
104. Oviedo, José Miguel. *Historia de la literatura hispanoamericana. 4. De Borges al presente*. Madrid: Alianza Editorial, 2002.
105. Pas, Oktavio. *Lavirint samoće*. Beograd: Geopoetika, 1995.
106. Paz, Octavio. *Laberinto de la soledad*. México: Fondo de Cultura Económica, 1998
107. Pavlović-Samurović, Ljiljana. *Leksikon hispanoameričke književnosti*. Beograd: Savremena administracija, 1993.
108. Petrović, Goran. *Opsada Crkve Svetog Spasa*. Beograd: Politika & Narodna knjiga. 2004.
109. Petrović, Goran. Lična komunikacija. 26. jun 2016.
110. Poletta, Francesca and James M. Jasper. “Collective Identity and Social Movements”. *Annual Review of Sociology* 27. Colombia University 2001. 283-305.
111. Poniatowska, Elena. “El afán totalizador”. *Carlos Fuentes*. Revista de la Universidad de México, núm. 100, junio 2012. 9-13.
112. Posada, Germán. “La idea de América en Vasconcelos.” *Historia Mexicana* 12.3 (enero-marzo 1963): 379-403.
113. Quirarte, Vicente. “El nacimiento de Carlos Fuentes”. In: Carlos Fuentes. *La región más transparente*. Edición conmemorativa. Madrid: Real Academia Española, 2008. XXXIX-LIX.
114. Ramírez Escobar, Jesús Manuel. “En el espejo con Lacan. A 60 años de la presentación del estadio del espejo”. Revista *Psicologías(s)*. Vol. 1, 2009: <http://psicologias.uprrp.edu/articulos/espejoconLacan.pdf>

115. Ramos Duarte, Feliz. *Diccionario de mejicanismos*. Colección de locuciones i frases viciosas. Segunda edición. Méjico: Herrero Hermanos, Editores, 1898.
116. Ramos, Samuel. *El perfil del hombre y la cultura en México*. Madrid: Espasa Calpe, 2001.
117. Reyes, Alfonso. *Historia de un siglo. Las mesas de plomo*. In: *Obras completas*, vol. V. México: Fondo de cultura económica, 1995.
118. Rodó, José Enrique. *Ariel*. 2003: <http://www.biblioteca.org.ar/libros/70738.pdf>
119. Salsedo-Bastardo, H. L. “Predgovor”, u Ivo Andrić, *Bolivar, neprekidna sloboda / la libertad permanente*. Kruševac: Bagdala, 1983.
120. Santamaría, Francisco. J. *Diccionario de mexicanismos*. Méjico: Edit Porrúa, 1959.
121. Sekulić, Mirjana., “Construcción y deconstrucción de la posición de Colón en el relato «Las dos Américas» de Carlos Fuentes”. *Colindancias*. Revista de la Red Regional de Hispanistas de Hungría, Rumanía y Serbia. Número 4, 2013, pp. 181-191.
- 122.---, “Contar, inventar o hacer la historia: *Todos los gatos son pardos y El naranjo* de Carlos Fuentes”, *Teorías narrativas e interdiscursivas en la prosa hispánica*. José Luis Losada Palenzuela y Justyna Ziarkowska (eds.). Wroclaw: Wydawnictwo Uniwersytetu Wroclawskiego, 2014. 111-118.
123. Sepúlveda, Fidel. “Octavio Paz: El arco y la lira y El laberinto de la soledad. Estética e identidad”. In: Fidel Sepúlveda Llanos y Luis E. Cecereu Lagos. *Octavio Paz: Poética e identidad*. Instituto de estética, Facultad de Filosofía Pontificia, Universidad Católica de Chile, 1993, 8-57.
124. Soldatić, D. (1985.) Karlos Fuentes i mit književnog stvaralaštva. U: Fuentes. K. (1985) *Terra nostra*. Beograd: grupa izdavača.
125. ---. *Prilozi za teoriju novog hispanoameričkog romana*. Beograd: Filološki fakultet; Kragujevac: Nova svetlost, 2002.
126. --- Солдатић, Далибор и Донић, Жељко. *Свет хиспанистике: увод у студије*. Београд: Завод за уџбенике, 2011.
127. Sosa Fuentes, Samuel. “La identidad cultural latinoamericana en José Martí y Luis Villoro: Estado plural, autonomía y liberación en un mundo globalizado”. *Revista mexicana de ciencias políticas y sociales*. Vol 52, no. 208, México, ene/abr. 2010. http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0185-19182010000100003

128. Stais, James. “*Todos los gatos son pardos*, un acto de rebelión en nuevas escenas”. In Helmy F. Giacomani (ed.): *Homenaje a Carlos Fuentes*. Varias interpretaciones en torno a su obra. Madrid: Anaya. Las Américas, 1971. 465-471
129. Suárez González de Araújo, Laura. “Ideal, identidad e identificación. Aproximaciones desde lo inconsciente y lo político”. *Bajo palabra. Revista de Filosofía*. II Época, No. 4, 2009. 47-54.
130. Tünnermann Bernheim, C. *América Latina: identidad y diversidad cultural. El aporte de las universidades al proceso integracionista. Polis* [En línea], 18 | 2007, Publicado el 23 julio 2012, consultado el 12 enero 2015. URL :<http://polis.revues.org/4122> DOI : 10.4000/polis.4122
131. Unamuno, M. (1998). *En torno al casticismo* (12. Izd.). Madrid: Espasa-Calpe.
132. Valenzuela, Luisa. *Cortázar – Fuentes. Entrecruzamientos. Fuentes - Cortázar*. México: Alfaguara, 2014.
133. Van Delden, Maarten. *Carlos Fuentes, Mexico and Modernity*. Nashville: Vanderbilt University Press, 1998.
134. Vasconcelos, José. *La raza cósmica*. México: Editorial Porrúa, 2002. <<http://www.turemanso.com.ar/larevista/bajadas/larazacosmica.pdf>> [12/10/2016]
135. Volpi, J. (2008). Carlos Fuentes o el desafío contra el tiempo. *Anales de la Literatura Hispanoamericana*, vol. 37, pp. 75–77. ISSN: 0210–4547
136. Van Delden, Maarten. “Extremo occidente: Carlos Fuentes y la tradición europea”. In Pol Popović Karić: *Carlos Fuentes: perspectivas críticas*. México: Siglo XXI, 2002, 79-94.
137. Zea, Leopoldo. *Descubrimiento e Identidad Latinoamericana*. México: UNAM, 1990.
138. Zúñiga Rivera, Mónica. “El tema del poder en tres obras de teatro latinoamericanas: *Todos los gatos son pardos*, de Carlos Fuentes; *Pedro y el capitán*, de Mario Benedetti y *Palinuro en la escalera*, de Fernando del Paso”. *Temas de Nuestra América. Revista de estudios latinoamericanos*. Vol. 25, Núm 47, 2009. 13-24.

Video izvori:

139. Fuentes, Carlos. Clase maestra, Casa de America Madrid, 14. septembar 2006.
<https://www.youtube.com/watch?v=-HGmK7Xhj6w>
140. Fuentes, Carlos, *El espejo enterrado*. 5-DVD set. The complete five program series written and narrated by Carlos Fuentes. Microangelo Educational Media LLC, 2010.
141. Soler Serrano, J. (1977). *A fondo: Carlos Fuentes* (21. 8. 1977). Preuzeto sa:
<http://www.rtve.es/alacarta/videos/a-fondo/fondo-carlos-fuentes/2798876/>

Biografija autorke

Bojana Kovačević Petrović rođena je 20. decembra 1971. godine u Zrenjaninu, gde je završila osnovnu školu i Gimnaziju „Koča Kolarov“ (Kulturološki smer). Na Katedri za iberijske studije Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu diplomirala je Španski jezik i hispanse književnosti 2010. godine, a godinu dana kasnije odbranila master iz oblasti Traduktologija pod nazivom „Problem prevođenja dramskog teksta na primeru drama Marija Vargasa Ljose“. Doktorske studije upisala je 2013. i tri godine je bila angažovana kao saradnik u nastavi na predmetima „Hispanoamerički novi roman“ i „Fantastika u hispanoameričkom romanu“ (prof. dr Dalibor Soldatić), „Traduktologija“ (prof. dr Jelena Rajić), „Savremeni španski jezik“ (prof. dr Anđelka Pejović) i „Hispanse kulture“ (prof. dr Vesna Dickov).

Od 2014. godine zaposlena je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, gde predaje španski jezik pri Odseku za romanistiku. Njene uže oblasti interesovanja su hispanoamerička i španska književnost, hispanse kulture, traduktologija, savremeni španski jezik i hispanse pozorište. Objavila je nekoliko desetina naučnih i stručnih članaka, predgovora, pogovora, intervjua o književnom stvaralaštvu Karlosa Fuentes, Marija Vargasa Ljose, Oktavija Pasa, Soe Valdes, Fernanda Arabala, Federika Garsije Lorke. Prevela je dvadesetak knjiga sa španskog jezika, i priredila dvotomnu *Antologiju hispanoameričke pripovetke „Večita smrt od ljubavi jača“*, *Antologiju španske poezije za decu i mlade „Šal od papira“* i monografsku publikaciju *Publika* Federika Garsije Lorke (sa Aleksandrom Mančić).

Bavi se književnim, sudskim, simultanim i konsektivnim prevođenjem. Član je Mreže hispanista Srednje Evrope, Udruženja književnih prevodilaca Srbije, Društva hispanista Srbije i stalni sudski prevodilac za španski jezik pri AP Vojvodini. Dobitnica je Povelje zahvalnosti Instituta Servantes u Beogradu za iskazanu podršku i saradnju u aktivnostima Instituta Servantes na promociji španskog jezika i hispanse kultura u periodu 2004–2014.

Živi u Novom Sadu.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а БОЈАНА КОВАЋЕВИЋ ПЕТРОВИЋ
број уписа 13062 D

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

TRAGANJE ZA IDENTITETOM
U DELU KARLOSA FUENTESA

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 28.2.2017.

Bojana Kovacevic Petrovic

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора BOJANA KOVAČEVIĆ PETROVIĆ
Број уписа 13062 D
Студијски програм KUŽENOST
Наслов рада TRAGANJE ZA IDENTITETOM U DELU KARLOSA FUENTESA
Ментор PROF. DR. DALIBOR SOLPATIĆ

Потписани BOJANA KOVAČEVIĆ PETROVIĆ

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 28.2.2017.

Bojana Kovacevic Petrovic

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

TRAGANJE ZA IDENTITETOM
U DELU KARLOSA FUENTESA

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 28.2.2017.

Потпис докторанда

Ђорђе Караџић Петковић